

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

KÜRESELLEŞMENİN KADIN İŞGÜCÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Sena CESUR ÖZTÜRK

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

KÜRESELLEŞMENİN KADIN İŞGÜCÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Sena CESUR ÖZTÜRK
Danışman: Doç.Dr. Esra YÜKSEL ACI

İstanbul, 2020

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın hazırlanması sürecinde değerli bilgilerini, desteğini ve anlayışını benden esirgemeyen, yanında çalışmaktan onur duyduğum, tecrübelerinden yararlanırken göstermiş olduğu hoşgörü ve sabırdan dolayı tez danışmanım değerli hocam Doç.Dr. Esra YÜKSEL ACI' ya Yüksek Lisans eğitimim boyunca değerli bilgilerini bizlere aktararak yol gösteren Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin tüm değerli hocalarına, Sosyal Bilimler Enstitüsü değerli çalışanlarına,

Bu çalışmada ve hayatım boyunca maddi manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen canım aileme, tezin yazım aşamalarında büyük desteklerini gördüğüm sevgili eşim Mehmet Hamdi ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Küreselleşme, üretim ve emek arzında güçlü bir rekabeti beraberinde getirmiştir. Bu rekabet, zaten pek çok faktöre bağlı olarak değişim gösteren kadın işgücü ve kadın istihdamı üzerinde de etkili olmuştur. Bu çalışma, küreselleşmenin kadın işgücü üzerindeki etkilerini ele almayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde çalışma, üç bölümde tamamlanmıştır. Birinci bölümde, araştırmanın temelini oluşturulması için küreselleşmenin kavramsal çerçevesine yer verilmiştir. Burada küreselleşmenin tanımı, nedenleri, sonuçları ve küreselleşme yaklaşımları ele alınmıştır. İkinci bölümde, küreselleşmenin emek piyasası üzerindeki etkileri genel bir çerçeveden açıklanmıştır. Küreselleşme ve emek piyasası ilişkisi, küreselleşmenin emek piyasasında yarattığı dönüşüm, bu dönüşümün Türkiye özelindeki görünümü ve küreselleşme sonucu sendikal örgütlenme ile mücadelede gerileme, bu bölümde ele alınan konulardır. Üçüncü bölüm, araştırmanın temel amacı çerçevesinde oluşturulmuştur. Burada kadın işgücünün kuramsal çerçevesiyle beraber güncel durumu sunulmuştur. Sonrasında dünya genelinde küreselleşmenin etkisi ve son olarak Türkiye’de kadın işgücünün küreselleşme sonucu değişimi veriler çerçevesinde açıklanmış, çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın emeği, Kadın istihdamı, Kadın işgücü, Küreselleşme

ABSTRACT

Globalization has brought about strong competition in production and labor supply. This competition has also had an impact on the female workforce and women's employment, which have altered depending on many factors. This study aims to examine the effects of globalization on the women's employment. For this purpose, the study is completed in three parts. In the first chapter, the conceptual structure of globalization is included to form the basis of the research. In this point, definition, causes, consequences and globalization approaches are handled. In the second chapter, the effects of globalization on the labor market are accounted from a general perspective. Globalization and the labor market relationship, transformation on labor market caused by globalization, the particular appearance on Turkey of this transformation and decline in the fight against union organization as a result of globalization are discussed in this chapter. The third part is created within the framework of the main purpose of the research. In this place, the actual situation of the female workforce is presented along with its theoretical framework. After that, the worldwide impact of globalization and the change of female workforce as a result of globalization in Turkey is explained in the framework of datas so, the research is completed.

Keywords: Woman labor, Female employment, Female workforce, Globalization

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME

1.1. Küreselleşme Kavramı	3
1.2. Küreselleşme İle İlgili Görüşler	9
1.2.1. Küreselleşme Yanlıları	9
1.2.2. Küreselleşme Karşıtları	10
1.2.3. Dönüşümcüler	12
1.3. Küreselleşmeye Neden Olan Faktörler	12
1.4. Küreselleşmenin Sonuçları.....	20
1.4.1. Ticaretin Küreselleşmesi	20
1.4.2. Üretimin Küreselleşmesi	20
1.4.3. Finansın Küreselleşmesi.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. Küreselleşme ve İşgücü Piyasası.....	24
2.1.1. İşgücü ve İşgücü Piyasası.....	24
2.1.2. İşgücünün İstihdamı	25
2.2. Küreselleşmenin İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkileri	26
2.2.1. İşgücü Piyasasında Esnekleşme	26
2.1.2. Sendikal Örgütlenme ve Mücadelede Gerileme.....	30
2.1.3. Küreselleşmenin İstihdam Üzerindeki Etkileri	31
2.3. Dünyada ve Türkiye’de Küreselleşmenin İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkisi	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN KADIN İŞGÜCÜ VE İSTİHDAMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1. Kadın İşgücü ve İstihdamı Kavramı.....	53
3.2. Literatürde Kadın İşgücü Yaklaşımları	54
3.3. Kadın İşgücünün Özellikleri	57
3.4. Küreselleşmenin Kadın İşgücü Üzerindeki Etkileri.....	58
3.5. Verilerle Dünyada ve Türkiye’de Kadın İşgücünün Karşılaştırmalı Analizi.....	60
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	76

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Dünyada İşgücü Piyasalarının Genel Görünümü	39
Tablo 2. Seçilmiş Ülkelerde İşgücü Piyasalarının Genel Görünümü	40
Tablo 3. Türkiye Emek Piyasasının Temel Göstergeleri (2000, 2010, 2019)	45
Tablo 4. G8 Ülkelerinde Kadın İşgücünün Genel Görünümü	60
Tablo 5. Avrupa Birliği ve OECD Ülkelerinde Kadın İşgücünün Genel Görünümü	61
Tablo 6. Düşük Gelirli ve Yüksek Gelirli Ülkelerde Kadın İşgücünün Genel Görünümü	62
Tablo 7. Türkiye’de Kadın İşgücünün Genel Görünümü	64
Tablo 8. OECD Ülkeleri, AB Ülkeleri ve Türkiye’de Eğitim Düzeyine Göre İşsiz Kadın Oranının Karşılaştırılması (2019)	67

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Dünyada Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektöründe Çalışma Oranının Değişimi (1996-2019)	42
Şekil 2. Türkiye'de Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektöründe Çalışma Oranının Değişimi (1996-2019)	47
Şekil 3. Dünyada ve Türkiye'de Kadın İşsizlik Oranının Karşılaştırılması	64
Şekil 4. Dünyada ve Türkiye'de Erkek İşsizlik Oranının Karşılaştırılması	65
Şekil 5. Dünyada ve Türkiye'de Kadın İstihdamının Sektörlere Göre Dağılım Oranının Karşılaştırılması (2019).....	66
Şekil 6. 2019 Yılı Seçilmiş İslam Ülkeleri ve Türkiye Kadın İşgücüne Katılım Oranları	69
Şekil 7. 2019 Yılı OECD Ülkeleri, Avrupa Birliği, ABD, İngiltere Türkiye Kadın İşgücüne Katılım Oranları	71

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
b.	: Baskı
CEDAW	: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
Çev.	: Çeviren
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
Ed.	: Editör
FED	: Federal Reserve System
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
MAI	: Multilateral Agreement on Investment
MEDPRO	: Mediterranean Prospects
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Organsatıon for Economic Co-operation and Development
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Küreselleşme, teknolojik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarda yarattığı etkiler bakımından, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üzerinde en çok tartışılan kavramlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ancak küreselleşme kavramının genel geçer bir tanımlaması bulunmamaktadır. Bu nedenle kavram, ulusal ve uluslararası düzeyde yarattığı güçlü etkiler üzerinden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu etkilerden en önemlisi ise ekonomide yarattığı etkilerdir ve özellikle dünya ekonomisinde yaşanan değişim ve dönüşüme ilişkin gelişmeler üzerinden analiz edilmektedir.

Küreselleşmeyle birlikte ulus devletlerin güç kaybettiği, ulusal ekonomilerin giderek bütünleşmeye başladığı bir sürece girilmiştir. Bu sürecin alt yapısını ise iletişim ve ulaşım teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler oluşturmaktadır. Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve ulaşım alanında çeşitli kolaylıkların sağlanması, dünya ekonomisinde para ve mal dolaşımının artmasını sağlamıştır. Böylece üretimin farklı mekanlara kaydırılması da kolaylaştırılmıştır. Öte yandan hızla artış gösteren uluslararası rekabetten ötürü işletmeler dünya ticaretinden daha fazla pay alma isteği duymuşlardır. Bu durum rekabet ortamının daha da yoğunlaşmasına yol açmıştır. Rekabet ortamının yoğunlaşması ise işgücü piyasalarını büyük oranda etkilemiştir.

Küreselleşmeyle birlikte artan rekabet ortamının üretimi hızlandıracağı, istihdamı artıracığı, yaşam standartlarını yükselteceği, böylece ulusal ekonomilerin olumlu yönde etkileneceği tezi yaygın olarak kabul edilmektedir. Dünya nüfusunda önemli bir paya sahip olan kadının ekonomiye dahil edilmesiyle oluşacak olumlu sürecin, kadın işgücü ve istihdamını da olumlu yönde etkilendiği düşünülmektedir. Gerçekten de küreselleşmeyle birlikte, nicel bir gösterge olarak kadınların işgücüne katılımında artış yaşanmıştır. Ancak bu artışın, gelişmiş ülkelerde daha çok hizmet sektörü içinde, gelişmekte olan ülkelerde ise ucuz işgücüne dayalı, emek yoğun üretim yapan, ihracata yönelik sektörlerde olduğu görülmektedir. Bu nedenledir ki küreselleşme sürecinin kadın işgücü ve istihdamı üzerindeki etkilerini, olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle ele almak önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, küreselleşmenin kadın işgücü ve istihdamı üzerindeki etkilerini tüm yönleriyle ortaya koymaktır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, küreselleşmenin genel bir perspektifle ele alındığı bölümdür. Burada öncelikle küreselleşme kavramının tanımına yer verilmiştir. Ardından, literatürde küreselleşmeye ilişkin görüşler, küreselleşme yanlıları, küreselleşme karşıtları ve dönüştürücüler olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Sonrasında küreselleşmeye neden olan faktörler ve küreselleşmenin sonuçları açıklanarak, bölüm tamamlanmıştır.

İkinci bölümde, küreselleşmenin işgücü piyasası üzerindeki etkileri ele alınmıştır. İlk olarak işgücü, işgücü piyasası ve işgücünün istihdamına ilişkin tanımlamalar yapılmıştır. Ardından küreselleşmenin işgücü piyasası üzerindeki etkileri genel bir çerçevede değerlendirilmiştir. Bu bölümde son olarak, küreselleşmenin işgücü piyasası üzerindeki etkileri dünya genelinde ve Türkiye’de veriler ışığında sunulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde ise, öncelikle kadın işgücü ve istihdamından kısaca bahsedilmiş, ardından literatürde yer alan kadın işgücüne ilişkin kuramlar genel hatlarıyla ele alınmıştır. Kadın işgücünün özellikleri ve küreselleşmenin kadın işgücü üzerindeki etkileri açıklandıktan sonra; dünya genelinde ve Türkiye’de kadın işgücünün karşılaştırmalı biçimde analizi yapılmıştır. İşsizlik oranı, genç işsizlik oranı, istihdam oranı, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam oranı, eğitim düzeyine göre kadınlarda işsizlik oranı verileriyle OECD ülkeleri, G8 ülkeleri, AB ülkeleri, Dünya Bankası’nın sınıflandırmasına göre düşük ve yüksek gelirli ülkeler ile seçilmiş İslam ülkeleri analiz edilmiştir. Türkiye verileri de sunularak, sözü edilen ülkeler ile kıyaslama yapılmış, çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME

1.1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme kavramı, son dönemlerde üzerinde en fazla tartışılan kavramdır. Küreselleşme kavramına değişik değerler ve anlamlar yüklenmiştir. Küreselleşme, dünya yaşanan değişimi tanımlamak amacıyla kullanılan bir kelime haline dönüşmüştür¹. Küreselleşme, dünya üzerindeki her alanda var olan mesafelerin kısalmasıyla politik, iktisadi, çevresel, hukuksal ve toplumsal alanlarda dünyanın bir bütün haline gelmesini ifade etmektedir. Küreselleşme kavramına paralel olarak zaman ve mekân kavramları manasını yitirmiştir. Bununla birlikte coğrafi sınırlar ortadan kalkmaya başlamış ve ülkeler birbirlerine güçlü bağlarla bağlanmıştır².

Küreselleşme kavramı üzerinde en çok tartışılan kavram olmasına rağmen, ortak bir tanımlaması bulunmamaktadır. Emre Kongar tarafından bu husus göz önünde bulundurularak bir benzetme yapılmıştır. Kongar’a göre, küreselleşme kavramının tanımlaması körlerin fili tanımlamasına benzetilmektedir. Bazıları filin dişlerinin mermer bir kılıca benzediğini ileri sürmekte, bazıları filin kulaklarını kepçeye benzetmekte ve bazıları da filin bacaklarını ağaç gövdesine benzetmektedir³. Özetle, küreselleşme kavramının tanımı, tanımlamayı yapan bireylerin ilgi alanına ve bakış açısına göre değişiklik göstermektedir⁴. Küreselleşme kavramı teorik yönüyle izah edilmesinin yanı sıra iktisat politikaları olarak da tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde küreselleşme kavramı, yeni neo-klasik iktisat okulunun başlıca doktrinlerinden doğan varsayımları ve “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” görüşünü uygulayan iktisat politikaları olarak ifade edilmektedir⁵.

¹ Bozkurt, Veysel (2000). Küreselleşme: Kavram-Gelişim ve Yaklaşımlar. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 2(1), 17-30.

² Tireli, Münir (2009). *Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler (UNDP) ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, s. 25.

³ Kongar, Emre (2002). *Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 2.

⁴ Aksoy, Sevgi (2006). Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmeler Çerçevesinde Türkiye’de Özelleştirme. *Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 6

⁵ Kazgan, Gülten (2000). *Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 172.

“Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” prensibinin tabanını meydana getiren, özel işletmelerin ve ticaretin önünde bulunan engellerin ortadan kaldırılması fikri küreselleşme olgusu ile uygulama alanı bulmaktadır. Küreselleşme olgusunu iktisadi yönü ile izah etmeye çalışan tanımlamalarda dünyada çağında yürütülen iktisadi faaliyetlerin birleştirilmesi ve iktisadi bağların bağımlı hale dönüştürülmesi gibi hususlara dikkat çekilmektedir. Bahsi geçen tanımlama kapsamında küreselleşme, idare, anapara, istihdam, enformasyon, tabii kaynakların ve organizasyonun uluslararası bir boyut kazandığı ve karşılıklı bir şekilde bağımlı olduğu bir iktisadi ve siyasi yapılanma olarak ifade edilmektedir⁶. Sözü edilen iktisadi ve siyasi yapılanma kapsamında ehemmiyet arz eden nokta ise, firmaların coğrafi sınırları aşarak sınır ötesi alanlarda da çalışmalar yürütebilmeleri, üretim faaliyetlerini ve satışlarını değişik ülkelerde yapabilmelerine engel teşkil edecek tatbikatların var olmamasıdır. Ülkeler ve ekonomiler arasında kurulan bağ, sınır ötesi gerçekleştirilen faaliyetler vasıtasıyla güçlenmektedir. Amerikan Ulusal Savunma Enstitüsü tarafından yapılan tanımlamada küreselleşme olgusu, “ürünlerin, hizmetlerin, teknolojinin, düşüncenin, paranın, bilginin, kültürün ve toplumların hızlı ve devamlı bir şekilde sınır ötesi alanlara hareketi” şeklinde ifade edilmektedir⁷.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu ise küreselleşme olgusunu; “yalnızca iktisadi boyutlara değil, toplumsal, politik, kültürel, çevresel ve yasal boyutlara da sahip olan bir süreç” biçiminde ifade ederken, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) bahsi geçen sürecin iktisadi boyutu üzerinde durmuş ve küreselleşmenin tanımını, “değişik ülkelerin imalat ve pazarlarının gittikçe artan bir hızla birbirlerine bağımlı olmalarını ifade eden bir süreç” olarak ifade etmiştir⁸. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılan tanıma göre ise, “küreselleşme, ülkeler arasında var olan siyasi, ekonomik ve toplumsal bağların yaygın hale gelmesi ve ilerleme kaydetmesi, temelinde ideolojik ayrımlar yatan kutuplaşmaların ortadan kaldırılması, değişik niteliklere sahip olan toplumsal kültürlerin sahip olduğu beklenti ve inançların daha iyi tanınması, ülkeler arasında var olan bağları güçlenmesi gibi birbiriyle yakından ilişkili olguları kapsamaktadır”⁹. Bahsi geçen tanımlamalardan anlaşılabacağı üzere, küreselleşmenin tanımı farklı kuruluşlar

⁶ Koçdemir, Kadir (2000). Atatürk Dönemi Kültür Politikası ve Küreselleşme. *Türk İdare Dergisi*, 72(429), 147-169, s. 154.

⁷ Tağraf, Hasan (2002). Küreselleşme Süreci ve Çok Uluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 33-47, s. 35.

⁸ Koçar, Feyza (2006). Küreselleşme Sürecinin Türkiye Ekonomisini Etkileme Kanalları. *Doktora Tezi*. İzmir: DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 2.

⁹ Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*. Ankara: Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s. 1.

tarafından farklı biçimlerde yapılmıştır. Küreselleşmenin tanımı, toplumsal ve kültürel boyutları da içeren, üretim faaliyetlerinin uluslararası niteliğe ulaştığı, firma ve pazarlama stratejilerinin de bu yeni üretim yaklaşımına göre biçimlendiği aktif bir ekonomik yapılanma olarak yapılabilmektedir. Öte yandan, bahsi geçen bu yeni ekonomik yapılanma aşamasında, dünyanın değişik bölgelerinde yer alan değişik niteliklere sahip tüketicilerin zaman içerisinde tüketim alışkanlıklarının benzerlik kazandığı ve çok uluslu şirketlerin kuvvetlendiği gözlenmektedir¹⁰. Bahsi geçen tanım, küreselleşmenin iktisadi boyutuyla birlikte, toplumsal ve kültürel boyutlarını da içermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira küreselleşme olgusunu yalnızca iktisadi bir olgu olarak algılamak ve iktisadi bir süreç olarak ifade etmek, büyük ölçüde toplumsal ve kültürel tesiri de var olan bu olgunun doğru bir şekilde anlaşılmasına engel olmaktadır. Küreselleşme farklı ekonomilerin yanı sıra, farklı toplumları ve farklı kültürleri de yakınlaştıran bir olgudur. Yukarıda sözü edilen tanımlardan da anlaşılacağı gibi, küreselleşme olgusu için ortak bir tanımda uzlaşma sağlanamamıştır. Ancak ortak bir tanımın var olmamasının aksine küreselleşme olgusuna yönelik yapılan tanımlamalar çok geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu hususta bazı düşünürler küreselleşmenin iktisadi boyutu üzerinde yoğunlaşırken bazıları da bu olgunun tek bir boyutunun olamayacağını ileri sürmektedir. Küreselleşme hususunda uzlaşma sağlanan bir düşünce ve tanımlama olmamasına rağmen, küreselleşmenin dünyayı biçimlendiren güçlü bir olgu olduğu kabul edilmelidir. Bilhassa ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojisinde ortaya çıkan ilerlemeler dünyanın coğrafi sınırlarına esneklik kazandırmaktadır. Öte yandan küreselleşme ekonomileri, kültürleri, piyasaları, halkları ve insanları birbirine yakın hale getirmektedir. Küreselleşme, ürün, hizmet, teknoloji ve bilginin dünya çapında rahat bir şekilde dolaşmasını ve serbest ticaretin ortaya çıkmasını ifade etmekte ve ülkelerin birbirine bağımlı olmasını sağlamaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, milletlerarası kurumları ve çok uluslu şirketleri ortaya çıkaran, milletlerarası ticari faaliyetleri kolaylaştırarak yoğunluk kazanmasını sağlayan, mali piyasaları serbestleştiren, coğrafi sınırların mevcut esnekliğini artırarak ülkeleri, toplumları ve bireyleri birbirine yaklaştıran ve onları birbirleriyle bağımlı hale getiren küreselleşme olgusu, yaşadığımız dönemin gerçeklik kazanan ve önem arz eden bir olgusudur.

Küreselleşme bir süreç olarak nitelendirilmesi sebebiyle belirli bir zaman dilimine dayandırılmamaktadır. Küreselleşmenin nerede ve hangi tarihte başladığı sorusunun net bir yanıtı bulunmamakta birlikte ekonomik manada küreselleşme Avrupa’da doğan bir süreç olarak

¹⁰ Aksoy, *a.g.e.*, s. 7.

bilinmektedir. Adam Smith'e göre piyasa kuramsal tabii bir data ya da evrensel bir sabit olsaydı, piyasaya tabii olan alışverişin küresel bir nitelik kazanması Uzakdoğu'da ya da dünyanın bir başka bölgesinde gerçekleşebilirdi¹¹. Küreselleşme sürecinin ortaya çıkışının Avrupa'ya dayandırılması, 15. yy.'da Avrupa'nın siyasi vaziyetinin, gerçekleştirilen coğrafi keşifler ve bunların neticelerinin direkt olarak ekonomi ile bağlantılı bir durumda olmasıdır. Ancak geçmiş asırlarda da ticari faaliyetlerde bulunmayan bir Avrupa yoktur. Daha çok feodal yapıya sahip olan site hükümetlerinin Kuzey Afrika ve Ön Asya ile ticari bağları mevcuttur. Bu noktada aradaki fark; coğrafi keşiflerin yapılmasına kadar ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan ticaret, coğrafi keşiflerin ardından yeni kıtaların elde edilmesi ile ihtiyaç olmaktan çıkarak ihtiyaç fazlasına dönüşmüştür. Bahsi geçen bu ihtiyaç fazlası birikime dönüşmüş ve böylece kapitalizmin ilk evresi hayata geçmiştir. Öte yandan 1450-1650 senelerini kapsayan dönemde Avrupa tarafından dünya ekonomisine yeni imalat metotları sunulmamıştır. Bahsi geçen dönemde endüstri imalatı; insan gücü, rüzgâr gücü, hayvan gücü su ve ağaçlarla yapılmaktaydı. Dönemin başlıca sanayi kolu ise tekstildir. Diğer taraftan ciro tatbikatına imkân sunan senetlerin yaygın hale getirilmesi, yeni mali metotların üretilmesi, denizcilik sigortasının ilerlemesi, firmaların şubelerinin açılması, finansal yoğunlaşmayı büyük ölçüde genişletmiştir. Bunların yanı sıra merkez-çevre tezatlığının ilk emareleri olarak sömürgelerin hızla artması gösterilmektedir. Sömürgelerde kölelik düzeni üzerine kurulmuş olan iktisadi mekanizma, Doğu Avrupa'da orta çağda olduğu gibi yabani serflik düzeni kapsamındadır. Diğer taraftan odak noktasında ekonomik zenginlik yer almaktadır. Çevresel boyutta ise siyasi özgürlük bulunmaktadır, ancak iktisadi yapı arkaiktir. Bahsi geçen ikili yapı, asırlarca devam edecek ve milletlerarası bağlara büyük ölçüde tesir edecek farklılaşmaları ve tezatlığı meydana çıkarmıştır¹².

Coğrafi keşiflere paralel olarak başlayan bu dönemi küreselleşme sürecinin ilk aşaması olarak değerlendirebiliriz. Bu aşamada prekapitalizm evresi ortaya çıkarken; küreselleşme sürecinin diğer aşamaları olan ikinci ve üçüncü aşamada ise dünya ekonomisinin içine kapitalizm kalıcı bir şekilde yerleşmiştir. Küreselleşme sürecinin ikinci aşaması, ilk endüstri devrimi ile 1. Dünya Savaşının başlangıç dönemi içerisinde yer almaktadır. 18. yüzyılın ilk döneminde İngiltere'de sanayi devrimi ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen ilk sanayi devrimi, buhar makinesinin icat edilmesi ve makinenin demiryolları ve deniz yolları gibi ulaşım sektöründe pek çok gelişmenin ortaya çıkmasına sebebiyet vermesi ile dünya ekonomisine yeni bir boyut

¹¹ Adda, Jacques (2007). *Ekonominin Küreselleşmesi* (4 b.). (S. İnci, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları, s. 13.

¹² Adda, a.g.e., s. 27-33.

kazandırmıştır. Bu bağlamda yenedünyaya doğru yapılan büyük göçler, Avrupa'nın mevcut aşırı nüfusunu ihraç etmeyi arzulamasından doğmuştur. Sermaye ve göç çıkışı arasındaki ilişki, gerçekleşen göç hareketinin büyüklüğü neticesinde oluşan eksik istihdam gelirler üzerindeki hızla artan yoğunlaşmanın çıktısı olarak ifade edilmektedir. Öte yandan üretkenlik artışının hız kazanması, dağıtılan gelir hacmiyle doğru orantılı olarak ilerleme kaydetmiş, ancak kâr oranlarının yükselmesine ve sermayenin merkezileşmesine sebebiyet vermiştir. Göç sürecinde Almanya'da konzern, ABD'de tröstler, Japonya'da zaibatsu gibi büyük mali ve endüstriyel gruplar meydana çıkmıştır. Bahsi geçen gruplar büyük bir hızla milletlerarası boyuta erişmiştir¹³.

Küreselleşme sürecinin bu ikinci aşamasında ortaya çıkan gelişmeler, 1870 senesinden itibaren yeni çelik alaşımlı, hafif ve büyük tonajlı gemilerin yapılmasını sağlamıştır. Böylelikle insanlar, ürünler ve milletlerarası ticari faaliyetler canlılık kazanmıştır. Bahsi geçen değişim süreci yaşanan yoğun rekabet artışı geniş denizaşırı toprakların ve hammaddelerin denetimini sağlamanın yanı sıra yeni pazarların da açılmasını olanaklı hale getirmiştir. Öte yandan yaşanan sürecin son dönemlerine gelindiğinde elektrik enerjisi de buhar gücüne karşı başarı elde etmiştir. Bunlarla birlikte telgraf ve tren yollarının hızla yaygınlaşması, yolculukların süresini minimuma indirmiş ve veri iletişiminin büyük ölçüde hız kazanmasına imkan sunmuştur. Sınai faaliyetler için yeni düzenleme metotları büyük oranda imalat faaliyetlerine katkı sunmuştur. Bahsi geçen bu değişimler, coğrafi sınırların genişlemesine ve milli ve milletlerarası kapitalizmin derinlik kazanmasına izin vermiştir. Ancak merkezde gerçekleştirilen sermaye yatırımları, deniz aşırı bölgelerde yer alan altyapının çarpıtılmasına sebebiyet vermiştir¹⁴.

Küreselleşmenin son aşaması ise 1. Dünya Savaşı döneminden başlayarak bugüne kadar uzanan zaman zarfını kapsamaktadır. Bahsi geçen bu son aşamada kapitalizm kendini tekrar tanımlamıştır. Kitlesele üretim bantları biçiminde çalışmasını sürdüren fabrikalar ve bunların sonucunda talep oranlarında yaşanan artış, 1930 senesinde duraklama sürecine girse de 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan altyapıların tekrar inşa edilmeye başlaması, üretim faaliyetlerin çok uluslu şirketler aracılığıyla kendine yeni pazarlar oluşturmaları ve finansal yapıları organize eden uluslar üstü örgütlerin egemenliğidir. Kapitalizm kendini tekrar inşa ederken son dönemlerde “vahşi kapitalizm” olarak tanımlanan tekelci kapitalizm evresine

¹³ Adda, a.g.e., s. 64.

¹⁴ Vilas, Carlos, & Pérez, Carlos (2002). Globalization as Imperialism. *Latin American Perspectives*, 29(6), 70-79, s. 71.

ulaşmıştır. Bu evreye Taylorizm ve Fordizm gibi isimler verilmektedir. Fordizm kavramı Gramsci tarafından ilk kez kullanılmıştır¹⁵. Ancak Gramsci bu kavramı dar bir anlamda kullanmıştır. Fordizm kavramını Gramsci, ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde Ford otomobil fabrikalarının uygulamaya başladığı, imalat evresinde akademik idare metotların tatbikatının yapılarak montaj hatlarının kurulmasıyla gerçekleştirilen seri üretim olarak ifade etmektedir Fordizm'in temel nitelikleri şöyle sıralanmaktadır: Standartlaştırılmış parçalar ve bu parçaların imalatı için makinelerin hatlarda bir araya getirilmesi, dayanıklı ve uzun ömürlü ürünler, büyük ölçekli kitlesel üretim, yönetim düzenlemesinin hiyerarşik yapıda organize edilmesi, işçilerin büyük işletmelerde maksimum ücretle çalıştırılması, Keynesyen stratejilerle ortaya çıkarılan bir hükümet idaresi ve büyük kitlesel üretim faaliyetlerine bağlı kitlesel tüketicinin çalışması olarak ifade edilmektedir¹⁶.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde düzenlenen Bretton Woods Konferansı'nın temel amacı küresel ekonomiyi yeniden biçimlendirmek, finansal bunalımlara engel olmak amacıyla istikrarlı bir milletlerarası para sistemi yaratmaktır. Bu bağlamda Bretton Woods Konferansı'ndan çıkarılan ehemmiyetli neticeler: Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın yeni ekonomik, askeri ve siyasi gücü olduğunun kabul edilmesi ve uluslar üstü nitelikte 3 kuruluşun ortaya çıkışıdır¹⁷. Bahsi geçen bu 3 kuruluş; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'tır. Ancak 1994 senesine gelindiğinde Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması yerine Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurulmuştur. Uluslararası Para Fonu'nun temel görevi, ekonomik kriz ve savaş yıkımı içerisinde bulunan dünyanın yeniden ekonomik istikrar kazanmasını sağlamaktır. Bahsi geçen görevin önem arz eden parçaları; sabit döviz kuru mekanizmalarının kontrolünü yapmak, başvuruda bulunan devletlere kredi sunmak ve dövizlerin mevcut konvertibilitesini ilerletmektir. Dünya Bankası'nın temel görevi ise, savaşın ardından yıkılan ekonomilerin tekrar daha iyi bir şekilde inşa edilmesine destek olmaktır. İlk dönemlerde altyapı yatırımları için kredi temin eden banka, gelecek süreçlerde piyasaların ilerleme kaydetmesi amacıyla da büyük oranda katkıda bulunmuştur. Avrupa ekonomilerinin yeniden inşa edilmeye başlamasının ardından, Dünya Bankası gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. GATT'ın temel görevi ise, milli ticaret kısıtlamalarını en aza indirmek ve savaş öncesinde mevcut küresel ekonomiyi tıkayan rekabetçi

¹⁵ Gramsci, Antonio (1997). *Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları*. (A. Cemgil, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları, s. 277.

¹⁶ Şahin, Hüseyin (2000). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, s. 210.

¹⁷ Ellwood, David (2002). *America as a European Power: Four Dimensions of the Transatlantic Relationship: 1945 to the Late 1990s. Three Postwar Eras in Comparison* içinde, London: Palgrave Macmillan, s. 27.

ticari stratejilerini sona erdirmektir¹⁸. Öte yandan 1973 senesinde Bretton Woods sistemi, birinci petrol bunalımı ile sona ermiştir. Bahsi geçen sistemin yaşandığı aşamada sosyal hükümet; endüstri devrimlerinin, makineleşmenin hızla yaygın hale gelmesinin ve iş gücünün, toprağın ve sermayenin piyasa sistemine boyun eğmesinin sebebiyet verdiği büyük sarsıntıları çözmeye çalışmıştır¹⁹.

Küreselleşme sürecinin son aşamasının ortaya çıktığı döneme, 1970’li senelerin ardından mal, üst yapının ticaret ve imalat üzerindeki hakimiyetinin sağlanması ile geçilmiştir. Serbest döviz kurları, mali liberalizasyon ve portföy yatırımlarının serbest dolaşımı sayesinde küreselleşme bütün dünyayı etkisi altına alarak hızla yayılmıştır. Bilginin biçim değişerek, iktisadi aktörlerin en ehemmiyetli kaynağı olarak nitelendirilmesi de bu dönemde yaşanmıştır. Öte yandan çok uluslu şirketlerin düşük maliyetli hammadde ve işgücü temin ettikleri az gelişmiş ülkelerde büyük ölçüde faaliyetlerini genişletmeleri de yine bu dönem kapsamındadır. Bu dönemde merkez-çevre tezatlığının net bir şekilde belirginleşmekle birlikte sarsıcı iktisadi bunalımlar, döviz kurlarında yaşanan büyük hareketlenmeler ve ekonomilerde yaşanan durgunluklar gibi negatif tarafları da vardır.

1.2. Küreselleşme İle İlgili Görüşler

1.2.1. Küreselleşme Yanlıları

Radikaller olarak anılan küreselleşme yanlılarına göre küreselleşme sürecine paralel olarak endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet önemini kaybetmiştir. Bu nedenle artık küresel piyasa politikanın yerini almıştır. Çünkü piyasa mekanizması hükümetlere kıyasla çok daha rasyonel bir şekilde çalışmaktadır. Toplum içerisinde küresel piyasanın gelişimi daha yüksek rasyonaliteye işaret etmektedir. Günümüzde hayatımızdaki önemlerini ve etkilerini kaybetmeleri nedeniyle politikacılarla daha az ilgilenmekteyiz. Politikalar ulusal ya da yerel ölçekte hala etkili olmalarına rağmen, küresel ekonominin hareketlerine etki edebilecek bir güçte değildir. Bu bağlamda dünya ülkelerinin büyük bir kısmında vatandaşların politika ile daha az ilgilenmeleri veya politikacıların vatandaşlar üzerinde hayal kırıklığı yaratmaları küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak görülmektedir²⁰.

¹⁸ Ellwood, *a.g.e.*, s. 27-35.

¹⁹ Adda, *a.g.e.*, s. 119.

²⁰ Giddens, Anthony (1999). Küreselleşmenin İkilemleri, *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*, s. 56.

Bir başka anlatımla aşırı küreselleşmecilere göre artık piyasalar devletlerden çok daha fazla güce sahiptirler. Devletlerin otoritesinde meydana gelen söz konusu gerileme ise, diğer kurumların ve yerel otoritelerin hızla yaygınlaşması şeklinde görülebilmektedir. Radikal/aşırı küreselleşmecilere göre, dünya toplumunu geleneksel ulus devletlerin yerini almakta ve yeni toplumsal örgütlenmenin şekilleri ortaya çıkmaktadır. Fakat bu grup kapsamında yer alanların homojen bir görünüme sahip olmadıkları gözlenmektedir. Örnek verilecek olursa neoliberaler, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılamaktadırlar. Ancak aynı grupta yer alan neomarksistler veya radikaller ise çağdaş küreselleşmenin, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olduğunu düşünmektedirler. Söz konusu ideolojik yaklaşımlar farklılık göstermesine rağmen, günümüzde hızla artan bir şekilde bütünleşmiş küresel bir ekonomin var olduğuna yönelik düşünceleri paylaştıkları ifade edilmektedir²¹.

Neoliberallerin birçoğu için küreselleşme, ilk gerçek küresel uygarlığın habercisi olarak nitelendirilmektedir. Aşırı-küreselleşmeci bakış açısı çerçevesinde, küresel ekonominin yükselişi, radikal yeni dünya düzeninin bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Bunun yanı sıra küresel düzeyde kültürel karışım (hybridization), küresel yayılma ve küresel yönetim kurumlarının (global governance institutions) doğuşu ise, köklü bir şekilde yeni dünya düzenin kanıtları ve ulus devletin ölümü şeklinde yorumlanmaktadır. Artık ulusal hükümetlerin sınırlarını kontrol etme hususunda güçlük yaşamaya başladıkları görülmektedir. Bu kapsamda küresel ve bölgesel hükümetler daha büyük roller talep etmektedir. Böylece devletlerin otonomisi ve egemenliği daha fazla aşınmaktadır. Öte yandan ülkeler arasında uluslararası iş birliğinin kolaylaştığı görülmektedir. Hızla artan global iletişim altyapısı, farklı ülkelerin halklarının ortak çıkarlarının daha çok farkına varmalarını sağlamıştır. Bu nedenle küresel bir uygarlığın ortaya çıkması için ortak bir zeminin oluştuğunu ileri sürmektedirler.

1.2.2. Küreselleşme Karşıtları

Kuşkucular olarak da adlandırılan küreselleşme karşıtları, radikal/aşırı küreselleşmecilerin tam karşında yer almaktadır. Giddens'ın ifadelerine göre bu grup her konuda küreselleşmeye kuşkucu yaklaşmaktadır. Küreselleşme karşıtlarına göre içinde bulunduğumuz dünyada hiçbir şey yeni değildir. Kuşkucular, küreselleşmenin geçmişine (19.

²¹ Held, David, McGrew, Anthony, Goldblatt, David v e Perraton, Jonathan (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Cultures*, Polity Press, s. 2-4.

yüzyıla) bakarak söz konusu dönemde de ciddi düzeyde mal ve para hareketinin oluşmuş olduğu ifade etmektedirler²².

Günümüzde birçok ülkenin hala katı bir şekilde uygulamaya devam ettikleri ulusal sınır kontrollerine karşılık kuşkucular, 19. yüzyılda bireylerin pasaport bile kullanmadıklarını ileri sürmektedirler. Bunun yanı sıra kuşkucular, dünya ekonomisinde duvarların kaldırılmasına yönelik olarak günümüzde yaşanan gelişmelerin, 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüş olduğunu ileri sürmektedirler. Bu kapsamda kuşkucuların küreselleşmenin yeni bir süreç olduğunu kabul etmedikleri görülmektedir. Küreselleşme kavramıyla herkesin bu denli ilgili olmasını ise zamanın ideoloji hâline gelmesine bağlamaktadırlar. Kuşkucular küreselleşme kavramını, refah devletini ortadan kaldıracak minimal devlet ve hükümeti amaçlayan çevreler tarafından sıklıkla kullanılan basit bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Bahsi geçen grubun bazı üyeleri tarafından küreselleşme, kapitalizmin savaşı olmayan yeni işleyiş mantığı veya jeo-ekonomik emperyalizm olarak nitelendirilmektedir²³. Ancak Chomsky gibi bazı ünlü düşünürlerin ise küreselleşmeyi kar amacı güden mega-işletmelerin, totaliter kurumların tiranlığı (Sainath) olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Kuşkuculara göre küreselleşme beklenilmeyen bir şey değildir. Ancak aşırı küreselleşmeciler tarafından bu süreç abartılmış ve böylece bir efsane haline dönüştürülmüştür. Dünya ekonomisi geçmişe kıyasla daha az bütünleşmiştir. Ayrıca ulusal hükümetler de artık uluslararasılaşmanın edilgen mağdurları olarak görülmemektedir. Küreselleşme süreci karşısında gelişen bölgeselleşme, küreselleşmenin bir ara istasyonu olarak değil, alternatifi olarak değerlendirilmektedir. Artık dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gitmektedir. Bunun yanı sıra küreselleşme bir bütünleşme değil, farklı uygarlıklar, kültürler ya da bölgeler arasında ortaya çıkacak yeni çatışmaları da beraberinde getirecektir. Ayrıca söz konusu grup, dünya ekonomisinde ortaya çıkan eşitsizliğe de dikkat çekmektedir. Bu eşitsizliğin dünyada neoliberallerin görüşüne benzer bir şekilde küresel bir uygarlığın doğuşundan daha çok, saldırgan milliyetçiliğin veya köktendinciliğin doğuşuna sebebiyet vereceğini savunmaktadırlar.

²² Giddens, a.g.e., s. 56.

²³ Gerbier, Bernard (1999). Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm, *Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü*, F. Başkaaya (Ed.), Ütopya Yay. Ankara, s. 105-116.

1.2.3. Dönüşümcüler

Giddens'in da içinde yer aldığı dönüşümcülere göre küreselleşme modern toplumların ve dünya düzeninin yeniden şekillenmesini sağlayan hızlı ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerin temelindeki ana siyasal güçtür²⁴. Günümüzde dış ya da uluslararası ile iç işleri arasında bir ayrım yapılmamaktadır. Artık ekonomik anlamda 30-40 yıl öncesinden bile daha farklı bir dönemde yaşıyoruz. Küreselleşme konusunda son yıllarda yürütülen araştırmalar çok farklı dönemde yaşadığımızı gözler önüne sermektedir. Bu dönemde önceki pazara kıyasla çok daha fazla bütünleşmiş yeni bir küresel pazar ortaya çıkmıştır. Karşılıklı olarak alınıp satılan malların miktarının 19 yüzyıl ile kıyaslanamayacak kadar fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu süreçte ekonominin giderek daha fazla hizmet sektörüne bağlı hâle gelmesi önem arz etmektedir. İletişim, bilgi, eğlence, elektronik ve finans ekonomisi de içeren hizmet sektörü artık ekonomideki en önemli sektör hâline gelmiştir. İletişim devrimi sonucunda anında haberleşme olanağının elde edilmesiyle birlikte artık eski alışkanlıkların unutulmaya, eski yapıların yıkılmaya ve diğer kültürlerle anında etkileşime girilebilmeye başlandığı görülmektedir. Dönüşümcüler tarafından ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırdıkları kabul edilmektedir. Ancak dönüşümcüler bir taraftan aşırı küreselleşmecilerin “egemen ulus devletin sonun geldiği” iddialarını diğer taraftan da kuşkucularının “hiçbir şey değişmedi” tezini reddetmişlerdir. Bu kapsamda dönüşümcülerin küreselleşme konusunda, kuşkuculardan daha çok radikallere yakın durdukları ifade edilmektedir.

1.3. Küreselleşmeye Neden Olan Faktörler

Küreselleşmenin kompleks ve çok boyutlu bir olgu olması sebebiyle ortak bir tanım üzerinde uzlaşma sağlama çabaları oldukça tartışmalı bir süreci beraberinde getirmiştir. Küreselleşme hususunda yaşanan tartışmalı süreç yalnızca tanımlamaya yönelik değildir. Bununla birlikte, küreselleşmenin nedeni, derecesi, tarihçesi, tesiri, takip ettiği yol ve benimsediği stratejilerin neticeleri hususlarında da tartışmalı bir durum yaşanmıştır²⁵. Bilhassa küreselleşme olgusuna yol açan nedenler, ideolojik farklılıklar ve küreselleşmeye dair benimsenen yaklaşımlar gibi, küreselleşmenin dinamik bir aşama olmasından ötürü yoğun

²⁴ Giddens, *a.g.e.*, s. 56.

²⁵ Steger, Thomas (2006). Heterogeneous Consumption Goods, Sectoral Change and Economic Growth. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 10(1), s. 32.

tartışmaların ortaya çıktığı bir husustur. Bu bölümde küreselleşme yazınının, küreselleşmenin nedenleri hususunda ulaştığı nokta ele alınacaktır.

Ekonomik Faktörler: Küreselleşmenin tanımını yaparken çoğunlukla küreselleşmenin ekonomik boyutuna dikkat çekilmektedir. Benzer şekilde küreselleşmenin nedenleri konusu ele alındığında da genellikle küreselleşmeye sebebiyet veren nedenler arasında en çok ekonomik nedenlerin incelendiği görülecektir. Ekonomik nedenlerin dışında kalan diğer nedenler ise küreselleşmenin ekonomik nedenlerine hız kazandıran, ekonomik ilerlemelere katkı sunan nedenler olduğu ifade edilmektedir. Maliye sektöründe ortaya çıkan gelişmeler, çok uluslu şirketlerin tesirleri, sınır ötesi ekonomik bağlar ve ihtiyaçlar küreselleşmeyi irdeleyen araştırmacıların temel unsurları olarak sıralanmaktadır. Küreselleşmeye sebebiyet veren ekonomik faktörler üzerinde inceleme yapan bazı araştırmacılar tarafından, bu faktörlerin 1800'lü senelere kadar uzanan bir geçmişe sahip oldukları ileri sürülmektedir. 1800'lü senelerden beri icatlarda yaşanan artış neticesinde, ulaştırma ve haberleşme alanında yaşanan ilerlemeler ekonomik alanda pek çok gelişmenin ortaya çıkmasını sağlamış ve sermayenin küreselleşmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırmıştır²⁶.

Küreselleşmenin ekonomik nedenlerine yönelik olarak çalışmalar yürüten araştırmacıların yoğunlaştıkları husus işletmelerin coğrafi sınırları aşarak ulus ötesi bir nitelik kazanmış olmalarıdır. Bahsi geçen vaziyet 20. yüzyılın önem arz eden ekonomik gelişmeleri arasında yer almaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkışının en önemli nedenlerinden biri de işletmelerin uluslararası alanda dikey ve yatay olarak bütünleşmeleridir²⁷. İşletmelerin uluslar üstü bir niteliğe sahip olmaları ise yeni uluslararası iş bölümü kapsamında gerçekleşmiş ve böylece üretim faaliyetlerini dünyanın tamamına yayarak üretim faaliyetlerinin küreselleşmesini mümkün kılmışlardır. Bahsi geçen çok uluslu işletmeler vasıtasıyla her gün mali piyasalardaki paranın, bir ülkeden diğer bir ülkeye akışı rahatlıkla gerçekleşmektedir²⁸. Ulaşılan bu noktada çok uluslu şirketlerin etkisi ve sayısı büyük ölçüde artmıştır. Örnek verilecek olursa, 1970'li senelerde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin sayısı yüzlerle kaydedilirken, günümüzde bu sayı 40.000'i geçmiştir. Bununla birlikte dünya çapında faaliyet gösteren başlıca 200 şirketin küresel cirosu, dünya çapında yürütülen ekonomik faaliyetlerin ¼

²⁶ Çetin, Cafer (2006). Küreselleşme ve Küresel Ekonomi İçerisinde Türkiye'nin Konumu. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 22.

²⁷ Aslan, Nurdan (2005). Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme. O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, & Ş. Tüylüoğlu içinde, *Ekonomik Entegrasyon* (s. 5-22). Ankara: Ekin Kitabevi, s. 9.

²⁸ Aktaş, Gülhan (2007). Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve Sosyal Politikaların Evrimi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 27.

‘ünden çok daha fazladır. Bahsi geçen vaziyete bir diğer örnek ise General Motors’un cirosu Danimarka’nın GSMH’den, Toyota’nın cirosu da Norveç’in GSMH’den çok daha fazla olmasıdır²⁹.

Küreselleşmeye sebebiyet veren faktörler içerisinde IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşların yanı sıra, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement on Investment MAI) da önem arz etmektedir. Soros’un ifadeleriyle, “II. Dünya Savaşı’nın ardından pek çok ülke tarafından uluslararası sermaye dolaşımı sert bir denetime bağlanmıştı. Dünya Bankası ve IMF sınırlı özel sermaye dolaşımının sınırlı var olduğu bir alanda, uluslararası yatırımlara ve ticari faaliyetlere imkan sunmak amacıyla planlanmıştı”³⁰. Bahsi geçen süreçte ve ardından ortaya çıkan siyasal gelişmelerin de destek vermesi neticesinde bu kuruluşlar amaçlarını gerçekleştirmiştir. Bilhassa mali piyasaların küreselleşmesine imkan sunmuşlardır. Bu bağlamda 1970’li seneler, II. Dünya Savaşı’nın ardından yaşanan süreçte önem arz etmektedir. Küreselleşme sürecine ortam yaratan ekonomik öğeler arasında, 1970’li senelerde gelişmiş ülkelerin şirketlerinin üretim faaliyetlerinde ölçek ekonomileri sınırına ulaşmaları ve petrol bunalımının ardından Batı’da ortaya çıkan stagflasyon problemini çözme gayretleri içerisinde dış pazara giriş yapma eğilimi bulunmaktadır³¹.

Siyasi ve İdeolojik Faktörler: Siyaset olmadan toplum olmayacağı yaklaşımı doğrultusunda küreselleşmenin de siyasetten ayrı olarak düşünülemeyeceği neticesine varanlar, siyaset ile küreselleşme arasında yakın bir bağın varlığına dikkat çekmektedirler³². Küreselleşmeye sebebiyet veren faktörlerden ideolojik ve siyasal nedenleri irdeleyenler tarafından küreselleşmenin meydana çıkmasında yaşanan bir hadisenin büyük oranda tesirli olduğu ifade edilmekte ve bu hadisenin küreselleşmenin etki alanını genişlettiği ve ilerleyişini hızlandırdığı savunulmaktadır. Bahsi geçen hadise, soğuk savaş döneminin bitişidir. Soğuk savaş döneminin sona ermesi ile küreselleşmeye engel teşkil eden unsurlar yok edilerek, eski Doğu Bloku ülkelerinin ile batının yakınlaşarak siyasi ve ekonomik bütünleşme içine girmelerine ortam yaratmıştır³³. Öte yandan liberal piyasa ekonomisine duyulan güven hızla

²⁹ Baştürk, Şenol (2001). Bir Olgu Olarak Küreselleşme. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 3(2).

³⁰ Soros, George (2003). *Küreselleşme Üzerine*. (M. Keçik, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 20-25.

³¹ Aslan, a.g.e., s. 9.

³² Yılmaz, Aytekin (2007). *Romantizmden Gerçeğe Küreselleşme*. İstanbul: Minima Yayıncılık, s. 185.

³³ Aktan, Coşkun Can ve Şen, Hüseyin (1999). *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*. Ankara: TOSYÖV Yayınları, s. 8.

artmış ve kısa bir zamanda, eski planlı ekonomiler, yüksek maliyetine karşın, yabancı kapitalin ve serbest ticaretin sunduğu olanaklardan faydalanma gayreti içinde olmuşlardır. Diğer bir anlatımla sınırların ortadan kaldırılmasının ardından küreselleşmenin önünde yer alan büyük engellerin biri ortadan kalmıştır³⁴. Bununla birlikte Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra önceden planlı ekonominin egemen olduğu bu hükümetlerde demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi benimsenmiştir³⁵. Bu hususta çalışmalar yürüten araştırmacılar tarafından Sovyetler Birliği'nin yıkılması, bazı hükümetlerin Batılı uygulamaları örnek almalarının yanı sıra, liberalizmin rakipsiz kalması biçiminde de değerlendirilmiştir. Neticede Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından liberal Batı'nın önem arz eden alternatifleri arasında yer alan sosyalist modelin çözülmesiyle küreselleşmenin önündeki bütün engeller ortadan kalkmıştır³⁶.

Teknolojik Faktörler: Teknolojik nedenler küreselleşmeye hız kazandıran vasıtalar olarak nitelendirilmektedir. Araştırmacılar tarafından ulaşım ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan yeniliklerin küreselleşme sürecini hızlandırdığı ifade edilmektedir. Bilhassa 1980'li senelerin ardından bilgi teknolojilerinin hızla yaygınlaşması, mesafe olgusunun manasını yitirmesi ve küreselleşme hususunda ilk etkisinin mali piyasalarda görülmesiyle birlikte, bu etki bugün hızlı bir şekilde etki alanını genişletmiştir³⁷. Dolayısıyla teknolojiye yaşanan değişimler, küreselleşmeyi meydana getiren diğer hadiseleri de etkisi altına alan küreselleşmenin doğal yapı taşları arasında yer almaktadır. Küreselleşmenin nedenleri konusunda araştırmalar yürüten kimi araştırmacılar, küreselleşmenin temel nedenleri arasında uluslararası ticari faaliyetlerde yaşanan artışın yanı sıra, enformasyon ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmelerin de yer aldığını savunmaktadırlar³⁸.

Küreselleşmenin temel kaynağı bazı araştırmacılara göre ise, dünyada bir kutuplu düzeninin oluşturulmaya çalışılmasının yanı sıra enformasyon ve teknolojiye reformlar olarak görülmektedir³⁹. Yaşanan teknolojik gelişmeler bilişim, ulaşım, iletişim ve mikro-elektronik alanında ortaya çıkan gelişmeler ile dünya ülkeleri arasındaki coğrafi sınırları ortadan kalkarak birbirine yaklaşmıştır. Bilhassa enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler neticesinde iletişim ve ulaşım maliyetleri büyük ölçüde düşüş göstermiş ve

³⁴ Aktaş, *a.g.e.*, s. 27.

³⁵ Aktan ve Şen, *a.g.e.*, s. 8.

³⁶ Baştürk, *a.g.e.*

³⁷ Aktaş, *a.g.e.*, s. 26.

³⁸ Zengingönül, Oğul (2004). *Yoksulluk Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme*. Ankara: Adres Yayınları, s. 78.

³⁹ Atasoy, Fahri (2005). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Ötüken Yayınları, s. 165.

lkeler, piyasalar ve bireyler arasına mesafe koyan zaman ve mekan gibi engeller yok olmuştur⁴⁰. Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası (Federal Reserve System – FED) tarafından yapılan açıklamalar bilhassa gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir etkileşim yaratmaktadır. Büyük miktarlarda Dolar/Euro saniyeler içerisinde kıtalar arasında kolaylıkla dolaşım imkânı bulmaktadır. Kimi eleştirmenler tarafından Sovyetler Birliği’nin dağılmasının önem arz eden sebepleri arasında, teknolojik yarış ortamında ilerleme kaydedememeleri gösterilmektedir.

Küreselleşmeye ortam hazırlayan teknolojik nedenler irdelenirken gelecek bölümlerde ayrıntılı olarak yer verilecek olan küreselleşmenin tarihçesine de değinmek gerekmektedir. Kimilerine göre küreselleşme olgusunun başlangıç dönemi, teknik ilerlemelerin ortaya çıktığı dönemlere karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda bir görüşe sahip olan Yıldız, 15. yüzyılı teknik olarak küreselleşmenin başladığı dönem olarak belirtmesine karşın, teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin sermaye akışına da hız kazandırdığını ve sermayenin de küreselleşmesini olanaklı hale getirdiğini vurgulamaktadır⁴¹. Öte yandan küreselleşme hususunda incelemeler yapan araştırmacılar üç küreselleşmeden yani kreselleşmelerden söz etmektedirler. Bahsi geçen kreselleşmelere sebebiyet veren teknolojik faktörler de farklıdır. Oran, I. Küreselleşmeye sebebiyet veren teknolojik faktörleri denizcilik alanında yaşanan gelişmeler, II. Küreselleşmeye sebebiyet veren teknolojik faktörleri endüstri devrimi, III. Küreselleşmeye sebebiyet veren teknolojik faktörleri ise teknoloji ve iletişim alanında yaşanan ilerlemeler şeklinde sıralamaktadır⁴². Bu bağlamda küreselleşmeye sebebiyet veren teknolojik nedenler dönemsel olarak ele alınmalı ve bir birikimin çıktısı oldukları belirtilmelidir.

Sosyokültürel Faktörler: Küreselleşme olgusu sadece ekonomik alanda gerçekleşen bir olgu değildir. Wallerstein, ekonominin de kültürel değerklerden doğduğunu ileri sürmekte ve piyasa düşüncesinin kültürel bir olgu olduğunu belirtmektedir. Kültürel küreselleşme, dünya sınırlarının küçülmesi ve mesafelerin ortadan kalkmasıyla birlikte küresel bütünlük ve küresel bağımlılık bilincinin toplumsal alanlarda da yaratılmasıdır. Kültürel küreselleşme hem yerel olanın evrenselleşmesi hem de evrensel olanın yerelleşmesi olarak da ifade edilebilmektedir⁴³.

⁴⁰ Aktan ve şen, *a.g.e.*, s. 6.

⁴¹ Yıldız, Naciye (2008). Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim. *D Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 13-32.

⁴² Oran, Baskın (2001). *Küreselleşme ve Azınlıklar* (4 b.). Ankara: İmaj Yayınevi, s. 8-9.

⁴³ Canbay, Bülent (2007). Küreselleşmenin Gelişmekte Olan lkeler zerindeki Etkileri ve Türkiye’nin Ulusal Stratejisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 39-42.

Küreselleşme ile aralarında uzun mesafeler bulunan toplumlar bile karşılıklı bir etkileşim içinde olmaktadır. Bugün, dünyanın her alanında teknoloji, tekstil ve temizlik gibi tüketim mallarına ait dükkanları, markaları, dergileri, filmleri ve restoranları bile kolaylıkla bulmak olanaklı hale gelmiştir. Günümüzde, bir Amerikan firması olan Coca-Cola, Güney Kore firması olan Samsung, Alman firması Volkswagen gibi markaların mallarını yalnızca imal edildikleri ya da ait oldukları ülkelerde değil, dünyanın her bölgesinde rahatlıkla bulunabilmektedir. Küreselleşme ile farklı bölgelerde yaşayan insanların tüketim alışkanlıkları da birbirine benzemektedir. Kültürel küreselleşme neticesinde toplumlar büyük ölçüde birbirine benzemektedir. Bu bağlamda küreselleşen kültür, küreselleşme aşamasını yönlendirebilecek iktisadi, teknolojik ve kültürel güce sahip olanların kültürüdür. Küreselleşmenin ardından her eve giren televizyon, radyo, dergi, gazete ve internet gibi vasıtalar insanlar üzerinde paydaş bir kültür yaratmaktadır. Bahsi geçen kitle iletişim vasıtaları ile bireyler, mesafeler önemini yitirerek birbirleri ile kolaylıkla iletişim kurabilmektedir. Öte yandan İngilizce, dünyada en yaygın kullanılan dil haline gelmiş ve United Press (ABD), Associated Press, France Press (Fransa), Reuters (İngiltere) kaynaklı düzenlenen haberler, dünyanın her yerinde izlenen Hollywood filmleri ve dünyaya hızla yayılarak toplumsal yaşamın tamamında yer alan çok uluslu şirketler, küresel kültürün ortaya çıkarılmasında ehemmiyetli role sahip olan etkenler arasında yer almaktadır⁴⁴.

Sözü edilen etkenler göz önünde bulundurulduğunda ekonomik, teknolojik ve kültürel güce sahip olanlar genellikle Batı merkezli aktörlerdir. Küreselleşme sürecinin bireyler arasındaki mesafeleri yok ederek insanlar paydaş bir küresel kültür meydana getirdiği gerçeğiyle birlikte kültürel çeşitlilik hususunda alt-kimliklerin ortaya çıkmasına ve ilerleme kaydetmesine de destek verdiği ifade edilmektedir. Telekomünikasyon alanında ortaya çıkan ilerlemeler bütün dünya kültürlerinin karşılıklı bir şekilde etkileşim içinde olmasını mümkün kılarak kültürel bir benzerlik oluşturmuştur. Bununla birlikte bölgesel, etnik ve dini kimlikler evrensel değerler ile birlikte ön planda yer alabilmektedir⁴⁵. Bu hususta Giddens tarafından yapılan küreselleşme tanımını bize yarar sağlayacaktır; “küreselleşme birbirine uzak bölgelerdeki yerleşimleri birbirine, bölgesel oluşumların çok uzak bölgelerdeki hadiselerle

⁴⁴ Çetin, a.g.e., s. 32-35.

⁴⁵ Turan, Sibel ve Aykoç, Emre (2002). Küreselleşme: Dünü, Bugünü, Yarını. *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 128-144, s. 141.

şekillendirdiği veya bunun tersi söz konusu olduğu yollarla bağdaştıran dünyadaki toplumsal bağların yoğunlaşmasıdır⁴⁶.”

Küreselleşmenin etnik, bölgesel ve dinsel kimliklere destek sunması mikro milliyetçilik akımların büyük oranda kuvvetlenmesine de sebebiyet vermektedir. Kongar’a göre, küreselleşme, kültürler arası farklılıkları işaret ederek bu iletişim vasıtası ile bütün dünyaya bildirmektedir⁴⁷. Öte yandan, özgürlük ve demokrasi prensipleri doğrultusunda kültürel farklılıkların muhafaza edilmesinin gerekli olduğu görüşü dünya çapında yaygınlaştırmaktadır.

Çevresel Faktörler: Çevresel sorunlar çağımızın önem arz eden güncel problemleri arasında yer almaktadır. Çevre kirliliği hususu 19. yy. endüstri devrimine kadar uzansa da küreselleşmeye paralel olarak çevresel sorunların son yıllarda umulmadık bir seviyede arttığı gözlenmektedir. Çağımızdaki çevresel sorunların boyutunu algılamamızı mümkün kılan belirtkenler şöyle ifade edilmektedir: Günümüzde dünya topraklarının %29’luk bir kısmı çölleşme tehlikesi altındadır, çevresel sorunlar sebebiyle Afrika’nın tahıl imalatında geçtiğimiz 25 senede %28 oranında düşüş yaşanmıştır, akarsu kirliliği sebebiyle dünya çapındaki akarsuların %10’luk bir ölümünde hiçbir canlı yaşamını sürdürememektedir⁴⁸.

Ormanlardaki ürünlerinin yakılmasının ve fosil yakıtların sebebiyet verdiği karbondioksit oranında ortaya çıkan artış ve buzulların hızla erimeye başlaması da gelecek nesillerin büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağının göstergeleridir. Bilhassa, küreselleşme sonucu ortaya çıkaran çok uluslu şirketlerin dünya çapında hızla yaydıkları sanayi kuruluşları ve fabrikaların denetim yapılmaksızın yürüttükleri faaliyetler yaşanan çevresel sorunların başlıca sebepleri konumuna gelmektedir. Bahsi geçen çevre sorunlarının herhangi bir bölgeye ya da ülkeye ait olmaması ve sınır ötesi bir özellik taşıması, dünyadaki tüm ulusları birbirine bağlı yapıya dönüştürmektedir. Bir ülkenin coğrafi sınırları içerisinde ortaya çıkan bir çevresel sorun, diğer ülkeleri de büyük ölçüde tesiri altına almaktadır. Dolayısıyla herhangi bir ülkede yaşanan çevresel bir soruna diğer ülkeler kayıtsız kalamamaktadır. Çevresel sorunlar sınır ötesi bir özellik taşımaları ve tek bir ülke tarafından çözebilecek bir problem olmamaları sebebiyle

⁴⁶ Giddens, Anthony (1994). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Stanford: Stanford University Press, s. 62.

⁴⁷ Kongar, Emre (1997). *Küreselleşme ve Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Ulusal Kültür*. 05 02, 2020 tarihinde Emre Kongar'ın Resmi İnternet Sitesi: https://www.kongar.org/makaleler/mak_ku.php.

⁴⁸ Çetin, a.g.e., s. 35.

küresel stratejinin oyuncularını olan ulus devletleri, uluslararası ve ulus-üstü kurumları ortak bir paydada buluşmaya mecbur bırakmaktadır⁴⁹.

Özetle, yaşanan çevresel sorunlar sebebiyle küresel oyuncular ve dünya toplumları birbirine bağımlı olmakta ve her geçen gün daha fazla yakınlaşmaktadır. Çevresel sorunlar dünyanın değişik alanlarında ortaya çıkmakla birlikte hükümetlerin iktisadi, siyasi ve toplumsal yapılarına büyük ölçüde zarar vermektedir. Bahsi geçen çevresel sorunlar, ortaya çıktığı hükümetin yaşanan o sorun ile savaşması için mevcut kapasitesini de büyük ölçüde zarara uğratmaktadır. Dolayısıyla, dünya ülkeleri tarafından çevresel sorunlar, ortak bir tehdit unsuru olarak benimsenmektedir. Bütün dünya ülkelerinin ortak hedefi, meydana gelen çevresel sorunlar ile ve bu sorunların sebebiyet verdiği neticeleri ile mücadele etmektir. Öte yandan, küreselleşme aşamasının önem arz eden aktörleri arasında yer alan çok uluslu şirketler, sebebiyet verdikleri çevresel sorunlara engel olmak ve ortaya çıkacak sorumluluklardan kaçmak amacıyla üretimlerini az gelişmiş ülkelere kaydırmaktadırlar. Çok uluslu şirketler, sözü edilen üretim kaymasını az gelişmiş ülkelerin kalkınma politikalarını desteklemek amacıyla gerçekleştirdiklerini vurgulamaktadırlar. Ancak, çok uluslu şirketler yaptıkları bu uygulama ile gittikleri pek çok ülkeden ekonomik imtiyaz elde etmekte ve ayak bastıkları bu ülkelere çevresel sorunlara sebebiyet verebilecek olan uygulamalarını da götürmektedirler⁵⁰.

Dolayısıyla küreselleşmenin tek bir nedeni değil, bir den fazla nedeni bulunmaktadır. Bahsi geçen nedenler arasında ortaya çıkan ekonomik gelişmeler de yer almaktadır. Üretim faaliyetleri, ticari faaliyetler, emek ve sermayenin serbest bir biçimde dolaşması, finansal mekanizmalar arasında yer alan mevcut sınırların ortadan kalması, bilhassa 1970'li yıllarda yaşanan petrol bunalımından ve Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından iç piyasaların dış piyasalara açılması ve çok uluslu şirketlerin sınır ötesi çalışmaları küreselleşmeye sebebiyet veren ve hız kazandıran ekonomik gelişmeler olarak ifade edilmektedir. Küreselleşmeye neden olan teknolojik faktörler ise bilhassa 19. ve 20. yüzyılda tıp, mühendislik, fizik ve kimya alanlarında yaşanan gelişmeler ve hızla maliyeti düşerek ilerleme kaydeden bilişim teknolojileridir. Bahsi geçen çevresel sorunların hacmi ve tek bir ülkenin bu sorunlara çözüm üretemeyecek olması ülkeleri, toplumları ve uluslararası kuruluşları birbirine yakın ve bağımlı hale getirerek küreselleşmeye sebebiyet veren çevresel faktörleri meydana getirmektedirler. Küreselleşmeye neden olan çevresel, ekonomik ve teknolojik faktörlerle birlikte siyasi ve

⁴⁹ Giddens, *a.g.e.*, s. 56; Canbay, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁰ Canbay, *a.g.e.*, s. 34.

sosyo-kültürel nedenler de vardır. Sözü edilen faktörlerin ortak özellikleri, benzer biçimlerde olmamasına rağmen ülkeler, toplumlar, piyasalar ve insanlar arasında bulunan mesafeleri ortadan kaldırmaları ve birbirlerine yaklaştırmalarıdır.

1.4. Küreselleşmenin Sonuçları

1.4.1. Ticaretin Küreselleşmesi

Ulaşım alanında yaşanan ilerlemeler küreselleşme sürecinin hız kazanmasına katkı sunmuştur. Günümüzde ulaşılamayacağı düşünülen bir bölge kalmamış ve uzun mesafelere düşük maliyetlerle ve oldukça kısa sürelerde ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Hızla ilerleme kaydeden ve dünyanın her yerine nüfuz eden enformasyon teknolojileri ile milletlerarası etkileşim aşaması ivme kazanmıştır⁵¹. Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan küresel ekonomi de küreselleşmenin sunduğu fırsatlar arasında yer almaktadır. Milletlerarası etkileşimle beraber ticaret de küreselleşmiştir. Yılmaz'a göre "küreselleşme süreciyle birlikte sermaye, ticaret ve imalatın önünde yer alan engeller yok olurken, teknolojik gelişmelerin ve refahın da dünyaya yayılması ile demokrasi, insan hakları ve özgürlük gibi değerlerin önem arz ettiği çok daha insani bir dünyanın yaratılması beklenmişti. Ancak sürecin beklentilere cevap vermek yerine buhranlara yol açması, ticari faaliyetlerin ve yatırımların önünde yer alan engeller ortadan kalkarken emeğin önündeki engellerin artması sonucunda ortaya çıkan gelişmeler büyük bir hayal kırıklığının yaşanmasına sebep olmuştur". John Kavanagh 1997 senesinde küresel dünyada yaşanan problemlerden bir tanesini demokrasinin tehlikede olması olarak ifade etmiştir⁵².

1.4.2. Üretimin Küreselleşmesi

Küreselleşmenin ülkelere sunduğu yenilikler ve fırsatlar ile beraberinde getirmiş olduğu problemler ve riskler dünyanın tamamında aynı kapsamda ele alınamamaktadır. Pek çok ülke ya da bölgede küreselleşmenin getirdiği fırsat olarak görülen bir durum, bir başka bölgede büyük bir olumsuzluk olarak nitelendirilebilmektedir. Buna karşın genellikle küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler bakımından pozitif neticelere neden olduğu görüşü hakimdir. Dolayısıyla küreselleşmenin beraberinde getirdiği yenilikler ve fırsatlar pek çok tartışmaya sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda araştırmacılar tarafından yoğunluk verilen

⁵¹ Baştürk, *a.g.e.*

⁵² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 135.

birtakım ilerlemeler küreselleşmenin sunduğu fırsatlar ve yenilikler olarak ele alınmaktadır. Küreselleşmenin sunduğu fırsatlar ve yenilikler büyük ölçüde radikal değişikliklerden meydana gelmektedir. Bu çerçevede teknoloji aktarımından üretkenlik düzeyinin artmasına ve bu sebeple iktisadi refahın artmasına ve ülkelerin birbirine yakınlaştırmasıyla dünya barışına katkı sunmaya kadar geniş çaplı alanlara yayılmaktadır⁵³. Dolayısıyla küreselleşmenin sundukları yalnızca ekonomik alanı değil siyasal ve toplumsal alanlardaki fırsatları da içermektedir. Küreselleşme ile gelen yeniliklerin en önemlisi küreselleşmenin itici kuvveti olarak görülen teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik alanda ortaya çıkan olağanüstü gelişmeler neticesinde dünya ‘küresel bir köy’ haline gelmiştir. Küreselleşmenin sunduklarında bilhassa iletişim alanında ortaya çıkan ilerlemeler geniş bir yer tutmaktadır. Dünyanın bir ucunda gerçekleşen bir hadise dünyanın diğer alanlarına hızla ve kolaylıkla ulaşır hale gelmiştir. Bahsi geçen vaziyet bilgi bakımında da olasıdır. Günümüzde insanlar gereksinim duydukları bütün bilgilere olağanüstü bir hızla erişim sağlayabilmektedirler⁵⁴. Öte yandan yaşanan bu gelişmeler aracılığıyla güvenlik sektörü de hızla büyümüş ve kontrol sistemlerinin verimlilik düzeyi büyük oranda artmıştır. Bunların yanı sıra buharlı gemi, otomobil, demiryolları gibi pek çok icadın ortaya çıkmasıyla bireyler düşük maliyetle ve yüksek hızla ulaşım imkanı elde etmişlerdir⁵⁵.

Küreselleşme, vasıflı işgücü bakımında da pek çok pozitif gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Dünya ülkelerinin dış ticaret yapmaları ya da dış ticaret yapma gayretleri, dış alım ve dış satıma yönelik imalat yapan sektörlerde vasıflı işgücünün istihdam oranlarını yükseltme eğiliminde olmasını olanaklı hale getirmiştir. Bununla birlikte, ulaşım ve inşaat gibi iç piyasa sektörlerinde de vasıfsız işgücü için pek çok iş imkanları yaratılmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme süreci işgücü bakımından da pozitif yönlü pek çok gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Problemlerin ortadan kaldırılması noktasında küreselleşmeden kaynaklanan pek çok imkân da vardır. Küreselleşme sürecinde herhangi bir ülkenin karşı karşıya kaldığı problem yalnızca o ülkeyi ilgilendirir olmaktan çıkmıştır. Bu hususta çalışmalarda bulunmak amacıyla Birleşmiş Milletler tarafından Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi birçok milletlerarası örgüt kurulmuştur. Artık ülkeler güvenlik, çevre problemleri, uyuşturucu, mültecilik, terör, salgın hastalıklar ve insan hakları gibi hususlarda artık milletlerarası politikalardan bağımsız olarak görülememektedir⁵⁶.

⁵³ Aktan ve Şen, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁵⁴ Atasoy, *a.g.e.*, s. 241.

⁵⁵ Atasoy, *a.g.e.*, s. 155.

⁵⁶ Taner, *a.g.e.*, s. 29-30.

Küreselleşme süreciyle birlikte emek piyasası için negatif yönlü neticeler de ortaya çıkmıştır. Emek piyasası bakımından küreselleşme sürecinin negatif neticeleri arasında, oluşan acımasız rekabet ortamıyla birlikte, milletlerarası firmaların çok daha ucuz işgücüne doğru kaymaları ve makinelerin yaygınlaşmasıyla emek faktörünün ve insan gücünün önemini yitirmeye başlaması yer almaktadır⁵⁷. Araştırmacılar tarafından, küreselleşme sürecinin sebebiyet verdiği problemler içinde, gelir dağılımında ve kamu olanaklarından faydalanmada eşitsizliğin yaşanmasına ortam hazırlanmasının ve bazı şirketlerin rekabet gücünü yitirmesine dayandırılan işsizlik oranlarındaki artış ileri sürülmektedir⁵⁸. Küreselleşme kavramını irdelerken dünyada hızla artış gösteren eşitsizliğin onun ilk baştaki üç yüzünden biri olduğunu savunulmaktadır⁵⁹.

Aktan, küreselleşme olgusunun çevreyle bağlantılı olarak meydana çıkardığı üç ayrı tehlikenin varlığından söz etmektedir⁶⁰. Bu tehlikeler; küreselleşmeyle meydana çıkan sınai malların hızla dünyaya yayılması neticesinde ekolojik dengenin bozulmasından ötürü sanayileşmenin çevreye verdiği zarar; yoksul kesimin çevreye daha bağımlı hale gelmeleriyle aşırı düzeyde tabii kaynak tüketiminde bulunmalarından ötürü yoksulluğun çevreye verdiği zarar ve biyolojik, kimyasal ve nükleer silahların hızla yayılması sebebiyle kitle imha silahlarının artış göstermesi olarak sıralanmaktadır. Öte yandan doğayı muhafaza etmek amacıyla yeterli çabanın gösterilmemesiyle birlikte insanların yalnızca kar amacı gütmeye başlaması da ticaretin küreselleşmesi sonucu ortaya çıkan faktörler arasında değerlendirilmektedir⁶¹.

1.4.3. Finansın Küreselleşmesi

Küreselleşmeyle beraber sermaye hareketlerinde oluşan akışkanlık ile mali piyasalar hızla bütünleşmiştir⁶². Bu vaziyet bilhassa gelişmekte olan ülkelerin pozitif süreçlerin yaşanmasına sebebiyet veren bir vaziyet olarak nitelendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin

⁵⁷ Taner, *a.g.e.*, s. 29-31.

⁵⁸ Baştürk, *a.g.e.*

⁵⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 219.

⁶⁰ Aktan, Coşkun Can (2002). *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*. Ankara: Hak İş Konfederasyonu Yayınları, s. 13-14.

⁶¹ Aktan, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁶² Taner, Okan (2004). *Dünyada ve Türkiye’de Küreselleşme ve Yoksulluk Süreci. Yüksek Lisans Tezi*. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 29.

küresel ekonomiye hızlı bir şekilde uyum sağlaması ile uzun vadede gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin mevcut ekonomik refah düzeylerinde artış yaşanmıştır⁶³.

Küreselleşme sürecinin sonuçlarının bir başka boyutu da neden olduğu riskler ve problemlerdir. Genellikle küreselleşmenin meydana çıkardığı riskler ve problemler, hükümetin gücünü yitirmesi, gelir dağılımında eşitsizlik, vasıfsız işgücünün rekabete kurban gitmesi, sermaye hareketlerinin makro iktisadi dengesizlik ve mali bunalımların yaşanmasındaki görevi ve çevre problemlerinin artması gibidir⁶⁴. Araştırmacılar tarafından küreselleşme sürecinin sebep olduğu en önemli tehlikelerin başında, ulus-devletlerin ortadan kalkmaya başlaması gelmektedir. Artık ulus devletlerin yerlerini uluslar üstü yeni oluşumlar almaktadır. Avrupa Birliği gibi oluşumlar bu hususta ele alınabilmektedir. Öte yandan küreselleşme, ulus devletin yalnızca ‘ulus’ olma niteliğini değil, ‘devlet’ olma niteliğini de büyük ölçüde aşındırmıştır⁶⁵. Bununla birlikte artık milletlerarası firmaların politikacılarda çok daha belirleyici bir konumuna ulaşması da büyük bir problem olarak görülmektedir. Ürün ve hizmetlerin arz ve talep oranlarından devamlı bir şekilde ve hızla artarak daha fazla sorumluluk yüklenen bu firmalar, küresel rekabet sürecinin de galipleri konumuna ulaşarak, ülke ekonomilerine yön vermektedirler.

Küreselleşen yoksulluk, küreselleşmenin sebebiyet verdiği önemli problemler arasında yer almaktadır. Küreselleşmeye yönelik olarak yapılan eleştirilerin ve karşılaşılan problemlerin merkezinde, kuralları belirleyenlerin uluslar üstü sermaye olduğu ve bu durumda ulus devletlerin politika geliştirme hususunda yeterli olmadığı iddiası bulunmaktadır. Aynı anda bilişim ağlarıyla mali piyasaların birbiriyle bağlantılı olduğu küresel bir ekonomide, uluslar üstü bir sermayenin ülkeden çıkması, Rusya ve Asya buhranlarında olduğu gibi küresel çapta büyük buhranların yaşanmasına sebebiyet vermektedir⁶⁶. Bu hususta ünlü finans spekülörü olan George Soros, küreselleşme sürecinin en büyük negatif tarafını “küresel mali piyasaların buhranlara maruz kalabilmeleridir” olarak ifade etmiştir. Soros'a göre gelişmiş ülkelerde insanlar, mali krizlerin neden olduğu tahribatların farkında olamayabilirler; zira krizler, gelişmekte olan ekonomiler üzerinde çok daha fazla hissedilmektedir⁶⁷. Öte yandan teknolojik

⁶³ Aktan ve Şen, *a.g.e.*, s. 14.

⁶⁴ Aktan ve Şen, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁶⁵ Oran, *a.g.e.*, s. 49.

⁶⁶ Türe, İlknur (2009). Küreselleşme, Kapitalizm ve Ulus-Devlet. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(530), 41-52, s. 45.

⁶⁷ Soros, *a.g.e.*, s. 3.

ilerlemelerle tesiri artan ve ivme kazanan milletler arası mali hareketler, küçük bir olumsuzluğa bile büyük bir tepki vermektedirler.

Küreselleşme kadar küreselleşme sürecine uyum sağlayamama hususu da kimi ülkeler için türlü problemleri meydana çıkarmaktadır. Küreselleşmeye uyum sağlayamayan ve faydalanamayan az gelişmiş ülkeler gibi ülkeler için küreselleşme süreci zararlı olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin altyapılarının küreselleşme süreci için yetersiz olması gibi durumlar pek çok probleme yol açabilmektedir. Bununla birlikte bu ülkelerde sosyal güvenlik hizmetlerinden mahrum olmaları sebebiyle pek çok insan bu süreçten zararlı çıkmıştır⁶⁸. Öte yandan küreselleşme sürecinin aktörleri konumunda olan ülkelerde de küreselleşmenin getirdiği fırsatlardan ve olanaklardan faydalanamayan ve bilgi toplumunun beraberinde gerektirdiği vasıfları taşımayan kesimlerde de toplumsal problemlerin yaşandığı gözlenmektedir. Küreselleşme ve çatışma arasındaki bağı irdeleyen Pieterse, küreselleşmeye paralel olarak gelen problemlerden biri olarak küreselleşme süreciyle beraber birlikte çatışmaların artış gösterdiğini ve dolayısıyla finansal piyasalarda kullanılacak olan kaynakların savaş sektörüne yönlendirildiğini ileri sürmektedir⁶⁹.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. Küreselleşme ve İşgücü Piyasası

2.1.1. İşgücü ve İşgücü Piyasası

İşgücü kavramı iktisadi olarak, bir ülkede çalışmak için gerekli vasa sahip olmayan ve özü olanlar ile mevcut ücret sınırı ve mesai saatleri içerisinde çalışmak istemeyen kişilerin, çalışmak için uygun olan nüfustan çıkartılmasıyla geriye kalan 15-65 yaş arası toplam nüfus olarak ifade edilmektedir⁷⁰. İktisadi faaliyetin temelinde üretimin dört ögesi bulunmaktadır. Bunlar emek, sermaye, girişim ve doğal kaynaklar olarak ifade edilmektedir. Girişim

⁶⁸ Soros, *a.g.e.*, s. 3.

⁶⁹ Pieterse, Jan Nederveen (2003). Hyperpower Exceptionalism: Globalization the American Way. *Global America?, The Cultural Consequences of Globalization*, 8, s. 5-6.

⁷⁰ Tunca, Zafer (2001). *Makro İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi, s. 4.

unsurunun başrolünde yer alan girişimci tarafından diğer üretim öğeleri bir araya getirilerek iktisadi faaliyet meydana getirilmektedir. Girişimci tarafından söz konusu öğeler ve emek de satın alınmaktadır. İşgücü piyasası ise, emeklerini arz eden bireylerin ve bu emekleri talep eden girişimcilerin buluştuğu piyasa olarak ifade edilmektedir. İşgücü piyasasında emek arzı ve talebi bir araya gelmektedir. Piyasalarda karşılık elde etme amacıyla yapılan etkinliklerin tümü çalışma olarak ifade edilmektedir. Ancak bireylerin çalışma hakkındaki düşüncelerinin kişiden kişiye değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bireylerin bir kısmı işgücü piyasasına katılmayı arzu etmezken, katılan bireylerin ise çalışma süreleri farklılık göstermektedir. Bazı bireyler kısmi zamanlı bir işlerde çalışmayı tercih ederken, bazıları ise asıl işlerinin dışında bir ek işte daha çalışmayı tercih etmektedirler.

Bireylerin işgücü piyasasına katılıp katılmamaya veya ne kadar süre çalışacaklarına karar verme şekilleri bireylerin yaşamlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu durum aynı zamanda ekonomi açısından da son derece önemlidir. Arz edilen emek mikro iktisadi açıdan bireyler için bir gelir aracı olarak görülmektedir. Makro açıdan arz edilen emek ise ülke ekonomisinin üretim kapasitesi hususunda belirleyici bir rol üstlenmektedir. Emek arzının nicelik boyutunu ise emek piyasasındaki çalışan insan sayısı ya da bu piyasada çalışan insanların çalışma süreleri oluşturmaktadır. Emek arzının nitelik boyutu ise işgücünün vasıf derecesiyle ifade edilir⁷¹.

2.1.2. İşgücünün İstihdamı

İstihdam kavramı “*bir işte, bir görevde kullanma, çalıştırma*” olarak tanımlanmaktadır⁷². İstihdam kavramının içeriği incelendiğinde ise kavramın çok daha derin bir anlama sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bir ülke ekonomisinde belirli bir aralıkta, üretim unsurlarının ülkedeki mevcut teknolojik seviyeye göre ne ölçüde kullanıldığı da istihdamı ifade etmektedir. Bir ülkede istihdamın yeterli olmaması ya da sağlanamaması ise genellikle toplumda fark edilmeyen ciddi problemlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır⁷³.

ILO tarafından 2008’de yayımlanan raporda dikkat çeken hususlardan birisi, etkileyici büyüme performanslarına rağmen ülkelerdeki işsizlik oranlarının yüksek seviyelerde olduğu gerçeğidir. ILO işsizlik oranlarının düşük seviyelere indirilmesinde ekonomik büyüme ile

⁷¹ Biçerli, M. Kemal (2000). *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, s. 15.

⁷² TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 989.

⁷³ Karakayalı, Hüseyin (2007). *Ekonomi Kuramı: Mikro ve Makro Çözümleme*. Manisa: Emek Yayıncılık, s. 401.

istihdam sağlama arasında mevcut var olan sorunlu ilişkinin yeniden düzenlenmesinin önemini vurgulamaktadır. Geçtiğimiz on yılda, ekonomik büyüme kavramı daha çok üretkenlikte ve dolayısıyla üretimin küreselleşmesiyle meydana gelen artışlarla temsil edilir hale gelmiş ve istihdam artışları bu anlamda daha az dikkate alınır olmuştur. 1997-2007 yılları arasında, dünya ekonomilerindeki birikimli işgücü üretkenliği %25,2 düzeyinde artış gösterirken, aynı dönemdeki istihdam artışı ise %18,7'lik bir oranda kalmıştır. Bu sebeple ILO, ekonomik büyüme ile istihdam sağlama arasındaki önemli ilişkinin zayıfladığını vurgulamakta ve acil bir şekilde tüm az gelişmiş ekonomileri kapsayacak bir “istihdam yaratmayan büyüme” olgusunu ortaya koymanın gerekliliğinden bahsetmektedir⁷⁴.

2.2. Küreselleşmenin İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkileri

2.2.1. İşgücü Piyasasında Esnekleşme

1970 sonrasında ortaya çıkan yeni küresel düzende, işgücü piyasasındaki yapılanmalar esneklik temeli üzerinde şekillenmektedir. Neoliberal sistemin istihdam yöntemi olarak esnekliğin temeli, işçi çalıştırma hususundaki kuralların mümkün olabildiğince gevşetilmesi ve işverenlerin iş gücünün kullanımındaki serbestisinin daha da arttırılmasıdır. Dünya Bankası verilerine göre emek piyasası kapsamındaki kurumlar ve kuralların katılığı, ekonomik göstergelerdeki büyümeye rağmen yeterli istihdam artışının ortaya çıkmamasındaki temel sebeptir. Bu sebeple emek piyasalarının esnekleştirilmesi doğrultusunda öneriler yapılmaktadır⁷⁵. İşgücü piyasasında esnekliğin farklı biçimleri uygulamaya konmaktadır. Bunlar; sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik, ücret esnekliği, çalışma süreleri esnekliği ve uzaklaştırma stratejileri şeklindedir. Aşağıda, esnek çalışma biçimleri açıklanmaktadır.

Sayısal Esneklik: Sayısal esneklik tanımı, değişen ekonomik şartlara ve taleplere hızlı bir şekilde yanıt verebilmek için işletmelerdeki işçi miktarının ihtiyaçlar doğrultusunda, kurallara bağlı olmaksızın düşürülmesi ya da yeni işçi alımlarının gerçekleştirilmesini ifade eder. Şirketler işçi alımlarında ya da işçi çıkarma dönemlerinde yasalarla ve sendikal kısıtlarla ne kadar az karşı karşıya gelirse “dış esneklik” veya “istihdam esnekliği” adı da verilen sayısal

⁷⁴ BSB. (2008). *Kavşağında Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap.

⁷⁵ Mütevellioğlu, Nergis ve Işık, Sayım (2009). *Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm*. N. Mütevellioğlu, & S. Sönmez içinde, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 182). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

esnekliği o denli güçlü uyguladığı anlaşılmaktadır⁷⁶. Bir başka deyişle; sayısal esneklik, emek gücü miktarının işveren tarafından istenildiği gibi değiştirilebilmesi demektir. Şüphesiz, bu da işe alma ve işten çıkarma süreçlerinde sermaye sahiplerine tanınan bir özgürlük alanı anlamına gelmektedir⁷⁷. Çekirdek işgücü bölümünde de bazı zamanlarda uygulanan bu yöntem, asıl olarak niteliksiz ya da yarı nitelikli çalışanlar işten çıkarıldığında yerlerine hızlıca yeni bir işçinin alınma imkanı yüksek olan, üçüncü kişiler ya da çeşitli iş ve işçi bulma kurumları aracılığıyla işe giren ve bu açıdan işçi ile işveren arasında bire bir bağımlılığın ortaya çıkmadığı çevresel veya ikincil işgücü olarak tanımlanan işgücüne yönelik uygulanmaktadır. Sayısal esneklik hususunda iki nokta dikkate değerdir. İlki, gelişmekte olan ülke ekonomileri için adaptasyonun sağlandığı bir uygulama olan sayısal esneklik, gelişmiş ülke ekonomilerine ve formel sektörlere doğru da ciddi bir genişleme eğilimi içerisindeydir. İkincisi ise, bu genişleme eğilimine bağlı olarak, esneklik uygulamalarının gittikçe doğal ve normal hale gelmesi, istisnai bir kural olmaktan çıkıp genel ve hakim bir özellik kazanmalarındır⁷⁸.

Fonksiyonel Esneklik: Fonksiyonel esneklik tanımı, işgücü organizasyonunun esnekliğine karşılık gelmekle birlikte bir işletmenin teknoloji, pazarlama ve talebe yönelik politikalarındaki değişimlerle ilişkili olarak şirket çalışanlarının sorumlu oldukları işleri çeşitlendirme kapasitelerine verilen isimdir⁷⁹. Bu sebeple fonksiyonel esneklik yöntemi, vasıflı işgücü talep etmektedir; ayrıca bu esneklikte işgücünün verimli bir şekilde eğitimi de önem teşkil etmektedir⁸⁰. İşçiler farklı eğitim ve kursların yardımıyla, iş alanları ile ilgili bilgi ve kabiliyetlerini geliştirmekte ve kendilerine her daim olumlu katkısı olacak yüksek vasıf kazanmaktadırlar. Bu sayede detay gerektirmeyen basit çalışma alanlarından daha girift alanlara kadar her seviyede çalışabilecek seviyeye ulaşmaktadırlar. İşletmelerde bu vasıflara sahip olan, az sayıdaki ve değerli işgücüne “çekirdek işgücü” adı verilmektedir. Fonksiyonel esnekliğin etkin şekilde uygulanabilmesi için takım çalışması, iş hacminin genişletilmesi ve zenginleştirilmesi, çalışma alanındaki bölünmenin azaltılması ve gerekli görülen diğer bazı insan kaynakları teknikleri uygulanmaktadır. Bu noktadan hareketle, tüm bu esneklik yöntemlerinin sermaye sahiplerine ve işletme yönetimine direkt olarak işçiyle temas imkanı

⁷⁶ Petrol-İş. (2000). Esnek Çalışma. Petrol-İş içinde, *Petrol-İş 1997-1999 Yıllığı* (s. 892). İstanbul: İstanbul Petrol-İş Sendikası Yayınları.

⁷⁷ Belek, İlker (1999). *Post Kapitalist Paradigmalar* (2 b.). İstanbul: Sorun Yayınları, s. 83.

⁷⁸ Koray, Meryem (1995). Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi. Petrol-İş içinde, *etrol-İş 1994-1995 Yıllığı* (s. 755). İstanbul: İstanbul Petrol-İş Sendikası Yayınları.

⁷⁹ Erdut, Zeki (1998). *Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi*. İzmir: Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS).

⁸⁰ Yavuz, Arif (1997). Çalışma Sürelerinin Esnekliği ve Esnek Zaman Modeli. *Çimento İşveren Dergisi*, 11(6), 13.

sağladığı ve bu sebeple sendikal örgütlenme düzeyini de birçok hususta devre dışı bıraktığı gözlemlenmektedir⁸¹. Bunun bir başka sebebi, çekirdek işgücünün çalışma güvencesi veya ücret gibi konularda herhangi bir artı desteğe ihtiyacının olmamasıdır. Bu gibi vasıflı işçilerin çalışma güvencesi kendinde var olan bilgi ve kabiliyetleridir⁸². Bilgi ve kabiliyeti yükselen vasıflı işçiler, özgür bir biçimde, işverenleriyle bireysel olarak sözleşme imzalayabilmektedir.

Ücret Esnekliği: Ücret esnekliği tanımı, işletmelerin ücret çizelgelerini istihdam piyasasına göre ayarlayabilme özgürlüğü şeklinde tanımlanmaktadır⁸³. Bu açıdan ücret esnekliği, işçileri güdülemek veya işgücü maliyetini esnekleştirme hedefiyle, çalışanların bireysel ve toplu performanslarıyla bağlantılı olarak farklı ücret biçimlerinin uygulanması yöntemidir⁸⁴. İşletmeler, sadece işgücü maliyetlerini azaltmak için değil, aynı zamanda ücretlerin bir motivasyon aracı olarak kullanılabilmesi, vasıflı personelin işletmeye çekilebilmesi ve fonksiyonel esnekliğin verimli şekilde uygulamaya alınması amacıyla da standart ve toplu belirlenen çalışan ücretlerinden ziyade bireyselleştirilmiş ücret uygulamalarını devreye sokmaktadır⁸⁵. Ücret esnekliği yönteminin, sermayenin küresel rekabete uyum sağlaması zorunluluğundan ortaya çıktığı belirtilmektedir. Günümüzde özellikle ucuz iş gücü kullanan çevre kapitalist bölgelere transfer edilen emek yoğun sektörlerde, merkez ülkeler perspektifinden de ücretlerin azaltılması ihtiyaç duyulan bir rekabet unsuru olarak göze çarpmaktadır⁸⁶. Bunların yanında bireysel primler, başarı odaklı ek ödemeler, belirli aralıklarla gerçekleştirilen performans değerlendirmeleri, sendikalı ve sendikasız olma koşulları gibi farklı kriterlerle uygulamaya alınan ücret esnekliği yöntemi, temelde sayısal esnekliğin derinleşmesine sebep olmaktadır⁸⁷. Bu bağlamda ücret esnekliği, toplam olarak belirlenen ücretin tüm işçilere asgari bir yaşam seviyesi sağlama ihtiyacı duyulan geleneksel anlayıştan bir kopuş olarak tanımlanmaktadır⁸⁸.

Çalışma Süreleri Esnekliği: Çalışma süreleri esnekliği, işçilerin çalışma süreleri için net bir başlangıç ve bitiş zamanının olmaması ve bu saatlerin çalışan ve işverenin karşılıklı istek

⁸¹ Belek, *a.g.e.*, s. 81.

⁸² Odaman, Serkan ve Erdek, Erdem (2002). Küreselleşme ve Rekabet Açısından Toplu Çalışma İlişkileri. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 17(3), 51.

⁸³ Petrol-İş, *a.g.e.*, s. 893.

⁸⁴ Erdut, Tijen (2003). Çalışma Yaşamında Esneklik ve Kurlsızlaştırma. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 18(4), 22.

⁸⁵ Koray, *a.g.e.*, s. 758.

⁸⁶ Belek, *a.g.e.*, s. 88.

⁸⁷ Koray, *a.g.e.*, s. 758.

⁸⁸ Şen, Sabahattin (1999). Esnek Üretim ve Esnek Çalışma. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 15-16(6-1), 36.

ve sorumlulukları doğrultusunda belirlenmesi biçiminde tanımlanmaktadır⁸⁹. İşçilerin, çalışma sürelerinde esneklik dar ve geniş olmak üzere iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Dar anlamda esnek çalışma, işçi ve işverene çalışma sürelerini özgürce düzenleme imkanı verirken; geniş anlamda esnek çalışma ise, standart biçimde olmayan bütün çalışma biçim ve sürelerini tanımlamaktadır⁹⁰. 1970'lerde petrol fiyatlarındaki artışlar ve başka bir dizi iktisadi nedenin de etkisiyle oluşan ekonomik kriz atmosferi, işçilerin çalışma sürelerinin tamamen kısaltılmasından ziyade esnekleştirilmesi ihtimalini küresel sermayenin gündemine getirmiştir. Bu süreçten itibaren Batı Avrupa ülkelerinde çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi başta olmak üzere çeşitli esnekleştirme politikaları uygulanmaya başlamış ve zaman geçtikçe yaygınlaşmıştır. Çalışma süreleri esnekliği, işverenler için mal ve hizmetin talep edildiği anda üretilmesi, işçiler için de çalışma sürelerinin kendi ihtiyaç ve tercihleri bağlamında yeniden belirlenme özgürlüğünün olması sebebiyle sanayileşmiş Batılı ülkelerde en sık uygulanan esnekleşme biçimidir.

Uzaklaştırma Stratejileri: İşletme içindeki esneklik uygulamalarının zor hayata geçirildiği, bazı kural ve standartların hakim olduğu ve iş gücünün çoğunlukla sendikalaşmış olduğu durumlarda sermaye sahipleri ve yöneticiler, esneklik uygulamalarını tamamen işletmelerinin dışına taşımayı daha kolay ve verimli bulmaktadırlar⁹¹. Uzaklaştırma stratejileri, genel olarak, bu kapsamda ele alınan bir esneklik çeşidi olarak değerlendirilebilir. Uzaklaştırma stratejileri ile talep edilen hizmetin veya üretimin, ana işletme dışındaki farklı işyerlerinde yapılması ya da işletme içerisinde çeşitli hedefler doğrultusunda başka çalışanlara verilerek maliyetin azaltılması amaçlanmaktadır⁹². Belirtilen esneklik uygulamalarının bazı örnekleri; taşeronluk, kaçak ve çocuk işçi çalıştırma gibi yöntemlerdir. Gelişmiş ülke ekonomileri, ucuz iş gücüne sahip çevre ülkelere yöneldikleri için ve bu ülkelerde halihazırda işlevi sürdürülen diğer esneklik çeşitlerinin yanında, kayıt dışı veya çocuk işçi çalıştırma gibi yöntemler maliyetleri azaltacağından, bu uygulamalar da esneklik tanımı içerisinde değerlendirilmektedir.

⁸⁹ Başkan, Recai (1999). Çalışma Barışı ve Esneklik Tartışmalarında Farklı Bir Yaklaşım. *Mercek Dergisi*, 33(15), 37.

⁹⁰ Şen, a.g.e., s. 40.

⁹¹ Koray, a.g.e., s. 756.

⁹² Ansal, Hacer (1996). *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar* (1 b.). İstanbul: Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları, s. 13.

2.1.2. Sendikal Örgütlenme ve Mücadelede Gerileme

Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından yayımlanan bildiri ile birlikte sermaye birikimi için en ciddi engelleri oluşturan DİSK ve ona bağlı tüm sendikaların faaliyetleri yasaklanmıştır. 14 Eylül 1980 tarihinde yayımlanan bir başka bildiriyle de tüm grev ve lokavtlar ikinci bir emre dek ertelenmiştir. 1983’te yürürlüğe giren ve çalışma hayatı üzerinde düzenlemeler yapan yeni kanunlar ile devlet, 1980 öncesi dönemi tekrar canlandırmayacak bir biçimde işçi hareketlerini oldukça sıkı denetim altına almıştır. Sendikal örgütlenmeyi, çalışma kolları temelinde düzenleyerek daha rahat denetleyebileceği bir yapıya dönüştürmüştür⁹³. 1980 sonrasındaki yasal düzenlemelerle beraber işçi olarak sayılmayan çalışanların sendika kuramayacakları ve herhangi bir sendikaya üye olamayacakları maddesi getirilmiştir. İlave olarak lokavt anayasal bir hak düzeyine yükseltilirken, grev ise hayli sınırlandırılmıştır. Belirtilen sınırlamalar, işçilerin ve sendikaların karşı çıkmalarına rağmen uzun yıllar geçerliliğini korumuştur⁹⁴.

Türk-İş, DİSK ve Hak-İş işçiler arasındaki üç büyük konfederasyon olarak devam ederken, üyelikle ilgili detayları da 1980 öncesi döneme nazaran farklılıklar taşımaktadır. İşçiler için, üç konfederasyona da üyeliği belirleyen temel etmen savundukları felsefeden ziyade yasaların zorlayıcı etkisidir. Temel dürtü, toplu pazarlık hakkı elde edebilmek için iş kolları ve işyeri engellerini aşma gereksinimidir. 1980 sonrası dönemde: 1) Ücret veya toplu sözleşme ile ilgili sendikal faaliyetler yürüterek, tek boyutlu politikalar takip edilmiş ve çalışanların diğer sorunlarına önem verilmemiştir. 2) Yönetim için sendikalar işçileri kontrol mekanizmasına dönüşmüş; işçilerin eylem ve tepkileri sendika yöneticileri aracılığıyla ılımlı hale getirilmeye çalışılmıştır⁹⁵. Kısıtlamalar sebebiyle az sayıda grev yapılabilmemiş; fakat bu grevlere katılım yine de yüksek olmuştur. 1980’li yılların sonu ve 1990’lar bu bağlamda Türkiye’deki emekçi sınıfın grevle yoğun bir biçimde tanıştığı yıllar olmuştur. 1989 yılında oldukça etkili bir biçimde yapılan Bahar Eylemleri gibi işçi protestoları 1990 sonrasında da devam etmiştir. Toplu pazarlık görüşmeleri gerçekleşmeye başladıktan itibaren işçiler eylemlerini grev dışı yöntemlerle de ortaya koymuşlardır. Sendikalar için ciddi yasaklamalar getiren son düzenleme ise Yeni İş Yasası’dır. Sendikalar açısından en ciddi kısıtlama, yasanın 2. maddesinde yer alan; taşeron işletmelerin görev esası, bir işletmenin iş sürecindeki mümkün

⁹³ Akkaya, Yüksel (2004). Düzen ve Kalkınma Kışkırtıcılığı İşçi Sınıfı ve Sendikacılık. N. Balkan, & S. Savran içinde, *Neoliberalizmin Tahribatı 2000’li Yıllarda Türkiye II* (s. 151). İstanbul: Metis Yayınları.

⁹⁴ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s. 518.

⁹⁵ Akkaya, a.g.e., s. 154.

olan en çok parçanın işletme dışına aktarılması ve bu işin ana işverenin altındaki işçilerden ziyade farklı alt işverenlere bağlı olan başka çalışanlar tarafından gerçekleştirilme ifadesidir. Bu tarz taşeron işletmeler, ana işletmelerden yapılan talep uyarınca işçi sayılarını kolayca değiştirebilmektedir. Bu sebeple taşeron işçi çalıştırma uygulamasının yaygınlaşması, kurlsız ve kayıt dışı istihdam seviyesinin de yükselmesi demektir⁹⁶.

En başta güçlü sendikaları zayıflatmak amacıyla uygulamaya başlanan bu politika, düşük ücretlerde ve sigortasız işçi çalıştırmanın, kazanılmış bazı hakları sağlamamanın ve kamu kesiminde de özelleştirmenin bir aracı olmuş durumdadır. İşsizliğin hayli yüksek olduğu Türkiye’de asgari ücret sınırının bile altında çalışmaya gönüllü olanlara rastlandığı bir zaman diliminde, taşeron çalışan işçiler birikmiş ücretlerini istemekten bile çekinecek duruma gelmişlerdir⁹⁷. Türkiye’de enformel sektörlerin ekonomi içerisindeki oranı %50’ye dayanmaktadır. Esnek çalışma yöntemlerinin artması ve bu yöntemlerin daha çok kayıt dışı alanda bulunması sendikalaşmayı azaltan bir diğer etkidir. Post-Fordist esnek üretim tarzına geçişin sağladığı, siparişe dayalı üretim gerçekleştirme, ölçek azalışı, taşeronlaşma, evde yapılacak işleri belirleme gibi çeşitli unsurlar da sendikal mücadelenin önündeki engellerdendir⁹⁸. Yüksek işsizlik ve kayıt dışı istihdamın yanında esnek çalışma yöntemlerinin artması sonucunda çalışanlar arasındaki bölünmelerin de çoğalması sendikaların mücadeleyi kısıtlamaktadır. Emek piyasasının kayıtlı bölümünde varlık gösteren sendikaların üye sayısı gittikçe azalmaktadır. Bu sebeple işçilerin ortak taleplerinin sağlıklı bir şekilde belirlenmesi ve temsil edilmesi güçleşmekte, istihdam güvencesi ve ücret gibi değişkenler de bu durumdan olumsuz etkilenmektedir⁹⁹.

2.1.3. Küreselleşmenin İstihdam Üzerindeki Etkileri

Üretim ilişkileri bağlamında küreselleşme; şirketlere ait mal, hizmet ve çeşitli üretim faaliyetlerinin bulundukları ülke dışına çıkarılması demektir. Bu uygulama, ancak yabancı bir ülkede gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımları, iştirakler ve imzalanan fason imalat anlaşmaları yardımıyla hayata geçirilebilir. Belirtilen üretim süreci, maliyet, fırsat maliyeti ve üretim faktörü açısından farklı bölgelerde gerçekleştirilmektedir. Uluslararası arenada ağ

⁹⁶ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 184.

⁹⁷ Akkaya, Yüksel (2005). Türkiye’de Kapitalizmin Restorasyon Sürecinde Sosyal Politika ve Çalışma Yasaları. F. Ercan, & Y. Akkaya içinde, *Kapitalizm ve Türkiye II Emek, Siyasal Yaşam ve Bölgesel Kalkınma* (s. 31). Ankara: Dipnot Yayınları.

⁹⁸ Belek, *a.g.e.*, s. 207.

⁹⁹ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 187.

işletmeler şeklinde örgütlenen ve değişik işgücü piyasalarında gerçekleştirilebilen üretim süreçleri, küreselleşme olgusunun en belirgin özelliklerindendir. Fakat ürün ve hizmetlerden bazıları için; uluslararası düzeyde gerçekleştirilmesi ve farklı ülkelerin işgücü piyasalarına dağıtılması planlanan üretim süreçleri, ulaşılması imkansız ya da oldukça güç olan hedeflerdir. Bu gibi ürün ve hizmetlerin üretim süreçlerindeki uygulamalar, özelliklerine bağlı olarak bölgesel ya da ulusal düzeydeki işgücü piyasalarında gerçekleştirilmek zorundadır. Bu uygulamaların taşınması imkansızdır. Belirtilen işlere örnek olarak gösterilebilecek iş kolları; inşaat, tarım, kamu ve bazı hizmet uygulamalarıdır. Bu işlerin gerçekleştirilme aşamalarında sermaye, iş hacmi açısından bölgesel ya da ulusal düzeydeki işgücü bağımlılığından kurtulmayı ve üretim faktörlerini global düzeyde maksimum fayda sağlayacak bir şekilde örgütlemek için uluslararası işgücü mobilitesini etkin şekilde kullanmayı amaçlamaktadır. İşgücü mobilitesinin hareketi, sermaye mobilitesinin genel hareketinin tersi yöndedir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkeler yönünde gerçekleşen bu işgücü mobilitesi çeşitli yasal yollarla da sağlanabilir. Bu hareketlenme iki adet önemli ve yeni özelliği taşımaktadır. Birincisi, mobilitenin hareket ettiği yeni ülke ekonomisinin kalıcı bir unsuru olması; ikincisi ise aynı zamanda yedek işgücü kaynağı olarak değerlendirilmesidir¹⁰⁰.

Gelişmiş ülkelere ait şirketler uzunca bir zamandır ana yurtlarının dışında ve özellikle de gerek duyulan hammaddenin bulunduğu ülke ve sektörlerde yatırım yapmayı tercih etmektedir. 1970'lerde yaşanan ekonomik kriz ve takip eden yıllardaki verim kayıpları, sayısı artış gösteren korumacı tedbirler ve Doğu Asya'dan yükselen rekabet baskısı üretim süreçlerindeki küreselleşmeyi hızlandıran önemli etkenlerdendir. Gelişmiş ülkelerdeki sanayiciler, üretimdeki verim seviyelerini ve rekabet becerilerini yükseltebilmek amacıyla örgütlenme yönteminde bir dizi değişikliğe gitmişlerdir. İlki malın farklılaşmasıdır; bu tüketici artığına sahip olma ve tekelleri elde edilmesi olanağı sağlar. Belirtilen yöntem ayrıca rekabet becerisini de yükselten bir etmendir. İkinci değişiklik, üretim süreçlerinde otomasyonun artırılmasıdır; bu sayede kaliteyi yükseltmek ve uluslararası standartları yakalamak amaçlanmaktadır. Üçüncü değişiklik ise, maliyetleri düşürme hedefiyle dikey entegrasyonu azaltarak fason imalata yönelmek ve daha düşük stokla üretim gerçekleştirmeye adapte olmaktır. Dördüncüsü, gelişen teknolojiyle birlikte iletişim ve ulaşımdaki kolaylıklardan faydalanarak maliyetlerin düşürülmesi amacıyla üretim sürecinin bazı safhalarının başka ülkelere aktarılmasıdır. Üretim örgütlenmeleri üzerindeki mekansal kısıtlamaları azaltan

¹⁰⁰ INSEE. (1995). *Les Femmes: Contours et Caractères*. Paris: INSEE.

teknolojik gelişmeler de yaşanmıştır. Mikro elektronik alanındaki yeniliklerin iletişimi, bilgi korumayı ve bilgiyi işlemeyi daha seri hale getirerek kolaylaştırması sayesinde artık üretim süreçlerini daha uzaktan ve süreli olarak denetlemek, detaylı biçimde yönetmek ve sipariş alıp vermek mümkün hale gelmiştir. Bu tür teknolojik gelişmeler finansal sermayenin hareketlilik düzeyini de yükseltmektedir¹⁰¹.

Çeşitli enerji kaynakları gibi ucuz doğal kaynaklara ulaşmak ABD orijinli şirketlerin savaş sonrası dönemde küresel ölçekte büyümesinin temel sebebi olmuştur. Az gelişmiş ülkelerin uyguladığı hammadde fiyatları gelişmiş ülkelerdeki benzerlerine oranla daha düşüktür. 1969-1974 yılları arasında birincil mal fiyatlarının artması sermaye birikiminin yapısında bir değişimi tetiklemiştir. Üretim birimlerinin az gelişmiş ülkeler yönündeki hareketi ile ucuz işgücüne ulaşılmıştır. Bu süreçte Japonya orijinli firmalar ise bazı kültürel sebeplerden ötürü işgücü göçünü desteklememişlerdir. Buna alternatif olarak üretim birimlerini Güney Kore, Tayvan gibi Uzak Asya'daki diğer ülkelere kaydırmışlardır. Avrupa ülkeleri ise, ciddi siyasi ve sosyal maliyetlerle karşılaşmalarına rağmen işgücünü az gelişmiş ülkelerden ithal etmişlerdir. ABD orijinli firmalar ise, görece daha ucuz işgücünü yine az gelişmiş ülkelerden sağlamışlardır. Bunu gerçekleştirirken iki farklı yöntem kullanmışlardır. Bir yandan sürekli göçü teşvik etmişler, öte yandan ise üretim aşamalarının bazı noktalarını az gelişmiş olan ülkelere kaydırmışlardır. Bu nedenlerle; 1950'lilerde üretim süreçleri yalnızca gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilebilirken, 1990'lara gelindiğinde yeni uluslararası küresel işbölümü şeklinde isimlendirilen küresel işbölümü sayesinde bu ekonomik olgu yedi farklı ülke grubu arasında paylaşılmıştır. Bu yedi ülke grubu şu şekildedir¹⁰².

En zengin ülkeler grubundaki ülkeler, ABD, Kanada, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve halihazırda AB üyesi olan ülkelerdir. Dünya genelindeki ekonomik faaliyetlerin 4/5'ini bu gruptaki ülkelerin gerçekleştirdiği bilinmektedir. Yeni sanayileşen ülkeler grubunun üyeleri ileri teknoloji kullanma noktasında, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde, araştırma ve geliştirme merkezlerinin kurulmasında ciddi yol kat edip başarılı olan ancak küresel ekonomik düzen içerisinde orta sınıfta kendilerine yer bulan ülkelerdir. Bunlar, Brezilya, Meksika, Hindistan ve Asya kaplanları olarak isimlendirilen Tayvan, Kore, Singapur ve Hong Kong'dur. Bu ülkeler, özellikle teknolojik açıdan, hala daha ABD ve Avrupa

¹⁰¹ Karluk, Rıdvan (1995). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar* (2 b.). Eskişehir: Tütünbank.

¹⁰² Kazgan, Gülten (1993). 2000 Yılına Doğru Yeni Ekonomik Düzen ve Türkiye. *2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi ve Ekonomi Öğretimi*. içinde Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.

lkeleri gibi uluslararası ekonomik hiyerarşide üst sınıfta bulunan ülkelere bağımlı durumdadırlar. Sınırlı olarak gelişmiş tarıma bağılı ülkeler grubunda yer alan ülkeler az gelişmişlikten kurtulup, üretim gerçekleştirebileceğı fabrikalara sahip olma, pirinç ve fasulye gibi tarım ürünlerine bağılığı terk etme amacıyla olan ülkelerdir. Bu gruptaki ülkelere örnek olarak Tayland, Endonezya, Malezya ve Çin gösterilebilir. Geçiş sürecindeki lkeler Asya ve Güney Amerika'daki gelişmiş olan ülkelerle, ekonomilerine yabancı yatırımı çekme çabasını devam ettiren eski Doğı Bloğı lkeleridir. OPEC lkeleri, küresel ekonominin devamlılığında etkin bir rol üstlenen ve çoğunluğunu petrol sahibi Ortadoğı lkelerinin oluşturuğı gruptur. Bu lkeler, çeşitli sanayi ürünlerinin ithalatını gerçekleştirebilecek mali düzeyde olmalarına rağmen, kendi milli sanayilerini inşa edecek bilim ve mühendislik düzeyinden mahrum durumdadır. Yoksul lkeler, küresel ekonominin hammadde kaynağı statüsünde olan ve düzeyinde ülkeyi içeren çeşitli Afrika ve Güney Amerika lkelerinin yer aldığı gruptur¹⁰³. En yoksul ülkeler grubunda ise az gelişmiş Afrika lkesi bulunmaktadır¹⁰⁴. Bazı ilkel hammaddelerin ihracatını gerçekleştiren olsalar da küresel ekonomiyle ilişkileri oldukça düşük seviyededir.

Yukarıda belirtilen yedi farklı ülke grubu arasında gerçekleşen uluslararası ticaret, ekonomik bağlamda karşılıklı bağımlılığın da tetikleyici etmenlerinden olmuş ve uluslararası ticaret seviyesi arttıkça ekonomiler de daha bağımlı bir yapıya bürünmüştür. Uluslararası ticaret ayrıca ülkelerin işgücü piyasalarının da karşılıklı olarak bağımlı hale dönüşmesinde en belirgin etkidir. Şüphesiz bir ülke veya bölgedeki işgücünün üretimi, diğerk ülkelerin tüketimi ile orantılıdır. Bir milli üretim, ticarete daha fazla kullanılır hale gelirse ulusal işgücü piyasası da küresel ekonomideki diğerk ülkelerin tüketim alışkanlıklarına bağımlı hale gelir. Bu sebeple günümüzde, ulusal ve yabancı işgleri, yurtiçindeki işgücü piyasasında ciddi bir rekabet içerisindedir. Uluslararası işgücü mobilitesinin diğerk bir kolu kadın işçilerdir. Son yıllarda, özellikle Güney Amerika lkeleri arasında kadın işgücünün mobilitesi yükselmektedir. Bu durumun temel sebebi yalnızca kadın işgücünün 'daha uysal' veya daha az sendikalaşmış olmasından kaynaklanmamaktadır. Kadın işgücü mobilitesindeki yükselme cinsiyet temelli iş bölümü ile de yakından ilgilidir. Hizmet sektörü içerisindeki 'kadınlara ait' olan iş kollarından temizlikçilik, ev bakım hizmeti, ocuk bakıcılığı gibi işlerin özellikle göçmen kadın işçiler

¹⁰³ Kılıç, Cem (2001). Türkiye'de Kadın İşgücüne Katılım Oranları ve Gelişen Sanayi Merkezleri Açısından Görünüm. *Yüksek Lisans Tezi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁰⁴ Kulal, Metin (1999). Küreselleşme Karşısında UCO. *İşveren Dergisi*, 37(10), 24-25.

tarafından gerçekleştirilmesine yönelik yoğun istek de belirtilen artışı etkileyen önemli noktalardandır¹⁰⁵.

Açıklanan benzer gelişmeler çoğu Asya ülkesi için de geçerli durumdadır. Finansal olarak dışa açılma, diğer bir deyişle sermaye hareketlerinin serbest bırakılması da üretimin küreselleşme sürecini hızlandırmaktadır. GATT tarafından gerçekleştirilen Uruguay müzakerelerinde, baskın gelişmiş ülkeler, finans alanında ve özellikle de bankacılıkta, bütün üye ülkeleri serbestleştirme politikalarının uygulanması hususunda ikna çabası içerisine girmişlerdir. Bu noktada doğrudan yabancı yatırımların çeşitli sektörlerdeki payları zaman içerisinde değişim göstermiştir. 1950'lerde birincil meta olan kaynaklarda ve doğal kaynak yoğunluklu sektörlerde daha fazla pay sahibi olan doğrudan yabancı yatırımlar, son yıllarda ise hizmet ve teknoloji yoğun imalat sektörlerinde artış göstermiştir. Bu sebeple hizmet sektörünün GSMH içerisindeki payı da özellikle gelişmiş ülke ekonomilerinde yükselmektedir. Bu durum ayrıca iletişim ve enformasyon teknolojisinde ortaya çıkan hızlı gelişmelerin hizmet sektörüne talebi arttırmasının kesin bir sonucudur. Doğrudan yabancı yatırımların hizmet sektöründe yoğunlaşmış olmasının bir diğer sebebi de üretilen hizmetlerin çoğunun ihracatının olanaksız olmasıdır. Avrupa Topluluğu bölgesi, hizmet sektöründe en yüksek doğrudan yabancı yatırımın gerçekleştiği konum durumundadır.

Küresel ekonomideki doğrudan yabancı yatırımların büyük bölümü gelişmiş ülke şirketleri tarafından yapılmaktadır. Bu hususta ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve Japonya'nın 1985-1989 arası dönemde toplam kaynak ülkeler içindeki toplam oranı %80 seviyesindedir. Doğrudan yabancı yatırımların küresel ölçekteki coğrafi dağılımında ise iki tür eğilimin altı çizilmelidir. Birincisi ABD, AB ve Japonya orijinli şirketlerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri doğrudan yabancı yatırımlardaki keskin artış; ikincisi ise, yine bu ülke şirketlerinin gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımlarına hız kazandırmalarıdır. Bu politikanın temel nedeni ise yabancı pazarlarda etkin olarak var olmanın sağladığı verimden faydalanmak, ayrıca gümrük ve gümrük dışı çeşitli yöntemlerle uygulanmaya çalışılan korumacı ekonomik yaklaşımları aşmaktır. 1980'li yıllara kadar ABD en yüksek oranda doğrudan yabancı yatırım gerçekleştiren ve ev sahipliği yapan ülke konumunda idi. 1980'lerden itibaren ise Avrupa Topluluğu ülkeleri ve Japonya güçlü bir şekilde uluslararası arenada yer almaya başladı. AB'nin tek ülkeye evrilme yolunda attığı hızlı ve güçlü adımlar, Japonya'da

¹⁰⁵ Krugman, Paul, Cooper, Richard, & Srinivasan, Nilakanta (1995). Growing World Trade: Causes and Consequences. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1995(1), 327-377.

ise para birimi yen'in sürekli değeri lenme eğilimi içerisinde olması ve ülkenin korumacı tehditlerle karşı karşıya gelmesi onları doğrudan yabancı yatırım yapmaya teşvik eden en önemli etkenlerdendir. ABD, AB ve Japonya, dünya ticaret ölçeğinin yarısını gerçekleştirmesine karşın, bu ülke orijinli şirketler doğrudan yabancı yatırım alanında hem halihazırda mevcut olan stokun hem de akımların %80 seviyesine kaynaklık etmektedir. ABD, özellikle Orta ve Güney Amerika ülkelerine gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımların temel kaynağı konumundadır. Bu durumun bir istisnası olarak bölgedeki Peru ve Brezilya'da ABD'nin yerini AB'nin yatırımları almıştır. NAFTA anlaşmasının olgunlaşması ile birlikte ABD, Meksika'daki doğrudan yabancı yatırımlarını da arttırmayı hedeflemektedir. Hong Kong, Tayland, Tayvan, Singapur ve Güney Kore gibi Uzak Asya ülkelerinde ise Japonya orijinli şirketlerin doğrudan yabancı yatırımları hakim durumdadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de işsizlik sorunu oldukça önemli bir politik gerçeklik olma özelliğini devam ettirmektedir. Gelecek yüzyılda çözüme ulaştırılması gereken en büyük küresel problemin işsizlik olduğu bugün uzmanlar tarafından kabul görmektedir. 1973 ekonomik krizinden bu yana pek çok sanayi sahibi gelişmiş ülkede işsizlik oranları yükselme eğilimi içerisinde. Batı Avrupa ülkeleri özelinde işsizlik oranı son 22 yılda %10 düzeyinde artış göstermiştir. AB ülkelerindeki işsizlik oranların bir diğer niteliği de ABD ve Japonya'daki durumun tersine, uzun süreli bir realite olmalarıdır. Batı Avrupa'daki yüksek işsizlik oranları, bölgenin kalkınma düzeyinin önceki yıllara nazaran düşük seyretmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nitelik, işsizliğe karşı uygulanan tedbirlerde farklılıklar ortaya çıkarmaktadır¹⁰⁶.

Hizmet akdinin feshi hususundaki tazminatlar, değişik ihbar süreleri, işsizlik sigortası kapsamındaki yardım tutarları ve sürelerindeki farklı yaklaşımlar işsizliğin devam etme süresini, hiç şüphesiz, etkilemektedir. Dünya genelindeki gelişmiş bölgelerde ve özellikle sanayisini etkin biçimde yerleştirmiş olan AB ülkelerinde, işsizlik oranlarının 1970'lerden bugüne artış içerisinde olması, 1973 Petrol Krizi, çeşitli yıllardaki hammadde sorunları, bazı demografik sebepler, teknolojik gelişmelerin üretim süreçlerine adaptasyon hızları, çok uluslu şirketlerin ve halen sürmekte olan küreselleşme realitesinin ortaya çıkardığı ekonomik etkenler ile açıklanmaktadır. Ayrıca son 23 yıllık zaman diliminde, dünyanın pek çok bölgesinde ekonomik durgunluk yaşanırken, enflasyon oranları ve düşük büyüme hızları da istihdamı ve haliyle işsizliği olumsuz yönde etkileyen unsurlardandır. Birçok ülkede verimli istihdam

¹⁰⁶ Karakışla, Yavuz Selim (2002). Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası. *Tarih ve Toplum*, 37(219), 27-40.

koşullarının zarar görmesi ile birlikte oluşan küresel ekonomideki görece düşük büyüme ve bu konuda ülkeler arasındaki farklılık, hali hazırda devam etmekte olan küreselleşme süreci hususunda istihdam açısından bazı kaygılara sebep olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki ithalat seviyelerinin de artması ile birlikte bu ülkeler doğrultusunda, gelişmiş ülkelere iş kayıpları ortaya çıkmaktadır. Sanayi odaklı gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru gerçekleştirilen çeşitli ticaret ve sanayi yatırımlarının, gelişmiş ülkelerdeki işsizlik oranlarının yükselmesine ve niteliksiz işçilerin ücretlerinin düşmesine sebep olduğu savunulmaktadır. Günümüzde sanayi toplumlarında en dikkat çeken problem, ekonomilerin işsizliğe bir türlü çözüm üretememesidir. Uzmanlar arasında, bu problemin süreceği yönünde güçlü bir kanaat bulunmaktadır. Öte yandan 1973'ten itibaren OECD ülkelerindeki kişi başına yurtiçi hasılat artış hızında keskin bir düşüş yaşanması, ikinci petrol krizi, 1980'lerden sonra bazı ülkelere göze çarpan negatif büyüme eğilimleri, işsizlik oranlarındaki artışın dış etkileri biçiminde değerlendirilmiştir. Bu dış etkenler haricinde aşağıda belirtilen gelişmeler de istihdamı olumsuz etkileyen unsurlardandır¹⁰⁷:

a) İşgücü maliyetleri, ücretlerdeki vergiler ve sosyal güvenlik yardımları, işgücünün verimliliğinden daha hızlı bir artış göstermektedir.

b) İşgücü verimliliğinin daha hızlı artış sergilediği çeşitli hizmet sektörlerinde istihdam düzeyleri genişlerken, imalat sanayindeki emek talebi düşmüş ve çalışan oranı gittikçe azalmıştır.

c) Kamu yönetimi masrafları ve çeşitli sosyal güvenliğe dair harcamalar, halihazırda azalma eğiliminde olan milli gelirlerin büyük bir bölümünü kapsamaktadır.

d) Devlet tarafından idare edilen enflasyonla mücadele kapsamında ekonomiyi daraltıcı bazı politikalar uygulanabilmektedir.

e) Küreselleşmenin bir sonucu olarak işletme ve işletmeler arası ilişkilerde yeni dinamikler ortaya çıkan organizasyon değişiklikleri yaşanmaktadır.

Küreselleşme olgusunun en belirgin işlevlerinden biri, orta yönetim kademelerinde yaşanan düşüş, daha kapsamlı iş tanımları, 'otoritede acemi merkezîyetçilik' ve yetki dağılımı,

¹⁰⁷ Karakışla, a.g.e., s. 27-40.

teşvik odaklı ve şirketlere özgü ücret çizelgelerinde somutlaşan yeni bir tür ekonomik yaklaşımın gittikçe yaygınlaştırılmasıdır. İş organizasyonundaki değişikliklerin başlıca nitelikleri ise, kıdemli çekirdek işçiler için daha yüksek ücret ve kar oranlarının belirlenmesi ve ayrıca net bir çekirdek ve çevresel işgücü ayırımının yapılmasıdır¹⁰⁸.

Kayıt dışı istihdamın uzmanlar tarafından kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Kayıt dışı sektörlerin yapısal niteliklerinin ne olduğu, nasıl işlediği ve bu sektörün sınırlarının belirlenmesi hususunda ciddi bir kavram kargaşası göze çarpmaktadır. “Kayıt dışı istihdam” kavramı konusunda çok farklı terimler kullanılabilmektedir. Enformel ekonominin haricinde “yeraltı ekonomisi” (Underground Economy), “yasadışı ekonomi” (Illegal Economy), düzensiz ekonomi (Irregular Economy) gibi oldukça farklı kavramlar tercih edilmektedir. Kayıt dışı istihdam sektörü, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından, gelişmekte olan ülkelerde iş imkanlarının yaratılmasına yardımcı olan bir istihdam alanı olarak görülmektedir. Kırsal kesimdeki nüfus her yıl göç ederek şehirlere doğru hareket etmektedir. Fakat şehirlerde çeşit formel sektör dallarındaki istihdam imkanları sınırlıdır. Bu imkanlar özel işyerlerini veya varsa kamu işletmelerini kapsamaktadır. Kamu işletmelerinin gün geçtikçe özelleştirme uygulamalarına tabi tutulması da buralardaki istihdam imkanlarını azaltmaktadır. Özel işyerlerinde ise çeşitli konjonktürel dalgalanmaların sebep olduğu ekonomik krizler ve istihdam yapısındaki değişimler işgücüne yönelik talepleri azaltmıştır. Bu sebeplerle şehre göç eden kırsal işgücü de ciddi bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya gelmiştir.

Tarih boyunca, çalışma süreleri bağlamındaki tartışmalar, üretim ilişkilerinde her daim güncelliğini koruyabilmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde, o zamanın toprak rejiminde serflerin toprağa bağlı köleler için günlük çalışma sürelerini şu şekilde formüle etmiş olduklarını biliyoruz: “Köleler çalışırlar ve uyurlar”. Orta çağda ise Osmanlı İmparatorluğu’nda Lonca-Gedik düzeni içerisinde günlük çalışma süreleri bazı istisnalar dışında “çalışma seher vakti başlar ve akşam ezanına kadar sürer” şeklinde belirlenmiştir. Avrupa örneğinde ise emek esnekliği kavramı ilk kez 1973’teki ekonomik krizin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bu farklı dönemlere ait çalışma formülleri, çalışma sürelerinin ne kadar uzun olduğunun bir göstergesi durumundadır. Günümüzde uygulanan görece düşük çalışma süreleri ise büyük mücadeleler sonucunda elde edilebilmiştir. Esnek çalışma süreleri günümüzün bir icadı değildir. Esnek çalışma düzeninin en köklü ve yaygın uygulanan biçimi olan “vardiyalı

¹⁰⁸ Karakışla, *a.g.e.*, s. 34.

çalışma” yüzyılı aşkın bir süredir bilinmektedir. Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi hususu son 10 yılda daha da önem kazanmıştır. İşçinin kişisel olarak çalışma süresi, işyeri süresi içinde sayılsa da bunlar temelde birbiriyle aynı olmayan kavramlardır. Esnek çalışma, işçilerin farklı çalışma sürelerinin eşit duruma getirilmesidir. Çalışma sürelerinin kısaltılması da bu sebeple çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi anlamına gelmemektedir. Örnek olarak; iş sürelerinin azaltılması ya da tatil günlerinin fazlalaştırılması çalışma sürelerinin esnek olmayan bir biçimde kısaltılmasıdır. İşyeri çalışma süresi ve kişisel çalışma süresi kavramlarının net bir ayrımı yapılarak sürecin devam ettirilmesi bu bağlamda geçerliliğini korumalıdır.

2.3. Dünyada ve Türkiye’de Küreselleşmenin İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkisi

Küreselleşme, işgücü piyasası üzerinde dünya genelinde önemli etkiler meydana getirmiştir. İşgücü ve istihdam kapsamında etkilerin dünya genelinde incelenmesi için bir sınıflandırma çerçevesinde çalışılması gerektiği düşünülmüştür. Çünkü aşağıda açıklanmış olan her bölge ülkelerinin benzer özellikleri bulunmaktadır. Dolayısıyla incelemenin benzer özelliklere sahip ülkelerin gruplandırmasıyla yapılması, daha net sonuçlar elde etmeyi sağlayacaktır. Dünya Bankası’nın yaptığı gruplandırma takip edilmiştir. Söz konusu gruplandırmadan Arap Ülkeleri, Doğu Asya ve Pasifik Ülkeleri, Avrupa Birliği Ülkeleri, OECD Ülkeleri, Latin Amerika Ülkeleri seçilmiştir.

Tablo 1. Dünyada İşgücü Piyasalarının Genel Görünümü

Ülke Grupları	Yıllar	Nüfus (milyon, *milyar)	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
Arap Ülkeleri	2000	282.344.154	41,8	12,4
	2010	354.890.042	44,1	9,2
	2019	427.870.270	43	10,3
Doğu Asya ve Pasifik Ülkeleri*	2000	2.047.640.119	70,9	3,5
	2010	2.206.884.624	66,4	4,2
	2019	2.340.628.292	64,7	3,8
Avrupa Birliği Ülkeleri	2000	429.328.624	50,3	9,8
	2010	441.532.412	51	9,7
	2019	447.512.041	53,1	6,6
OECD Ülkeleri	2000	1.196.874.050	56,2	6,7

	2010	1.287.527.866	54,9	8,4
	2019	1.359.963.500	57,1	5,3
Latin Amerika Ülkeleri	2000	520.903.449	57,1	9,1
	2010	589.932.565	59,5	6,9
	2019	646.430.841	58,8	8

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu ve işsizlik oranının en düşük olduğu ülke grubunu Doğu Asya ve Pasifik Ülkeleri oluşturmaktadır. En düşük işgücüne katılım ve en yüksek işsizlik oranlarına sahip ülke grubu ise Arap Ülkeleri grubudur. Sanayileşmiş batılı ülke gruplarıyla karşılaştırıldığında Doğu Asya ülkelerinin neredeyse tam istihdama sahip olması, söz konusu batılı ülkelerin dünya ekonomisindeki ağırlıklarını kaybediyor olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, sözü edilen ülkelerin küreselleşmenin getirdiği fırsatları doğru biçimde değerlendiremiyor olmaları ile açıklanabilir. Bu ülkelerde karşılaşılan yüksek işsizlik problemi, her konjonktürel değişim sonrasında daha da artmaktadır. OECD tarafından hazırlanan raporlarda da sanayileşmiş ülkelerin en önemli problemleri arasında dünyada hız kesmeden gelişen küreselleşme etkisine yeterince ayak uyduramamaları yer almaktadır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği sonuçlardan biri de uluslararası rekabetin büyük bir hızla artmasıdır. Bu durum, yatırım ve sermayeyi ucuz işgücüne doğru yönlendirmektedir. Böylelikle küreselleşmenin etkilerinden biri, sanayileşmiş ülkelerde işsizlik oranının artması ve işgücüne katılımın daha düşük seviyelerde kalması olarak görünmektedir.

Türkiye ile daha net biçimde karşılaştırma yapılabilmesi için, bazı seçilmiş ülkelerin verilerine ayrıca yer verilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu ülkeler Rusya, Endonezya, Brezilya, Japonya olarak seçilmiştir.

Tablo 2. Seçilmiş Ülkelerde İşgücü Piyasalarının Genel Görünümü

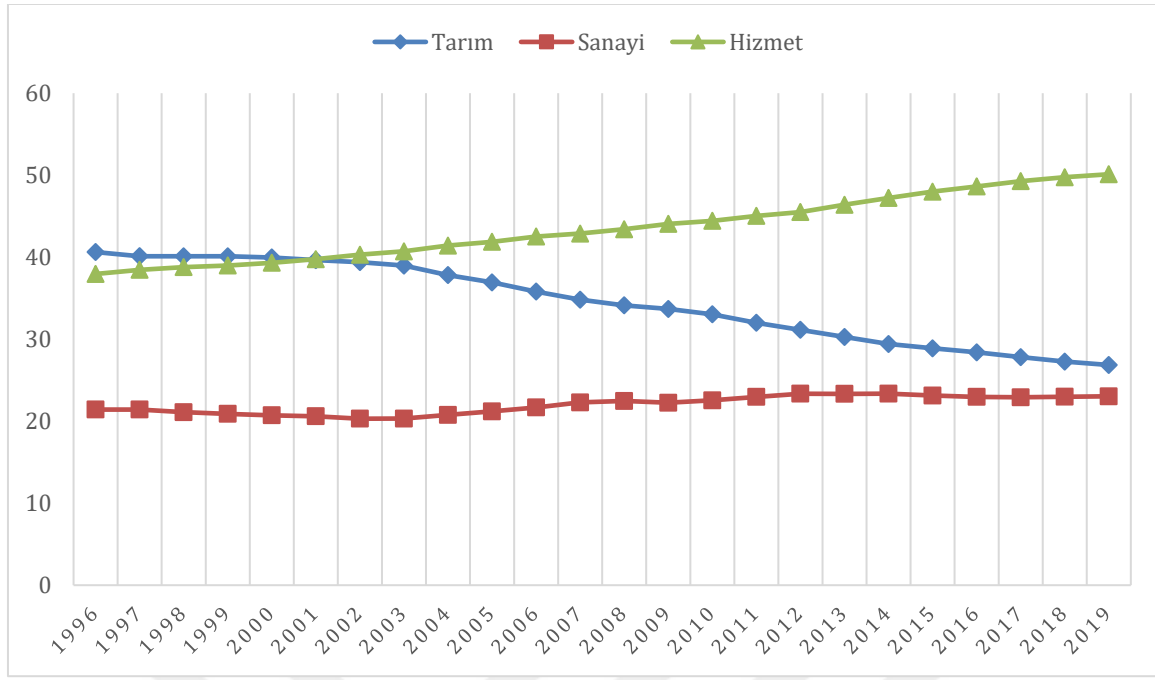
Ülkeler	Yıllar	Nüfus (milyon)	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
Rusya	2000	146.596.869	54,8	10,6

	2010	142.849.468	57,8	7,4
	2019	144.373.535	59	4,6
Endonezya	2000	211.513.823	63,2	6,1
	2010	241.834.215	63,4	5,6
	2019	270.625.568	64,3	4,7
Brezilya	2000	174.790.340	57,8	9,9
	2010	195.713.635	59,7	7,7
	2019	211.049.527	56,2	12,1
Japonya	2000	126.843.000	59,6	4,7
	2010	128.070.000	57	5,1
	2019	126.264.931	60,3	2,3
Türkiye	2000	67.803.927	49,9	6,5
	2010	73.722.988	48,8	12,4
	2019	83.154.997	53	13,7

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Yukarıdaki tabloda Rusya, Endonezya, Brezilya ve Japonya'nın işgücü piyasalarının genel görünümüne yer verilmektedir. Endonezya gibi yoksul ve ucuz işgücünü arzının yüksek düzeyde olduğu ülkelerde, küreselleşmenin etkileri oldukça net biçimde görülebilmektedir. Tayvan, Güney Kore, Hong Kong gibi zengin Asya ülkelerinin Endonezya, Vietnam gibi ülkelerde çeşitli markalar için montaj fabrikaları kurmaları sonucunda işgücüne katılım artmakta, işsizlik oranı azalmaktadır. Bu noktada ticaretin, üretimin ve dolayısıyla finansın küreselleşmesi net biçimde görülebilmektedir. Üretimin küreselleşmesine katılan ilk ülkeler arasında yer alan Japonya'da 2000 sonrasında ücretlerde hızlı bir düşüş yaşandığı belirtilmektedir. Buna karşın işsizlik oranının düşüklüğü ve istihdama katılım oranının yüksekliği, küreselleşmeyle beraber emek gücünün ucuzlamasının bir göstergesidir.

Türkiye'ye bakıldığında tabloda yer alan diğer ülkeler arasında 2000 yılında işgücüne katılım oranının en düşük olduğu ülke konumunda bulunduğu görülmektedir. 2010 ve 2019'da da bu durum değişmemiştir. İşsizlik oranlarında 2000'de diğer ülkeler arasında daha iyi bir görünüm çizmektedir. Ancak 2010 ve 2019'a gelindiğinde işsizlik oranının önemli düzeyde arttığı ve işsizlik oranında da en yüksek ülke konumuna geldiği görülmektedir.

Şekil 1. Dünyada Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektöründe Çalışma Oranının Değişimi (1996-2019)

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Küreselleşmenin en önemli etkilerinden biri de sektörler arasında istihdamın değişimidir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği yapısal değişim, istihdamın sanayi ve tarımdan hizmet sektörüne doğru kaymasını gerektirmiştir. Dünya genelinde, ülke ekonomilerinin gelişmişlik düzeyi arttıkça hizmet sektörünün payı da artmaktadır.

Türkiye’de küreselleşmenin işgücü piyasası üzerindeki etkilerini ele almadan önce, sürecin Türkiye üzerindeki genel etkilerinden bahsetmenin önem taşıdığı düşünülmektedir. Köklü bir değişimi beraberinde getiren küreselleşmenin etkileri, bir zincir niteliğinde birbirini etkiler niteliktedir. Küreselleşmenin Türkiye’ye etkilerinin başlıca sebebi, Türkiye’nin jeopolitik konumudur. Batı ile Doğu’nun, Kuzey ile Güney’in buluşma noktasında, Avrasya’nın merkezinde bulunan Türkiye, coğrafi konumundan ötürü küreselleşmenin tesirlerine açık bir vaziyettedir. Türkiye’nin küreselleşmeden büyük ölçüde etkilenmesinin bir başka sebebi ise, sınırları içerisinde yaşayan insan toplumlarının sahip olduğu nitelikler ile alakalıdır. Türkiye, çok eski bir tarihe dayanması ve özel konumu sebebiyle uygarlıklar ve kültürler arası diyaloga bugün de ev sahipliği yapan bir ülke konumundadır. Küreselleşme sürecinin “farklı toplumların birbirleriyle olan ilişkilerinin köklü bir şekilde artışı”

tanımlamasından yola çıkarak böyle bir niteliğe sahip olan bir büyük ölçüde tesir etmesi tabiidir¹⁰⁹.

Küreselleşme sürecinin Türkiye'ye yaptığı en ehemmiyetli katkı ise, bilişim ve iletişim teknolojilerinde ki önem arz eden gelişmeleri yaşatmasıdır. Türkiye, küreselleşmenin sunduğu olanaklardan fayda sağladığı düzeyde küreselleşmeden pozitif yönde etkilenir. Öte yandan Türkiye ekonomik istikrarsızlık, istihdam yetersizliği, yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi sorunlardan dolayı küreselleşmenin sunduğu fırsatlardan yeteri kadar faydalanamamaktadır. Bahsi geçen durum da Türkiye'nin küreselleşme sürecinden olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermektedir¹¹⁰. Teknoloji geliştirmede geride kalmışlık, dış satım faaliyetlerinin ilkel mallarla yapılması, işsizlik oranlarının artması ve yoksulluk gibi problemler Türkiye gibi gelişmekte olan bütün ülkelerin temel problemleridir. Ayrıca Türkiye'nin en büyük problemleri arasında yer alan gelir dağılımında adaletsizliğin ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına büyük ölçüde katkı sunacaktır. Küreselleşmenin Türkiye'ye yaptığı en önemli etki, kuşkusuz ekonomi üzerinde olmuştur. Çok uluslu sermayenin çok kısa bir zaman dilimi içerisinde, gelişmiş ekonomilere kaydırılması, küresel sermaye akışına yön veren otoritelerin, aynı anda siyasi gücü de kontrol altında tutmaları, Türkiye'nin bu alanda gittikçe gücünü yitirmesine sebebiyet vermektedir¹¹¹.

1980'li yılların ardından küreselleşmeye paralel olarak gelişen yeni hükümet anlayışı doğrultusunda milli sınırların ortadan kalkmış ve rekabet ortamı daha da katılaşmıştır. Bahsi geçen yeni hükümet anlayışına Türkiye, serbest piyasa sistemine geçerek uyum sağlamaya çabalamıştır. Ancak ekonomik dalgalanmaların sıklaşması ve bunların yol açtığı iktisadi buhranlar, hayat standartlarının yeterli seviyede olmaması, siyasi istikrarsızlıklar gibi sebepler, Türkiye'nin bu yenedünyaya entegre olmasına engel olmuştur. Ayrıca Avrupa Birliğine girilme aşamasında gecikmelerin yaşanması ve pek bu aşamada birçok problemin ortaya çıkması da Türkiye'nin küreselleşme sürecine uyum sağlamasında gecikmesine neden olmuştur¹¹². Küreselleşmenin siyasi boyutu ele alındığında, Türkiye'nin terörle mücadele, insan ticareti, kanun dışı göç, yolsuzluk gibi problemlerinde uygulamış olduğu milli çözüm stratejileri

¹⁰⁹ Bayar, Fırat (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32, 25-34.

¹¹⁰ Ulagay, Osman (2000). *Quo Vadis?: Küreselleşmenin İki Yüzü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.

¹¹¹ Akdeniz, Hüsmen (2003). Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 81-109.

¹¹² Ener, Meliha ve Demircan, Esra (2006). Küreselleşme Sürecinde Yeni Devlet Anlayışı ve Türkiye. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 197-218.

yetersiz kalmış ve karşı karşıya kaldığı bu problemlere uluslararası sahada çözüm stratejileri üretilerek uluslararası ortaklıklara yönelmesi oldukça önemli bir hale gelmiştir¹¹³. Ayrıca Türkiye üzerinde küreselleşme sürecinin çevresel ve demografik boyutlarının da önemli etkileri vardır. Bu etkilerden biri, Türkiye’de çevre dostu üretim ve tüketimin gündemde büyük oranda yer almasıdır. Öte yandan küreselleşme sürecinin demografik boyutunun yarattığı etki ile Türkiye’nin nüfus artış hızı gittikçe azalmaktadır¹¹⁴. Küreselleşmenin kültürel boyutu, Türkiye’yi en fazla etkisi altına alan boyuttur. Küreselleşmenin etkisi ile son dönemlerde Türk insanının zevkleri, alışkanlıkları ve ilgi alanları büyük ölçüde değişmeye başlamıştır. Bahsi geçen durum, küresel kültür tarafından benimsenen öğelerin Türkiye’de yayılmasını olanaklı hale getirdiği gibi, Türk kültür öğelerinin de milletlerarası alana yayılmasına katkı sağlamıştır¹¹⁵.

Küreselleşmenin genel etkileri kısaca açıklanmıştır. Şimdi, küreselleşmenin işgücü piyasası üzerinde yarattığı etki ele alınacaktır. Türkiye’de küreselleşmenin işgücü piyasası kapsamında dikkat çeken ilk etkisi yapısal değişimdir. Bir ülkenin emek piyasası üzerinde kuvvetli bir etkiye sahip olan ana değişkenler, ülkenin demografik ve sosyoekonomik yapısı ile beraber, halihazırda yürürlükte olan sermaye birikim stratejisi bağlamında biçimlenen çeşitli ekonomik ve sosyal politikalardır. Son yıllarda biraz düşüş yaşansa da Türkiye’de hâlâ etkisini sürdüren yüksek seviyedeki nüfus artış hızı ve kentleşme realitesi, emek piyasasını dönüştüren temel demografik değişkenler arasında değerlendirilebilir¹¹⁶. Türkiye’de doğurganlık oranlarındaki düşüşe bağlı olarak nüfus artış hızı da düşmektedir. Bunun bir neticesi olarak genç kesimin artış hızı sıfır düzeyine yaklaşmış, üretken kesimin artış hızı aynı seviyelerde kalmış ve yaşlı kesimin artış hızı ise maksimum seviyeye erişmiştir. Fakat yetişkin kesimin hacmi çeşitli nüfus projeksiyonlarının verileri doğrultusunda 2025’e kadar artış eğilimi içerisinde olacaktır. Çünkü bu nüfus grubunda bulunan vatandaşlar henüz doğurganlığın düşmediği bir zaman diliminde dünyaya gelmişlerdir. Bunun bir diğer anlamı gittikçe artan potansiyel bir işçi arzı ve istihdamın tam olarak sağlanamadığı şartlarda ise yüksek işsizlik

¹¹³ Kıvılcım, Fulya (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.

¹¹⁴ Bayar, Fırat (2006). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’nin Gücü: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Bir Değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(4), 137-156.

¹¹⁵ Bayar, a.g.e., 2008, s. 25-34.

¹¹⁶ Mütevellioğlu ve Sayım, a.g.e., s. 165.

oranlarının ortaya çıkması demektir¹¹⁷. Türkiye emek piyasası temel olarak üç grupta incelenebilir¹¹⁸.

1. İş ve sosyal güvenlik hukuku ile korunan çeşitli haklardan faydalanabilen, kısmen sendika üyesi olan ve toplu sözleşme sistemi kapsamındaki ücretli çalışanlardır. Bu grup, merkez işgücü şeklinde de tanımlanabilmektedir ve emekçi sınıfın çekirdeğini oluşturan çeşitli sanayi işçileri ile yine sanayi veya hizmet sektöründe görece olarak daha büyük firmalarda kayıtlı bir biçimde çalışan işçileri kapsamaktadır.

2. Hem emek piyasası içerisinde hem de piyasa içerisine dahil olmadan çalışma hayatını devam ettiren bireylerden oluşmaktadır. Bu grupta, çoğunluğu ücretsiz aile işçisi olarak tanımlanan kişiler veya yevmiyeli olarak kayıt dışı ve mevsimlik çalışanlar yer almaktadır. Belirtilen çalışanlar dışında eksik istihdamdaki bireyler de bu grup içerisinde değerlendirilmektedir.

3. İşsiz olarak tanımlanan ve emek piyasası dışında kalan bireyleri kapsamaktadır. Bunlar, işsiz veya umudunu kaybettiği için halihazırda iş aramayan ancak iş başı yapmaya hazır olan kişilerdir. İkinci ve üçüncü grupta bulunan bireyler, ayrıca çevre işgücü olarak da tanımlanmaktadır. Türkiye'deki emek piyasasının ana göstergelerinde 2000-2019 arası dönemde meydana gelen değişim aşağıdaki tabloda detaylı bir biçimde özetlenmektedir. Temel göstergeler olarak işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranları analiz edilmektedir.

Tablo 3. Türkiye Emek Piyasasının Temel Göstergeleri (2000, 2010, 2019)

	2000	2010	2019
Nüfus (milyon)	66,18	71,34	82,3
15 yaş üzeri nüfus (milyon)	46.211	52.541	65.938

¹¹⁷ Toksöz, Gülay (2009). Neoliberal Piyasa ve Muhafazakar Aile Kısılacında Türkiye'de Kadın Emeği. N. Mütevellioğlu, & S. Sönmez içinde, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm* (s. 210-211). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

¹¹⁸ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 166.

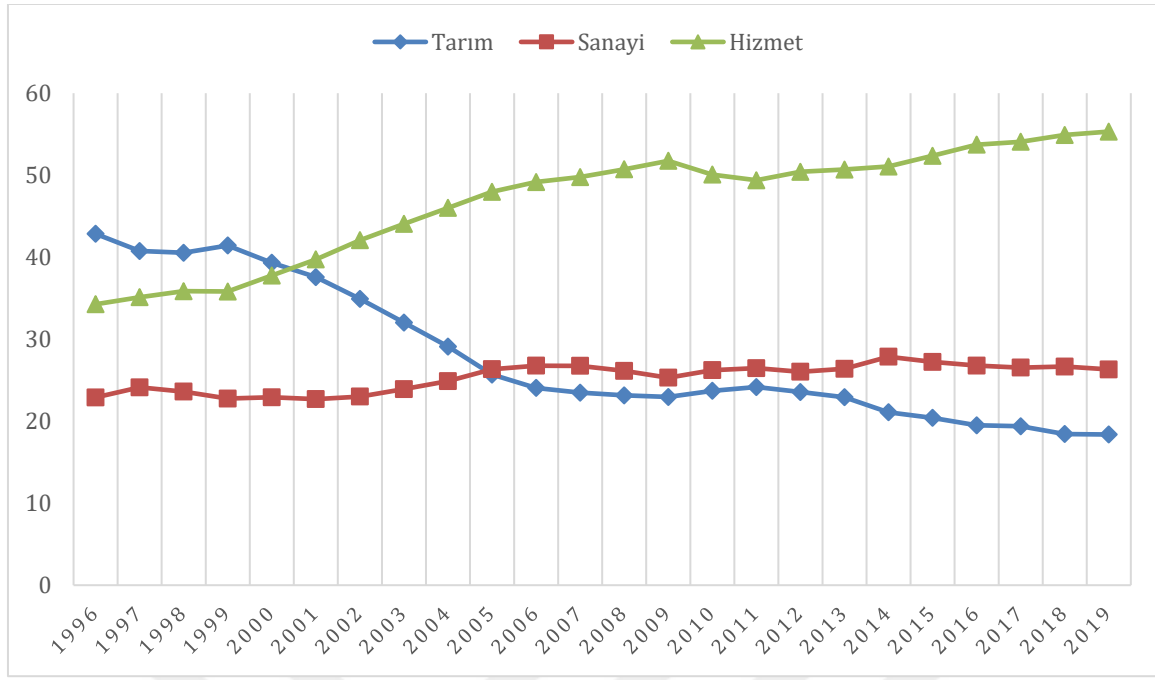
İşgücü (bin)		23.078	25.641	32.549
İşgücüne katılım oranı (%)	Kadın	26,6	27,6	34,4
	Erkek	73,7	70,8	72
	Toplam	49,9	48,8	53
İstihdam (milyon)		21.581	22.594	28.080
İstihdam oranı (%)	Kadın	24,9	24,2	28,7
	Erkek	68,9	63,2	63,1
	Toplam	46,7	43	45,7
İşsiz (milyon)		1,4	3	4,4
İşsizlik oranı (%)	Kadın	6,3	13	16,5
	Erkek	6,6	11,4	12,4
	Toplam	6,5	11,9	13,7

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler. www.tuik.gov.tr.

İşgücüne katılım oranında 2000-2019 yılları arasında yaşanan azalma, 15 yaşın üzerindeki kurumsal olmayan nüfusta meydana gelen düşüşten kaynaklanmamaktadır; tersine bu veri, belirtilen kesim için bir artışı gözler önüne sermektedir. Yentürk ve Kepenek'in çalışmalarına göre, işgücüne katılım oranındaki düşüşün sebeplerini, 15 yaşın üzerindeki sivil nüfusta –eğitim, erken emeklilik vb.- meydana gelen yapısal birtakım değişikliklerde aramak gerekmektedir¹¹⁹. Özar ve Ercan'a göre ise, Türkiye örneğinde genç nüfusun eğitim sürecinden uzun bir dönem geçirmesi bir değişken olarak kısmen geçerliliğini korusa da, düşük işgücüne katılım oranının ya da bu verinin istatistiklerde düşük görünmesinin daha çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan en dikkat çekici olanı, çalışma yaş aralığında olmasına rağmen, uzunca bir süredir iş arayıp bulamadığı için vazgeçmiş ve artık iş aramaktan umudunu kesmiş kişilerin TÜİK verilerine yetersiz bir biçimde yansımadır¹²⁰. Bir diğer dikkat çekici veri ise işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranının beraberce artış göstermesidir. Bu durum ilave işçi etkisiyle açıklanmaktadır.

¹¹⁹ Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2007). *Türkiye Ekonomisi* (20 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

¹²⁰ Özar, Şemsa ve Ercan, Fuat (2004). Emek Piyasaları: Uyumsuzluk mu, Bütünleşme mi? N. Balkan, & S. Savran içinde, *Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li Yıllarda Türkiye 2* (s. 211-233). İstanbul: Metis Yayınları.

Şekil 2. Türkiye'de Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektöründe Çalışma Oranının Değişimi (1996-2019)

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere, dünya geneli verilerine benzer biçimde Türkiye’de sanayi sektörü istihdamı büyük değişimler göstermemiş; ancak hizmet ve tarım sektörlerinde büyük kaymalar göze çarpmıştır. Küreselleşmeyle beraber hizmet sektörünün payının artması ve tarım-sanayi sektörlerinde istihdamın azalması söz konusu olmuştur. Bu noktada dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de küreselleşmenin istihdam kapsamında etkileri anlaşılabilmektedir.

Sanayideki istihdam oranının düşük seviyelerde olduğu ve istihdamın genel olarak küçük ölçekli firma ve işletmelerde yoğunlaştığı, işçilerin ortalama eğitim kapasitelerinin ve nitelik düzeylerinin düşük, işçi sendikalarının ve devletin denetleyici rolünün güçsüz olduğu, bölünmüş ve kurumsallaşma adımlarını tamamlayamamış bu gibi bir emek piyasası, büyük oranda az gelişmiş kapitalist sistemin yapısal niteliklerini yansıtmaktadır¹²¹. Türkiye’deki ekonomik verilerde de dünya ekonomilerindeki genel durumla benzeşen bir biçimde istihdam yaratma konusundaki sıkıntı göze çarpmaktadır. Neoliberal ekonomi politikalarıyla ekonominin serbestleştirildiği ve küresel piyasalara açıldığı 1980-2006 arası süreçte, ülke

¹²¹ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 165-166.

ekonomisi %4'ün üzerinde bir oranla büyümesine karşın, aynı süreçteki istihdam artışı %1,5 düzeylerinde kalmıştır. Sermaye hareketlerinde serbestleşmenin yaşandığı 1990 sonrası süreçte ise üretim ile istihdam sağlama arasında var olan ilişki daha dalgalı bir görünüm sergilemiştir. 1990-2000 arası dönemde ekonominin büyük bir hızla dışa açılması ve hükümetlerin sürekli borçlanma gereksinimi, reel faiz oranlarında artış yaşanmasına ve reel sektörden ziyade finans sektörüne yatırımlar gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Bu dönemde, reel sektöre transfer edilen krediler azalmış; bu durum da şirketlerin finansal sıkıntılarla yüz yüze gelmesine neden olarak üretim ve istihdamdaki artışı engellemiştir¹²². Türkiye'deki politika belirleyici unsurlar, istihdam yaratma fikrini bir hedef olarak görmemişlerdir. İş bulma imkanlarının artması genel anlamda ekonomideki büyümenin, özel olarak da artan yatırımların bir bağımlı değişkeni olarak görülmüş, belli bir süreç içerisinde belli miktarda iş alanı yaratmayı hedef edinen ve bu hedef doğrultusunda somut çalışma politikaları düzenlemelerine sıcak bakılmamıştır¹²³.

Özellikle 2001 sonrası süreçte, Türkiye ekonomisindeki büyüme ve istihdam arasındaki bağ tamamen kopmuştur. Bu süreçte ekonominin istihdam sağlamayan büyüme niteliğinden, işsizliğin hızla artış gösterdiği ve büyümenin azaldığı bir döneme geçiş yapmaya başladığı açıkça görülmektedir. 2002-2008 sürecinde yurtiçi reel hasılat yıllık artış düzeyi %6,4, imalat sanayindeki reel katma değer yıllık artış düzeyi ise ortalama olarak %7,1'dir. Aynı yıllardaki istihdam artışının ise yıllık olarak sifıra yakın negatif bir değer aldığı gözlemlenmiştir. Ekonomideki büyüme dinamiğinin daralma yaşadığı 2004 sonrası süreçte ise yurtiçi hasılat yıllık ortalama artışı %4,5 ve imalat sanayindeki reel katma değer yıllık artış düzeyi ise %5,3 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda Türkiye ekonomisindeki istihdam oranı ise yıllık %1,2 seviyesinde azalmıştır¹²⁴.

Kriz sonrası 2001-2006 arası süreçte uygulanan ve yalnızca fiyat istikrarını amaçlayan sıkı para, maliye ve yapısal uyum politikalarına dayanan düşük kur ve yüksek faiz politikaları, üretimin yapısında bozulmalara neden olmuş ve ekonominin dış etkenlere bağımlı bir hale gelmesini hızlandırmıştır. Yüksek faiz-düşük kur politikası, ihracat yapan ve yurtiçi üretimde aktif şirketlerin rekabet gücünü azaltmış, ithalatı özendirmiş ve cari işlem açıklarında yüksek artışlara sebep olmuştur. Bu politikanın ihracat ve üretim gerçekleştiren şirketler üzerinde artan baskısı, düşük ücretlerle dengeye oturtulmaya çalışılmıştır. Ekonomik yapının tamamıyla dışa

¹²² Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 174.

¹²³ Kepenek, Yakup (1996). Kullanıcı Gözüyle Türkiye'nin İşgücü Piyasası Verileri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 23(1), 36.

¹²⁴ BSB. (2009). *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım*. İstanbul: Yordam Kitap.

açıldığı 1990-2006 arası süreçte (1990=100) ihracatın artış göstermesinde, işgücü maliyetlerinin birim olarak dolar karşısında %22 oranında azalmasının (%22) ve emek verimliliğinin de 2,6 kat artmasının önemli payı olmuştur. Bu nedenle imalat sanayindeki ihracat ve üretim, reel ücretleri büyük oranda baskılayarak birikim dönemini sürdürmüştür¹²⁵. Yurtdışı ithal ürünlere sınırlı düzeyde katma değer eklenmesi geliştirilen ihracat, yurtdışındaki ara mal üretiminin ve teknolojik girdi-çıktı bağlantılarının tamamen bölünmesine neden olmuştur. Bu sebeple İhracat artışı görülen sektörler, katma değer ve istihdam artışı gerçekleştirme gibi alanlarda yetersiz kalmıştır¹²⁶.

Türkiye ekonomisi, büyümenin istihdam yaratmaması problemi ile giderek Latin Amerika ülkelerini andıran spekülative ve dışa bağımlı nitelikler sergilemeye hala daha devam etmektedir. İthalata bağımlı ve sermaye yoğun olarak gerçekleştirilen sanayileşmenin ağır faturası gittikçe daha fazlaşan bir ulusal istihdam kaybı olarak gün yüzüne çıkmaktadır¹²⁷. Az gelişmiş bir kapitalist ülke olarak Türkiye ekonomisinde yaşanan bu dönüşüm, tarımdan daha üretken olan tarım-dışındaki sektörler istihdamın transferi biçiminde değil, ithalata bağımlı yapısı süratle derinleşen, taşeron duruma getirilmiş bir sanayinin gereken istihdamı sağlayamaması sebebiyle işsizlik probleminin giderek daha kronik hale geldiği bir sisteme sürüklenmesinden ibarettir¹²⁸.

Nüfusun büyük bölümünün temel ekonomik uğraşının ve gelir kapısının tarım ve hayvancılık olduğu Türkiye gibi bir ülkede, tarımsal üretimin büyük bir hızla tasfiyesinin sonuçları hayli yıkıcı olmuştur. Tarımdaki çözülmenin bariz göstergelerinden biri olarak 2000-2008 arası süreçte tarımsal istihdam oranlarında ciddi bir azalma göze çarpmaktadır. Tarımın toplam istihdam içerisindeki payı 2000 yılında %36'dan, 2008'de %26'ya kadar gerilemiştir. Sayılarla 2,5 milyona yakın tarım işçisi, işini kaybetmiştir¹²⁹. İzlenen politikalar sebebiyle ortaya çıkan tarımsal üretimin tasfiyesi, kırsaldaki emekçilerin hızla yoksullaşmasına ve kendilerine ait mülkleri de kaybetmelerine sebep olmuştur; bu durumda, şüphesiz, kırdan kente göç hareketlerini ivmelendirmektedir. Neticesinde, düzensiz işlerde kayıt dışı olarak çalışan işçilerin ücretliler arasındaki payı gittikçe artmaktadır¹³⁰. Belirtildiği gibi tarımsal üretim tasfiyesinin yanında, devletin ekonomik alanda küçültülmesini ve özelleştirmeleri amaçlayan

¹²⁵ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 175.

¹²⁶ BSB, *a.g.e.*, 2009, s. 101.

¹²⁷ BSB, *a.g.e.*, 2008, s. 103.

¹²⁸ Yeldan, Erinc (2008). *Küreselleşme Kim İçin?* İstanbul: Yordam Kitap, s. 234.

¹²⁹ BSB, *a.g.e.*, 2009, s. 47.

¹³⁰ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 173.

politikalar da genel istihdam hacminin kayıp yaşamasına neden olmuştur. Özelleştirmeler, sabit sermaye yatırımlarının kamusal alanda düşmesi vb. ekonomik politikalar neticesinde, net bir şekilde söylenebilir ki; özelleştirmeler istihdam hacminin daralmasına sebep olmuştur¹³¹.

Çalışanlara talep ve arzı buluşturmakla görevlendirilmiş Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), maalesef işlevini tam anlamıyla yerine getirememektedir. Çalışma hayatı, genel olarak akraba, hemşeri veya tanıdık bağları ya da internetteki çeşitli ilanlar aracılığıyla bulunmaktadır. Bu sebeple, Türkiye'deki işsizlerin büyük bir kısmı İŞKUR'a başvurmaya gerek duymamaktadır¹³². İŞKUR'un direkt olarak gerçekleştirdiği, iş bulma oranı ise ciddi bir biçimde gerilemiştir. 1995'te belirtilen kurumdan iş talep edenlerin %78,6'sı işe yerleştirilirken, aynı istatistik 2005'te %21,4 gibi oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. Esas görev sahasından bu düşüş, İŞKUR'un işlevsel bir kurum olma niteliğini büyük oranda kaybettiğini yeterince kanıtlayan bir istatistiktir¹³³.

Neoliberal ekonomik politikalarının istihdam stratejisi olarak esnekliğin temeli, işçi çalıştırma üzerindeki şartların mümkün olduğunda azaltılması ve işverenlerin iş gücünü diledikleri gibi kullanmaları için özgürlüklerinin artırılmasıdır. Esnekliğin ilk bileşen, işletmelerin piyasa içerisindeki talep dalgalanmalarına bağlı olarak işçi sayı ve özelliklerini özgürce değiştirebilme yetkisinin genişletilmesidir. Buna sayısal esneklik adı verilir. Bir diğer bileşen, işçilerin görevlendirildikleri iş tanım ve yükümlülüklerinin, işverenin ihtiyaçlar çerçevesinde düzenlenebilmesi hususundaki serbestleşmesi, yani işlevsel esnekliktir. Üçüncü bileşen olarak ücret esnekliği, ücretlerin piyasanın değişken yapısına göre dalgalanmasını ve çalışma sürelerinin yasal kısıtlardan sıyrılmış bir biçimde işverenler tarafından serbestçe ayarlanabilmesini tanımlamaktadır¹³⁴.

Esneklik kavramı, özellikle 1990'lar boyunca emek piyasası ile ilgili temel tartışma konusu olmuştur. İşveren örgütleri, 1989 sonrası ortaya çıkan reel ücret artışları ile beraber emek piyasası esnekliği hakkındaki tartışmaları kamuoyu önünde başlatarak bu anlamda öncü rol üstlenmişlerdir. Esnekliği destekleyici önerilerin dayanağı, ücretlerdeki artışların, küresel rekabet gücünde kayıplara sebep olduğudur¹³⁵. Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde esnekliği

¹³¹ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 178-179.

¹³² Özar ve Ercan, *a.g.e.*, s. 199.

¹³³ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 170.

¹³⁴ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 182.

¹³⁵ Bauman, Zygmunt (2006). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları* (2 b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 8.

yükseltici ve yarı zamanlı çalışma, gevşetilmiş çalışma saatleri gibi yeni tür istihdam biçimlerini düzenleyici kanunların hazırlanmasının zaruri olduğu altı çizilerek vurgulanmaktadır. Türkiye ekonomisindeki istikrar hususunda IMF tarafından hazırlanan gözlem raporlarında da sosyal güvenlik ve kamu sektöründeki istihdam düzeyleri bağlamında emek piyasası esnekliği problemine açıkça değinilmektedir¹³⁶. Emek piyasasında esnekliği destekleyici öneriler sunan kesimin gerekçelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Küresel rekabet şartları içerisinde katı mevzuatlar terk edilmeli, yeni üretim teknikleri ve yönetim şekilleri kullanılmalıdır¹³⁷.

- Ekonomik durgunluğun bir sonucu olarak; işletmelerin küçülmeye gitmesi veya tamamen kapanması, yeni yatırımların gerçekleştirilememesi, özellikle çalışma evresine yeni ulaşan bireylere iş bulma konusunda büyük bir eksikliğe sebep olmuştur. İşte bu gibi süreçlerde işsizlik sorununun düşürülmesi amacıyla esnek çalışma yöntemleri uygulanabilecek ana tedbirlerdendir¹³⁸.

- Avrupa Birliği tarafından 23 Kasım 1996 tarihinde uygulanmaya başlanan çalışma sürelerinin düzenlenmesi ile ilgili yasada günlük ve haftalık dinlenme aralıkları, ücretli izin, ara dinlenme, haftalık azami çalışma süreleri, vardiyalı çalışma gibi konularda gevşetilmiş düzenlemeler yer almaktadır. Bu bağlamda Türk çalışma mevzuatı da esnekleştirilmelidir. Çalışma mevzuatı genel olarak, işletmelerin değişken ekonomik konjonktüre tam zamanında uyumunu sağlayacak yeni ve esnek düzenlemeler içermelidir¹³⁹.

- Esnekleştirilmiş üretim, sanayi ve sermaye yapılarında, üretimle ilgili çeşitli tekniklerde ve özel olarak işgücü piyasasında işletmeler tarafından gerçekleştirilen uygulamaları ciddi biçimde etkileyen yapısal bir dönüşümün ifadesidir. İşveren için esneklik, işletme tarafından gerek duyulan işgücü ile beraber mevcut çalışma organizasyonu kapsamındaki işleri elindeki personel ile rahatça yapabilme becerisidir. İşçilerin kabiliyetleri

¹³⁶ Onaran, Özlem (2004). Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti. N. Balkan, & S. Savran içinde, *Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li Yıllarda Türkiye 2* (s. 211-233). İstanbul: Metis Yayınları.

¹³⁷ MESS. (1996). *Endüstri İlişkilerinde Son Durum* (Cilt 233). İstanbul: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası Yayını, s. 43.

¹³⁸ TİSK. (1999). *Çalışma Hayatında Esneklik* (Cilt 190). Ankara: TİSK Yayını, s. 11.

¹³⁹ TİSK. (1997). *Esneklik. İşveren Dergisi*, 35(5), 28.

geliştikçe, çalışan planlama yapması mümkün hale gelecek ve bu durum iş hayatında daha çok esnekleşme sağlayacaktır¹⁴⁰.

- İşletmelerin piyasa içerisindeki rekabet becerisi; ulusal ve küresel pazarlarda oluşan değişikliklere uyum gösterebilme ve teknolojik ilerlemelerden faydalanabilme niteliği şeklinde değerlendirilmektedir. Bir diğer deyişle asıl hedef üretimin daha kolay hale getirilmesi ve rekabet gücünün yükseltilmesidir¹⁴¹.

- Esneklik; çalışanlara zamanın daha verimli kullanılabilmesi için olanak sağlarken işverenlere de düşük maliyet, kalite, verimlilik ve küresel ölçekte rekabet şansı getirmektedir.

- İşveren örgütleri, 1989 sonrası ortaya çıkan reel ücret artışları ile beraber emek piyasası esnekliği hakkındaki tartışmaları kamuoyu önünde başlatarak bu anlamda öncü rol üstlenmişlerdir. Esneklik destekleyicisi tüm önerilerdeki ana argüman, ücret artışlarının küresel rekabet gücü üzerinde negatif etkisi olduğudur¹⁴².

Türkiye'deki emek piyasasının katı bir yapıya sahip olduğuna ve mutlaka esnekleştirilmesi gerektiğine dair bu görüşlerin tersine, bazı yazarlar da emek piyasasının halihazırda yeterince esnek bir durumda olduğunu savunmaktadır. Onaran, reel ücretlerde yaşanan düşüşlerin emek piyasasının esnekliği ile ilgili bir manifesto olduğunu, ayrıca kurumsal düzenlemeler açısından da herhangi bir katılık gösterilmediğini ifade etmektedir¹⁴³. Bir diğer yoruma göre, istihdamın yarısına yakınının halihazırda kayıt dışı durumda olması Türkiye emek piyasasına yeterince esneklik özelliği sağlamaktadır¹⁴⁴. Bu esnek atmosfer, ana işletmenin işyeri ve araç gereçlerini kullanan bazı taşeron firmalar yardımıyla, sendikasız biçimde ve geçici olarak işçi alımları yaparak enformel uygulamalardan faydalanmasını olanaklı kılmaktadır. İşçi sendikalarının toplu sözleşme hakkı hususundaki çeşitli kanunları delmek amacıyla ana işletmenin 10 işçiden daha az çalışanı olan küçük işletmelere parçalanması, ücret esnekliğinin yaratılması için tercih edilen bir başka yöntemdir¹⁴⁵. Emek piyasasının halihazırda katı olduğunu kabul etmeyen bu gibi görüşler kamuoyunda yer alsada,

¹⁴⁰ TİSK, *a.g.e.*, 1999, s. 11.

¹⁴¹ Sapancalı, Faruk (1998). 1980 Sonrası Ekonomik Gelişmelerin İşgücü ve İstihdama Etkisi. *Kamu-İş Dergisi*, 4(3), 142.

¹⁴² Onaran, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁴³ Onaran, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁴⁴ Mütevellioğlu ve Sayım, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁴⁵ Ansal, Hacer, Küçükçifçi, Suat, Onaran, Özlem, & Orbay, Benan (2000). *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, s. 62.

yapısal uyum süreçlerinde pek çok esneklik uygulaması yürürlüğe girmiştir. Devletin emek piyasası üzerindeki düzenleyici rolünün azaltılması, özelleştirme politikalarının daha sık uygulanması, kayıt dışılık, engellenen sendikal örgütlenmeler ve toplu pazarlık güçlerinin düşürülmesi, işlerin geçici statüye çevrilmesi bu uygulamalara örnek verilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN KADIN İŞGÜCÜ VE İSTİHDAMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1. Kadın İşgücü ve İstihdamı Kavramı

Kadın işgücü ve istihdamı, günümüzde her anlamda bir gelişmişlik göstergesi olarak, kadının evden çıkması ve ekonomik yaşama katılması olarak açıklanmaktadır. Piyasada kadın işgücü katılımının yetersiz olması ise söz konusu gelişmişlik problemlerinin etkilerinin artmasına sebep olan bir boyut olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ekonomik büyüme ile gerçekleşmesi beklenen toplumsal refah artışının yavaşlamasının yanı sıra gelir ve fırsat

eşitsizlikleri gibi pek çok soruna neden olmaktadır. Bunların yanı sıra işsizlik, işgücü piyasasına katılmak istediği halde iş bulamayan ya da reddedilen bireyler üzerinde psikolojik tahribata sebebiyet vermektedir¹⁴⁶. Kadın işgücü piyasasında söz konusu sorunların daha derinden yaşandığı görülmektedir.

Kadın işgücü ve kadın istihdamı kavramları, cinsiyet temelli ve ekonomik temelli farklı yaklaşımlarda, farklı biçimlerde açıklanmaktadır. Bu nedenle, söz konusu yaklaşımlar çerçevesinde kadın istihdamı ve kadın işgücü kavramlarının detaylı biçimde açıklanması, konunun daha sağlam bir temel üzerine şekillendirilmesini sağlayacaktır. Aşağıda, söz konusu yaklaşımlar ele alınmaktadır.

3.2. Literatürde Kadın İşgücü Yaklaşımları

İkili Rol Yaklaşımı: İkili rol yaklaşımı emek sektöründe kadın istihdamının konumunu belirtmek amacıyla öne sürülen ilk kuramdır. Kadınlar ev yaşamının yanı sıra iş gücüne katılarak evde üstlendikleri rollere ek roller edinmişlerdir. İkili rol kuramında kadının söz konusu iki konumu arasında evdeki rolü zarara uğramadan nasıl bir bağ kurulacağı hususuna değinmektedir. Mevcut sisteme bakılarak ortaya atılan çözüm fikirleri kadının yükünün artmasına yol açmaktadır. İkili rol kuramı çerçevesinde kadının istihdama katılımının kabul görmesi yalnızca kadının kendisi tarafından iş gücündeki konumunun ve aile gelirine katkısının ikincil planda görülmesiyle mümkün olmaktadır¹⁴⁷. Ancak bu tarz çözüm fikirleri genellikle kadınların sorumluluklarının artmasına yol açmaktadır¹⁴⁸.

Neoklasik Okul Yaklaşımı: Ekonomi teorisinde olduğu gibi çalışma ekonomisi bölümünde de Neo-klasik iktisadi görüşün düşünsel ve eğitimsel egemenliği söz konusudur. “Neo-klasik Yaklaşım”, gelir dağılımından daha çok değer teorisi üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede değer sisteminin genellikle işgücüyle ilişkilendirildiği düşünceden daha çok “fayda” ve “marjinal verimlilik” anlamlarına odaklanmıştır. Bu konuda özellikle Vilfredo Pareto ve Leon Walras gibi iktisatçılar tarafından uygulanan cebirsel yöntemlerin verimli analizler sağladığı görülmüştür. Ancak söz konusu yöntemlerin iktisadi alanda yer edinmesi; tercihler, kurumsal ve kültürel farklılaşma ve benzeri parametrelerin yeterince ilgi görmemesine yol

¹⁴⁶ TÜSİAD. (2004). *Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik*. Ankara: TÜSİAD, s. 15.

¹⁴⁷ Eyüboğlu, Dilek (1999). *Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, s. 20-21.

¹⁴⁸ Şenesen, Günay ve Pulhan, Ergin (2000). *Kadın İstihdamı için Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtemel Talep*. Ankara: Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, s. 48.

açmıştır. Emek arzının ilk basamakta ortaya konmasında ise bir seçim problemi meydana gelmektedir. Bu seçim işgücüne katılmak ya da katılmamaktır. Bu iki durumun getirileri de son derece farklı sonuçlar doğurmaktadır. Ücret haddi, mesai süresi ve işgücüne katılan işçi sayısı gibi unsurlar emek arzının var oluşunda birbirinin büyük ölçüde etkileyen unsurlar olarak ifade edilmektedir¹⁴⁹.

Neo-klasik Yaklaşım çerçevesinde tam rekabet piyasasında maaşların, emeğin marjinal verimliliğe denk olacağı ve denk üretkenlik düzeyinde olan işçilerin maaşlarının da aynı olması savunulmaktadır. Tam rekabet piyasasında kâr düzeyini maksimize etmeyi hedefleyen işverenlerin uzun dönemde ücret farklılaştırması yapmaları mümkün değildir. Rekabetin olduğu bir piyasada normalde, uzun dönem için aynı üretkenlik seviyesine ve niteliklere sahip işçiler arasında ücret farklılaştırılmasına devam edilemeyeceği ifade edilmektedir. Ancak dünya çapındaki ülkelerin büyük bir kısmında kadın işçiler ile erkek işçiler konusunda süreklilik gösteren bir ayrımcılık olduğu da görülmektedir¹⁵⁰.

İşgücü Piyasası Yaklaşımı: İşgücü Piyasası Yaklaşımı'na göre piyasalar birincil piyasalar ve ikincil piyasalar olarak düzenlenmektedir. Bu çerçevede birincil piyasalar, dolgun maaşların olduğu, ikramiyesi fazla olan, terfi alma olanağı olan piyasalardır. Buna ek olarak birincil piyasalar işgücü devir ivmesinin yavaş bir şekilde gerçekleştiği işlerin bulunduğu piyasalar olarak ifade edilmektedir. Bu piyasada yürütülen işler, istikrarlı bir çalışmanın yanı sıra söz konusu işin istediği nitelikleri taşımayı da gerektirmektedir. İkincil piyasalarda ise istikrarlı çalışmayı ya da nitelikli olmayı gerektirmeyen işler bulunmaktadır. Söz konusu işlerin getirilerinin düşük, terfi imkanlarının kısıtlı ve işgücü devir ivmesinin yüksek olduğu ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre kadınlar çoğunlukla ikincil piyasalarda yer alarak emek yoğun işlerde istihdam edilmektedirler. Ancak erkekler dolgun maaşlı, terfi ve ikramiye imkanlarının fazla olduğu birincil piyasalardaki işlerde istihdam edilmektedirler.

İşverenler kadın emeğini, kadınların eğitim hayatında erkeklere kıyasla daha az yer almaları, toplumsal statüleri yardımlaşma eksiklikleri ve müsrif olmaları gibi sebepler iler sürülerek ikincil piyasa işgücü biçiminde değerlendirmektedir. Emek sektöründe yapılan ayrımlar yatay ve dikey olabilmektedir. Bu yaklaşım cinsiyet ayrımından kaynaklanan maaş

¹⁴⁹ Lordoğlu, Kuvvet ve Özkaplan, Nurcan (2007). *Çalışma İktisadi*. İstanbul: DER Yayınları, s. 139.

¹⁵⁰ Koçak, Serap (1999). Gender Discrimination in the Turkish Labour Market. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Leicester: De Monfort University, s. 210.

değişimlerini ele almıştır. Ancak bu kuruma işverenlerin vasıflı kadın emeğini birincil işgücü olarak değerlendirerek, emek arzını artırıp ücretleri düşürme yoluna neden gitmedikleri hususunda yetersiz görülmüştür¹⁵¹.

Marksist Yaklaşım: Marksist yaklaşımın kadın ve cinsiyet ayrımı gibi sorunları ele alış şekli ana düşünce sistemiyle benzerlik göstermektedir. Marksist yaklaşımda erkek, aile içinde burjuva konumunda olurken, kadın proletarya konumundadır. Marksist kurama göre kapitalist düzen alternatif işgücü yaratarak asıl işgücü piyasasını denetlemektedir. İktisadi gelişmeler tarafından kapitalist düzenin yaratmış olduğu bu alternatif işgücünün öne çıkıp çıkmayacağı belirlenir. Marksist kurama göre söz konusu grubun gizli bir parçasını da kadın istihdamı oluşturmaktadır¹⁵².

Kadın emek arzına olan talebin temel nedenleri arasında emek sektöründen koparılmalarının son derece kolay olması, her an iş gücüne katılmaya hazır olmaları, işveren açısından maliyetlerinin düşük olması gibi nedenler yer almaktadır. Bu kuram kapsamında kadın istihdamı sadece iktisadi açıdan incelenmektedir. Dolayısıyla bu analizlerde kadınların vasıfları, medeni halleri ve eğitim düzeyleri pek fazla yer tutmamaktadır. Buradan hareketle, kriz gibi ciddi iktisadi dalgalanmalarda işine son verilen ilk kesimi de kadınlar oluşturmaktadır¹⁵³.

Feminist Yaklaşım: Feminizmin doğuşunun 1600'li yılların İngiltere'sine dayandığı bilinmektedir. Toplumun yeni öğreti ve değerlerinin gerisinde bırakılmış ve farklı bir toplumsal küme olduklarını düşünen kadınlar tarafından bazı istekleri ve görüşleri ifade edilmiştir. Bunun sonucunda ise Feminizm ortaya çıkmıştır. Feminist yaklaşım, diğer teorilerin kadını aile içinde ya da toplumsal alanda ikincil olarak görmelerine kesin olarak karşı çıkmaktadır. Bu kuram bilinen batı etiğinin, kadınlar ile ilgili yok saydığı ve göz ardı ettiği problemlere odaklanmaktadır¹⁵⁴. Feminist kuram tarafından özellikle Neo-Klasik Kurama ait cinsiyetçi bakış açısı eleştirilmiştir. Feminist kuram, söz konusu görüşün göz ardı ettiği kadın

¹⁵¹ Eyüboğlu, Dilek, İncir, Gülten, Ilgaz, Nurdan, Erdemir, Fidan ve İnce, Yücel (2000). *Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*. Ankara: Cem Web Ofset, s. 42.

¹⁵² Eyüboğlu, a.g.e., s. 22.

¹⁵³ Ciner, Özgür (2003). Halkla İlişkiler Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 30-32.

¹⁵⁴ Dalkıran, Tülin (2006). Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü ve Cinsiyet Ayrımcılığı: Konakama İşletmelerinde Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25.

istihdamında yaşanan problemlerin ortadan kaldırılmasını ve kadınların işgücü piyasalarında gerçek değerlerini görmelerini hedeflemektedir¹⁵⁵.

3.3. Kadın İşgücünün Özellikleri

Kadınlar, kendilerine has bazı özelliklere sahiptirler. Bu nedenle kadınlar toplumda farklı bir konumda yer alırlar. Bahsi geçen farklı konum, kadının iş hayatına giriş yapmasıyla emek piyasasında da etkisini hissettirmiştir. Böylece iş hayatında köklü değişikliklere sebebiyet veren bir yapılanma süreci başlamıştır. Kadınların çalışma hayatına adım atmasıyla birlikte iş bölümünde meydana gelen değişiklikler ile cinsiyetlere verilen roller de değişmiştir. Kadın bu süreçte üretken ve hane halkının geçimine katkı sunan bir rol üstlenmiştir¹⁵⁶.

Kadınlar tarih boyunca her zaman üretim aşamasında yer almış olsalar da Sanayi Devrimi öncesinde emeklerine karşılık bir gelir elde edememişler ve çabaları da takdir edilmemiştir. Bu süreçte kadınlar iş hayatına dahil edilmemişler ve ev içi alan ile kısıtlı bir sosyallığe sahip olmuşlardır. Bunların yanı sıra erkekler, iş hayatında aktif rol oynayan ve hane halkının geçimini sağlayan kişi konumunda olmuştur. Ayrıca ekonomi ve üretim de erkeklerin üzerine inşa edilmiştir. Erkek ve kadın arasında ortaya çıkan bu keskin rol ayrımı da cinsiyetçi iş bölümü kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Cinsiyetçi iş bölümü kavramına göre kadın evin gündelik işleri ve çocukların bakımını üstlenirken, erkek ise evin geçimini sağlamak amacıyla dışarıda çalışacaktır. Cinsiyetçi iş bölümü kapitalist üretim sürecinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu kavram kadının ağır yükümlülükler altında ezilmesine yol açmaktadır. Kadın bir yandan ev işleriyle ve çocuklarla ilgilenirken, bir yandan da iş yerindeki işleriyle ilgili sorumluluklarını yerine getirmektedir. Bu nedenle kadın bir ikilem içerisinde kalmaktadır. Kadın bazı durumlarda söz konusu iki farklı sorumluluktan birinin öncelik arz etmesi karşısında, hangi kimliğe bürüneceği hususunda sürekli bir kararsızlık yaşar. Kadının üretim sürecine dahil olması sonucunda, benzer özelliklere sahip olan bir emek grubu ortaya çıkmıştır. Bu emek grubunun, nispeten az maaş ile çalışmaya razı olan, kariyerinde ilerleme olanağı olmayan, yönetsel yetkileri bulunmayan ve aksine yönetilen konumda olan, bazen yarı zamanlı ya da evden çalışma olanağı sunulan ve sosyal güvencesi olmayan bireylerden meydana geldiği ifade edilmektedir. İktisadi dalgalanmalar veya kriz durumları söz konusu olduğunda öncelikli olarak iş gücünden uzaklaştırılacak kesim bu grupta yer alan çalışan

¹⁵⁵ Serdaroğlu, Ufuk ve Özkaplan, Nurcan (1998). İktisat ve Toplumda Cinsiyet. *İktisat Dergisi* (377), 8-15, s. 8-9.

¹⁵⁶ Doğramacı, Emel (1997). *Türkiye'de Kadının Dünyası ve Bugünü*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

kadınlar olmaktadır. İş gücünün bu alanında istihdam edilen kadınların sendikalaşma düzeylerinin de son derece az olduğu bilinmektedir¹⁵⁷.

3.4. Küreselleşmenin Kadın İşgücü Üzerindeki Etkileri

Kadınlar küreselleşmeyle birlikte geçmiş dönemlere kıyasla daha fazla istihdam olanağına sahip gibi görünseler de kadının ekonomideki etkinliği ve çalışma hayatındaki konumu incelenmesi gereken bir konu olarak nitelendirilmektedir. Dünyada kadının çalışma hayatındaki konumuna tarihsel açıdan bakıldığında, geçmiş dönemlerden günümüze insanların düşünce yapısında kadının erkek egemenliğinde yaşayarak ailesine ve çocuklarına bakmakla yükümlü olduğu anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Bu kapsamda tarım ile birlikte yerleşik hayata geçilmesi de sosyal ve ekonomik hayatta kadının ikincil statüden kurtulmasında yeterli olmamıştır. 1950'lerden itibaren kadınlar gelişmiş ülke ekonomilerinde sektörel bir dönüşümün yaşanması sonucunda hastane ve kamu kuruluşları gibi hizmet sektörlerinde de istihdam edilmeye başlamıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde ticaretin serbestleşmesiyle birlikte çok uluslu şirketler ucuz emeği ortaya çıkarmıştır. Bu durum özellikle kadınları büyük ölçüde etkilemiş ve böylece kadınlar çok düşük ücretlerle çalışmaya zorlanmışlardır¹⁵⁸.

1970'lerde kadının ekonomik faaliyetlerde yer almaya başlamasıyla ekonomi üzerinde kadınlar önem arz etmeye başlamıştır. Bu durum kadınların çalışma haklarına yönelik düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda 1975 yılında eşit haklar konulu Uluslararası Kadın Konferansları düzenlenmiştir. 1979 yılında ise Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) kabul edilmiştir. Bunların yanı sıra ILO kadınlara karşı yapılan ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak önemli adımlar atmıştır. Kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı çerçevesinde devletler tarafından hiçbir renk, ırk, din, cinsiyet, siyasal görüş, ulusal soy ya da köken ayrımı gözetmeksizin sosyal haklardan faydalanma hususunda mutabık kalınmıştır¹⁵⁹. Öte yandan kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artışın, gelişmiş ülkeler arasındaki dünya ticaretindeki artışın yanı sıra gelişmemiş ülkelerde geleneksel olarak kadın istihdam eden sanayi sektörlerinde yaşanan ihracat artışlarından ötürü söz konusu sektörlerde yaşanan üretim artışı ile ilgili olduğu

¹⁵⁷ Ecevit, Yıldız (1997). Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği. *İktisat Dergisi* (365), 95-104.

¹⁵⁸ Kılınç, Nazan Şahbaz (2015). Küresel Eğilimler Çerçevesinde Kadın İstihdamı, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2015(2), s. 120-135.

¹⁵⁹ Erarslan, İlkey (2009). Türkiye'de Kadın İstihdamının Artırılması: Tespit ve Öneriler, *Yüksek Lisans Tezi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-2.

belirlenmektedir. Kadınlar sanayileşmeyle birlikte makinelerin erkek gücüne uygun olarak tasarlanması sonucunda çalışma hayatında geri plan işleri yapmak zorunda kalmışlardır. Ancak ilerleyen süreçlerde teknolojiye yaşanan gelişmeler ve kol gücünün ikinci plana atılmasıyla birlikte kadınlar yeniden çalışma hayatında kendilerine yer bulabilmişlerdir¹⁶⁰.

Sanayi sektöründeki gelişmelere paralel olarak çalışma hayatındaki erkek egemenliği de azalacaktır. Bu kapsamda yeni üretim tarzlarının benimsenmesi ve yaşanan mikro teknolojik gelişmeler “bu yüzyılda çalışma hayatında kadının adı var” düşüncesini ön plana çıkaracaktır. Ayrıca kadın işgücü temel işgücü olmaya ve iş hayatında hem sayı itibarıyla hem de fonksiyonları ile büyük ölçüde etkili olacaktır. Kadın istihdamını olumlu yönde etkileyen gelişmeler arasında biyoteknoloji, nano-teknoloji ve çevre teknolojilerinin gelişmesi ve kadın istihdamının söz konusu alanlara yönelmesi ve hizmetler sektörünün öneminin artması gibi hususlar yer almaktadır. Fakat donanım ve yazılım gibi alanlar işçiler açısından istihdam sağlayan ileri teknolojik birikimin doğurduğu işler olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle kadın istihdamının yüksek teknolojik birikim gerektiren işlerde henüz düşük olması ise bir handikaptır. Kadınların gelecek dönemlerde istihdamın artış göstereceği bu alanlarda yer almaları son derece önemlidir. Dolayısıyla kadınlar gelecek dönemde ileri teknolojik bilgi gerektiren bu işlerde çalışmak için büyük bir mücadele vereceklerdir.

Teknolojik gelişmelerin artmasının yanı sıra uzmanlaşmanın ve akıl gücünün öneminin de artmasıyla kadınların bu tarz işlerde istihdam edilmesinin beklenmesi son derece doğaldır. Ancak eğitilmiş kadınların, kadın meslekleri olarak nitelendirilen bazı meslek gruplarına yönlendirilmeleri, kadınların uzmanlık alanlarının sınırlandırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle kadının işgücü piyasasında yer alacağı sektörler geçmişten süregelen alışkanlıklar sebebiyle büyük ölçüde daraltılmaktadır¹⁶¹.

¹⁶⁰ Koç, Kübra (2014). Türkiye’ de Kadın İstihdamını Artırmaya Yönelik Çabalar: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 18.

¹⁶¹ Koç, a.g.e., s. 19.

3.5. Verilerle Dünyada Kadın İşgücünün Karşılaştırmalı Analizi

Tablo 4. G8 Ülkelerinde Kadın İşgücünün Genel Görünümü

		Rusya		Kanada		ABD		Fransa		İtalya		Japonya		Almanya		Birleşik Krallık	
		K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
İşsizlik oranı	1995	9,1	9,6	9,1	9,7	5,6	5,6	14	9,9	16,1	9	3,2	3,1	9,6	7	6,9	10
	2000	10,3	10,7	6,6	6,9	4,1	3,9	12,2	8,5	14,8	8,3	4,4	4,8	8,2	7,6	4,8	6,1
	2010	6,8	7,8	7,2	8,7	8,6	10,5	9	8,6	9,5	7,4	4,6	5,4	6,4	7,3	6,8	8,5
	2019	4,4	4,7	5,2	5,8	3,6	3,7	8,3	8,4	10,8	9,1	2,1	2,4	2,6	3,3	3,5	4
Genç işsizlik oranı	1995	19,9	17,7	13,1	16,3	11,6	12,4	30,7	23,3	38,6	29,6	6	6,2	8,1	8,7	12,5	18
	2000	22,2	19,4	11,3	13,8	8,8	9,5	22,5	18,8	35,6	28,3	7,9	10,2	7,4	9,4	10,3	13,3
	2010	17,4	16,7	12,4	17,1	15,7	20,6	22,9	22	29,4	26,8	8,2	10,6	8,7	10,7	17,4	21,6
	2019	17	15,3	9,6	11,7	7,3	9,6	17,5	20,4	32,3	27,2	3,1	4,2	4,7	5,9	8,9	13,4
İstihdam oranı	1995	48,7	63,9	51,6	65,2	54,5	70	40,9	56,8	28,1	56,5	48,4	75,4	43,2	64,5	48,2	63,4
	2000	48,9	61,6	54,7	67,1	56,6	71,3	42,5	57,5	30	56,1	47	72,8	44,9	62,5	50,9	65,6
	2010	52	64,7	57,4	65,1	52,5	62,5	46,2	56,5	34,2	54,5	46,4	68,1	49,3	61,5	51,6	62,7
	2019	52,3	66,9	57,6	65,3	54	65,6	46,5	54,8	36,3	53,5	51,6	69,5	53,7	64,3	55,5	65,3
Tarımda istihdam oranı	1995	11,5	19,6	2,1	4	0,9	2,4	3,7	5,8	6,4	6,6	6,4	5,1	3	3,2	1,2	2,7
	2000	11,7	17	1,6	3,2	0,8	2,2	2,8	5,1	4,3	5,7	5,5	4,7	2,1	3	0,7	2,1
	2010	5,5	9,8	1,1	2,4	0,7	2	1,7	3,9	2,7	4,4	3,8	4,1	1,1	2	0,6	1,7
	2019	3,9	7,5	0,9	1,9	0,7	1,8	1,3	3,4	2,3	4,6	2,9	3,8	0,8	1,5	0,5	1,4
Sanayide istihdam oranı	1995	27,7	39,8	11,2	32,5	14,1	34,8	15	36,2	22,6	39,5	25	39,4	20,2	47,4	14	38,3
	2000	22,2	35,7	11,4	33,2	12,7	34,2	14	36,1	20,5	38,3	21,5	38,1	18,2	45,3	11,9	36,2
	2010	17,6	37,4	8,5	30,6	8,4	29,4	10,1	33	14,1	38,4	14,8	33,3	14,2	40,1	7,4	29,4
	2019	15,5	37,1	8,3	29,5	8,6	29,3	9,4	29,9	12,8	35,3	13,9	32,3	13,6	38,6	7,3	27,2
Hizmette istihdam oranı	1995	60,7	40,5	86,6	63,4	84,8	62,6	81,2	57,9	70,9	53,7	68,4	55,3	76,7	49,2	84,6	58,8
	2000	65,9	47,1	86,9	63,4	86,4	63,4	83,1	58,7	75,1	55,9	72,8	57,1	79,6	51,6	87,2	61,6
	2010	76,7	52,6	90,3	66,8	90,8	68,5	88	63	83,1	57	81,2	62,4	84,5	57,7	91,9	68,8
	2019	80,5	55,3	90,7	68,5	90,5	68,8	89,1	66,6	84,7	60	83	63,8	85,4	59,8	92	71,3

*K=Kadın, E=Erkek

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Yukarıdaki tabloda, dünya ekonomisinin %65'ini oluşturan G8 ülkelerinde kadın istihdamının genel görünümüne yer verilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, ülkeler pek çok parametre kapsamında benzerlik gösterirken, Fransa ve İtalya'nın yüksek işsizlik oranları ile öne çıktığı göze çarpmaktadır. Genç işsizlik oranlarında da Rusya, İtalya ve Fransa ilk sıralarda gelmektedir. Kadın istihdamı oranının en düşük olduğu ülke İtalya, Rusya'dan sonra hizmet sektöründe istihdamın en düşük orana sahip olduğu ülkedir. Dünya genelinde olduğu gibi G8 ülkelerinde de hizmette istihdam oranı her geçen yıl artmıştır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna ve sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci bu durumu açıklamaktadır. Teknolojik ve sosyokültürel gelişmelerle beraber pek çok ülkede kadınların işgücüne katılım oranı artmış ve işsizlik oranları düşmüştür.

Tablo 5. Avrupa Birliği ve OECD Ülkelerinde Kadın İşgücünün Genel Görünümü

		Avrupa Birliği		OECD Ülkeleri	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
İşsizlik oranı	1995	13	9,6	8,3	7
	2000	11,5	8,5	7,5	6,2
	2010	9,9	9,6	8,2	8,5
	2019	7	6,3	5,5	5,1
Genç işsizlik oranı	1995	26,7	22,1	16,5	14,8
	2000	22,5	19,6	14,8	13,7
	2010	22,5	22,8	17	18
	2019	16,9	16,8	12,7	12,4
İstihdam oranı	1995	39,8	60	44,5	67,5
	2000	41,5	59,8	45,6	67,3
	2010	44,4	58	46,6	63,6
	2019	47	59,5	49,2	65,4
Tarımda istihdam oranı	1995	10,2	10,2	6,8	9,7
	2000	8,5	9,3	5,5	8,5
	2010	4,9	6,5	3,7	6,9
	2019	3,1	5,3	2,9	6,2
Sanayide istihdam oranı	1995	19,5	40,3	17,3	35,9
	2000	17,5	39,3	15,8	35,2
	2010	13,2	36,7	11,6	32,1
	2019	12,8	35	11,5	31,4
Hizmette istihdam oranı	1995	70,1	49,3	75,8	54,2
	2000	73,9	51,3	78,5	56,2
	2010	81,8	56,7	84,5	60,9
	2019	83,9	59,6	85,4	62,3

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

OECD ve AB ülkelerinde kadın işgücünün genel görünümü, yukarıdaki tabloda sunulmaktadır. Tablodan da anlaşıldığı üzere, AB ülkelerinde kadın işsizlik oranı OECD ülkelerine göre daha yüksektir. Hizmet sektöründe istihdam oranlarının benzer olduğu,

istihdam oranında OECD ülkelerinin küçük bir farkla daha önde olduğu anlaşılmaktadır. Yine G8 ülkelerine ait verilere benzer biçimde geçen yıllarda görülen gelişmelerle beraber sosyokültürel düzeyde artış ve kadının iş yaşamına daha fazla dahil olması neticesinde işsizlik oranlarında azalma ve işgücüne katılımında artışlar görülmektedir. Elbette bu artış-azalışları yalnızca gelişmelerle açıklamak mümkün değildir. Yaşanan krizler ve ekonomik dalgalanmalar doğrultusunda inişli çıkışlı bir yapının gözlenmesi normaldir.

Tablo 6. Düşük Gelirli ve Yüksek Gelirli Ülkelerde Kadın İşgücünün Genel Görünümü

		Düşük Gelirli Ülkeler		Yüksek Gelirli Ülkeler	
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
İşsizlik oranı	1995	4,1	5	8,1	6,8
	2000	4,7	5,3	7,1	6
	2010	5,3	5	8	8,2
	2019	5	4,8	5	4,5
Genç işsizlik oranı	1995	9,1	9,3	16,7	15,6
	2000	10,4	9,8	15,1	14,3
	2010	12,5	9,7	18,2	19,1
	2019	12	9,4	12,9	12,5
İstihdam oranı	1995	57,6	76,6	45,7	66,6
	2000	57,4	76,1	47,1	66,5
	2010	55,1	74,6	47,7	63,1
	2019	55	72,8	50,3	65,2
Tarımda istihdam oranı	1995	74,5	64,9	5,8	6,8
	2000	73,6	64,7	4,8	6,1
	2010	68,8	60	3	4,6
	2019	62,6	56,3	2,1	3,7
Sanayide istihdam oranı	1995	6,6	12,2	18	37,6
	2000	6,3	11,6	15,8	36,2
	2010	6,5	12,9	11,4	33,1
	2019	7,2	13,7	11	32,1
Hizmette istihdam oranı	1995	18,8	22,8	76,1	55,5
	2000	20	23,5	79,3	57,5
	2010	24,6	26,9	85,5	62,2
	2019	30,1	29,8	86,8	64

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Dünya Bankası'nın yaptığı sınıflandırmaya göre, 1025 dolardan düşük milli gelire sahip ülkeler “düşük gelirli ülkeler”, 12,376 dolar ve üzeri milli gelire sahip ülkeler “yüksek gelirli ülkeler” olarak değerlendirilmektedir. Bu iki grubun kadın istihdamının genel görünümü yukarıda sunulmuştur. İşsizlik oranları arasında belirgin fark bulunmamaktadır. Düşük gelirli ülkelerde istihdam oranı daha yüksek görülmektedir. En büyük farklılık tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin dağılımıdır. Tarım sektöründe istihdam oranı düşük gelirli ülkelerde oldukça

yüksekken, yüksek gelirli ülkelerde oldukça azdır. Hizmet sektöründe istihdam oranı düşük gelirli ülkelerde %30 civarındayken, yüksek gelirli ülkelerde bu oran kadınlar için %86,8'dir. Kadınların hizmet sektöründe yoğun biçimde istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki tarımda istihdam oranının oldukça yüksek olduğu düşük gelirli ülkelerde dahi hizmet sektöründe kadın istihdamı erkek istihdamıyla neredeyse eşit durumdadır. Bu durum ekonomik gelişmeler, teknoloji ve sanayideki ilerlemeler sonucunda tarım sektöründeki istihdamın azalmasına bağlanmaktadır. Sanayi sektörü yerine hizmet sektörü kadınlar tarafından daha fazla tercih edilmekle beraber işveren de hizmet sektöründe kadın çalışanı daha fazla tercih etmektedir. Öyle ki gelişmiş ülkelerde hizmet sektöründe kadın istihdamı erkek istihdamından daha fazladır.

Dünya genelinde kadınların işgücüne katılım oranları ile erkeklerin işgücüne katılım oranları arasında büyük bir fark vardır. Kadınların iş gücüne katılım oranı belirlenirken dikkat edilen husus, kadın nüfus içinde olup çalışan veya işsiz olsa da iş arayan kadın iş gücüdür. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu oran, bir kadının çalışabilme ihtimali anlamına gelmektedir. İstihdam edilip iş gücüne katılmış olan kadınların sayısı, bir ücrete tabi olarak çalışan kadınlar ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların toplamıdır. Bu değerlendirme kıstası, bazı tartışmalara neden olmaktadır. Buna göre, Beneria ve Sen, aile işçisi olarak çalışan kadınların aktif iş gücü ölçümüne dahil edilmesinin kesinlikten uzak bir sonuç verdiğini iddia etmektedir¹⁶². Türkiye örneğinde ise, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar, iş gücüne katılım sağlamış ve istatistiksel bakımdan istihdam edilmiş kabul etmektedirler¹⁶³. Bu değerlendirme şekline rağmen, Türkiye'de kadınların iş gücüne katılım oranının, erkek iş gücü katılım oranı ve toplam orana nazaran düşük seviyede olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de kadın işgücünün genel görünümünün verildiği tablo göstergelerinin de mevcut durumu yansıttığı söylenebilmektedir.

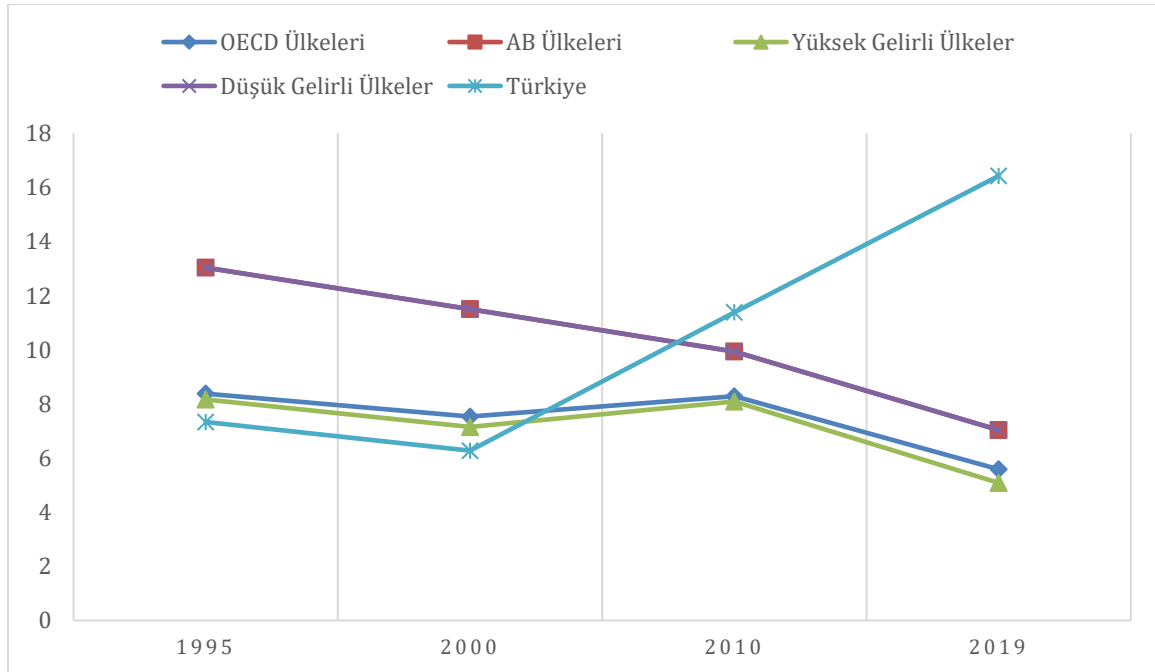
¹⁶² Beneria, Lourdes ve Sen, Gita (1981). Accumulation, reproduction, and women's role in economic development: Boserup revisited. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 7(2), 279-298.

¹⁶³ Tansel, Aysit (2002). Determinants of Schooling Attainment for Boys and Girls in Turkey, *Economics of Education Review*, Forthcoming, s. 4.

Tablo 7. Türkiye’de Kadın İşgücünün Genel Görünümü

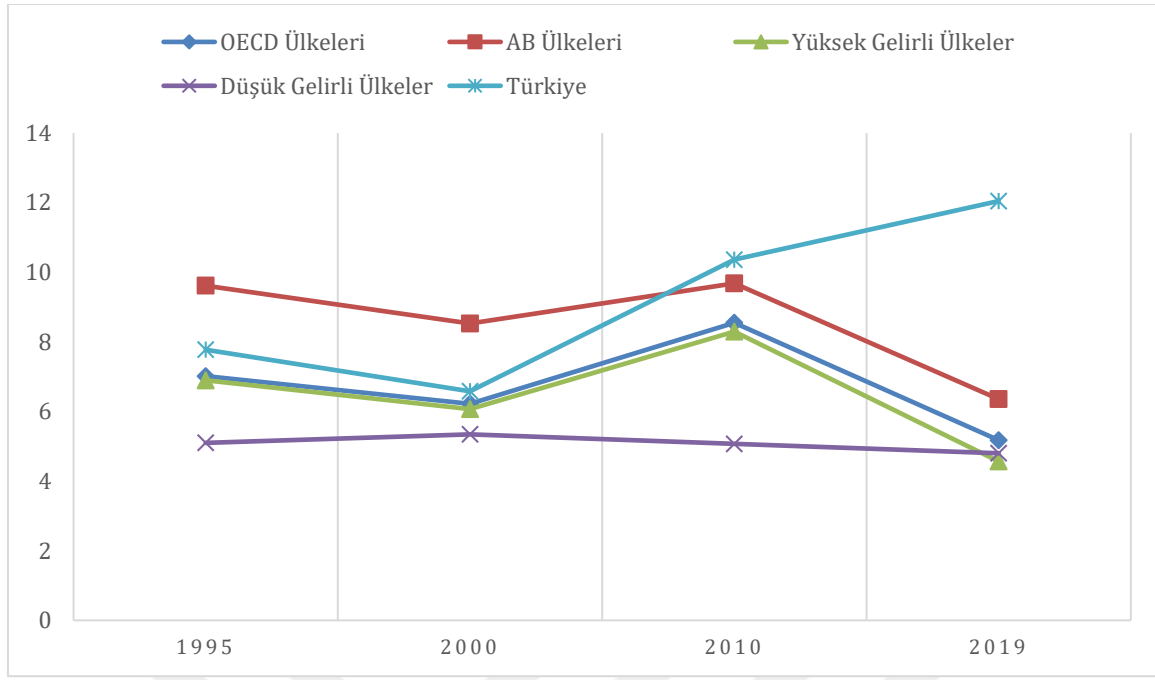
		Kadın	Erkek
İşsizlik oranı	1995	7,3	7,7
	2000	6,2	6,5
	2010	11,3	10,3
	2019	16,4	12
Genç işsizlik oranı	1995	13,3	16,5
	2000	11,8	13,2
	2010	20,5	18,6
	2019	28	21,3
İstihdam oranı	1995	28,4	71,4
	2000	24,6	67,8
	2010	23,9	62,4
	2019	28,4	63,8
Tarımda istihdam oranı	1995	70,7	31,8
	2000	65,5	29,2
	2010	39,2	17,3
	2019	25,8	14,8
Sanayide istihdam oranı	1995	10	27,4
	2000	11,5	27,3
	2010	15,9	30,4
	2019	15,7	31,2
Hizmette istihdam oranı	1995	19,2	40,7
	2000	22,9	43,4
	2010	44,8	52,2
	2019	58,3	53,8

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Şekil 3. Dünyada ve Türkiye’de Kadın İşsizlik Oranının Karşılaştırılması

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

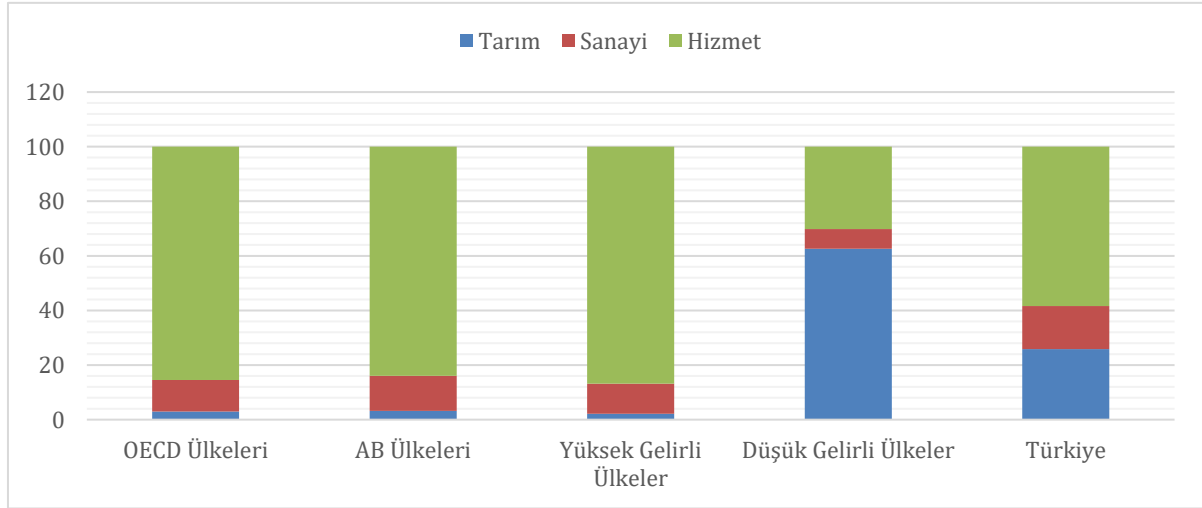

Şekil 4. Dünyada ve Türkiye'de Erkek İşsizlik Oranının Karşılaştırılması

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Yukarıdaki şekillerde kadın ve erkeklerde işsizlik oranı karşılaştırmalı olarak sunulmaktadır. Hem erkek hem de kadın işsizlik oranlarının 2010 sonrası büyük bir artış gösterdiği göze çarpmaktadır. Ancak kadınlarda işsizlik oranı, erkeklere göre oldukça yüksektir. 1980'li yılların sonundan itibaren, kadınların eğitim seviyelerinde yaşanan artışa, ülke genelinde doğum oranlarının düşmesine ve evlilik yaşının gerilemesine karşın 1988 yılında %34,3 olan kadın iş gücü katılım oranının azalma seyrinde olduğu bilinmektedir. Bu durumun sebebi ise köyden kente göç, bir başka deyişle kentleşmedir. Köylerde ücretsiz çalışan olarak kabul edilen ve aile hayatına katkı sağlayan kadınlar, tarlalarda ve geleneksel iş kollarında çalışmaktadır. Fakat yaşanan göç sonrası kente gelen kadınların eğitim açısından yetersiz olmaları, kent yaşamındaki işlere uygun vasıflara sahip olmamaları ve çocuk bakım hizmetleri alanında imkansızlıklar sebebiyle emek piyasasına dahil olamadıkları görülmektedir. Kente gelen kadınlar daha çok aile ve çocuklarına bakma görevi üstlenmiştir. Ancak kadınların iş gücüne katılım oranında 2006 yılından itibaren az da olsa bir yükselme yaşanmıştır. Bütün olarak değerlendirildiğinde ise Türkiye'deki kadınların yaşamları boyunca emek piyasasına dahil olmadıkları da önemli bir detaydır. Kadınların 15-20 yaşları arasında sadece okula odaklandıkları, 20-24 yaşları arasında ise okul ve iş hayatına katıldıkları görülmektedir. Bu bilgi de göstermektedir ki genç yaştaki kadınlar, iş gücü piyasasına katılmamaktadır. Bu durum eğitim seviyesinde yaşanacak sıçramayla mümkün olabilir ancak elbette bu da tek başına yeterli

değildir. Kadınların iş gücüne katılım oranlarını artırmak için devletin de yasalarda değişikliğe ve düzenlemelere gitmesi, çalışma saatlerini esnetmesi ve çocuk bakım hizmetlerini yaygınlaştırması gerekmektedir. Bu etkenler sayesinde kadınların iş gücüne katılım oranları yükselecektir.

Şekil 5. Dünyada ve Türkiye'de Kadın İstihdamının Sektörlere Göre Dağılım Oranının Karşılaştırılması (2019)

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Bir ülkenin gelişmişlik ve kalkınma seviyesi o ülkede hangi sektörlerde istihdam olduğuyla da doğrudan ilişkilidir. Bu veriler, o ülke ekonomisinin istihdam yaratma kapasitesini de gösterme özelliği taşımaktadır. Gelişmiş ülkelere bakıldığında istihdamın sektörlerle göre dağılımının tarımdan sanayi ve hizmet sektörüne kaydığı görülmektedir. Benzer şekilde tarım sektöründe ise istihdam yaratma alanlarında bir düşüş gözlenmektedir¹⁶⁴. Bu durumun en önemli nedeni tarım alanlarında yaşanan çözülme ve kente göçtür. Tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın nüfus kente göç sonrası “ev hanımı” olmuş; iş gücüne dahil olabilenler ise vasıfsız iş gücü ihtiyacına yönelik olarak enformel sektörlerde çalışmak durumunda kalmışlardır. Türkiye’de kadın iş gücünün en fazla hizmet sektöründe var olduğu görülmektedir. Bu durum, kadınların eğitim seviyesinde yaşanan olumlu gelişme ve yükselmelerle ilişkilidir. Kente göç eden ya da kentli kadınlar artık yüksek öğrenim görebilmekte ve Türkiye’nin özellikle hizmet sektöründe yaşadığı sıçramaya paralel olarak, daha nitelikli sektörlerde istihdam edilebilmektedirler. Ayrıca, hizmet sektöründe dahil iş

¹⁶⁴ Berber, Metin ve Eser, Burçin Yılmaz (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke Ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(2), 1-16.

alanlarının kadınların çalışmasına da uygun olması da bunda etkindir. Bu durumun bir diğer kanıtı ise kadınların inşaat ve sanayi sektörlerinde erkeklere nazaran çok düşük bir istihdam oranına sahip olmaları gösterilebilir. Tarım sektörü hala kadınların en çok istihdam edildiği sektörler bakımından hizmet sektörünün ardında ikinci sırada yer alsa da, son yıllarda yaşanan eğitim seferberliği ve kente göçteki artış nedeniyle, tarım sektöründe çalışan kadınların toplam istihdam edilen kadınlara oranının yıllar geçtikçe düşeceğini öngörmek mümkündür.

İş gücü katılımının Türkiye’de düşük düzeyde gerçekleşmesinin nedenlerini ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki düşük eğitim seviyesidir. İş gücü katılım oranı, eğitim seviyesi arttıkça yükselmektedir. Eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte nitelikli ve sosyal güvence dahilindeki işlerde çalışma imkanı bulan kişi sayısı da artmaktadır. Eğitim düzeyi özellikle tarım dışı alanlarda fazlasıyla önemli bir etkindir. Bu, köylerdeki iş gücü katılımının kentlere kıyasla daha yüksek olmasından da görülebilmektedir. Köyde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların kentlerde eğitim seviyelerindeki yetersizlik nedeniyle iş gücüne katılamamaları buna örnek gösterilebilir. Bir diğer neden de en temelde kadınların iş gücüne katılım oranının ülke genelinde düşük seviyelerde olmasıdır. Bu durum, genel toplamda iş gücüne katılım oranının da düşük seviyelerde olmasına neden olmaktadır¹⁶⁵.

Tablo 8. OECD Ülkeleri, AB Ülkeleri ve Türkiye’de Eğitim Düzeyine Göre İşsiz Kadın Oranının Karşılaştırılması (2019)

	Temel Düzey Eğitim		Orta Düzey Eğitim		Yüksek Düzey Eğitim	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
OECD Ülkeleri	12,2	9,7	10,5	7,2	7,1	5,1
AB Ülkeleri	16,7	13,3	11,1	7,8	6,4	4,6
Türkiye	13,5	12,9	24,2	12,3	18,2	10,1

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Türkiye’de eğitim durumuna göre kadınların iş gücüne katılım oranı verilerine bakıldığında, kadınların iş gücüne katılım oranının en yüksek olduğu eğitim düzeyinin yüksek öğretim olduğu görülmektedir. Bu açıkça göstermektedir ki eğitim seviyesi iş gücüne katılım oranını olumlu anlamda doğrudan etkilemektedir. Kadınların iş gücüne katılım oranı en yüksek ikinci eğitim seviyesi ise mesleki lisedir. Özellikle bir devlet politikası olarak meslek okullarına son dönemde verilen önem ve mesleğe yönelik ücretsiz kursların artmasıyla, kadınların iş gücüne katılım oranında geçen yıllara göre belirgin bir yükseliş yaşanmıştır. Mesleki liseleri genel liseler, ardından ortaokul ve ilkokul izlemektedir. Kadınların iş gücüne katılım oranı,

¹⁶⁵ Güner, Merve Tuğçe (2010). Kadın İşgücü ve Kadının İşgücüne Katılımı: Kriz Dönemlerinde Kadın İstihdamı. *Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17.

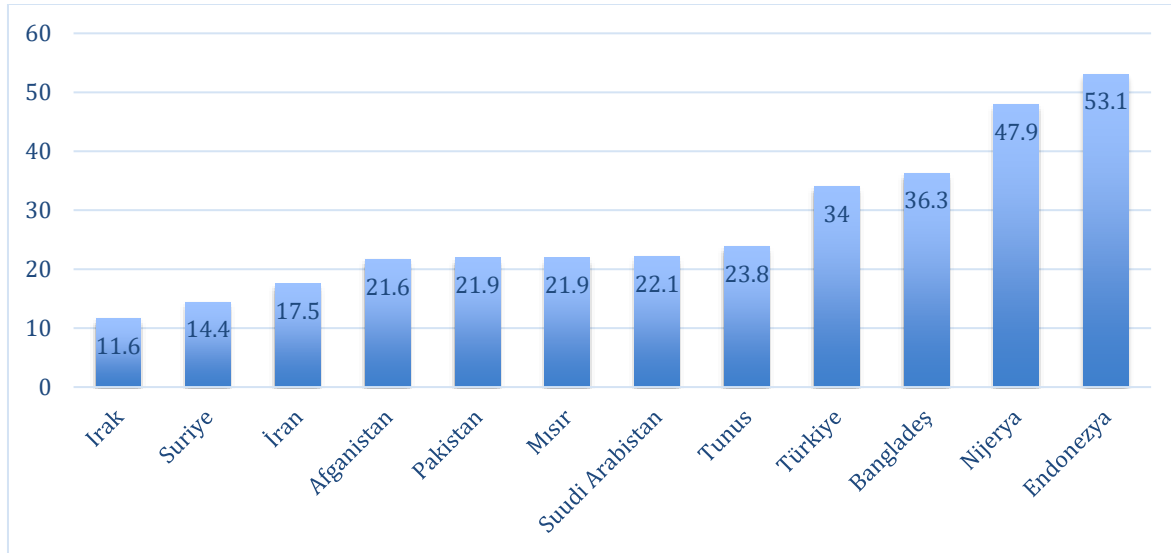
eğitim seviyesi düştükçe belirgin ölçüde düşmektedir. Bu durum, eğitim seviyesinin artmasının, iş gücüne katılım oranını artırdığı görüşünün doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Yukarıdaki tabloda OECD ülkeleri, AB ülkeleri ve Türkiye'nin karşılaştırmalı olarak eğitim düzeyine göre işsiz kadın oranları verilmiştir. Yüksek düzeyde eğitim alan kadınların %18,2'sinin işsiz olduğu anlaşılmaktadır. Aynı düzeyde eğitim gören erkeklerde ise bu oran %10,1'dir. OECD ülkelerinde oran %7,1; AB ülkelerinde ise %6,4'tür. Türkiye'de temel düzey eğitim alan kadınlarda işsizlik oranı daha düşüktür. Bu durum niteliksiz ve ucuz işgücü gerektiren istihdam alanlarının yoğunluğuna ilişkin bir gösterge olabilir.

İş gücüne katılım oranını etkileyen domestik faktörlerin yanı sıra ülke ve dünya ekonomisinin izlediği yolun da, kadınların iş gücüne katılım oranı üzerinde az da olsa etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, belirli niteliklere sahip kadınların iş gücüne katılım oranının 2000'li yılların başında %70 düzeyinde ve durgun seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Vasıfsız kabul edilen lise mezunu altındaki kadınların 2000-2006 yılları arasında iş gücüne katılım oranları %10,9 ile %11,8 arasında gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, ABD'de de benzer bir durumun yaşandığını belirten Juhn ve Potter, 2000'li yıllara girilen dönemde bunun genel bir durgunluktan kaynaklandığını belirtmişlerdir¹⁶⁶. Bunda, eğitim seviyesinin artmasıyla işçilere ödenen ücretlerde yaşanan yüksekliğin de olumsuz katkısı bulunmaktadır. Bu nedenle, iş gücü dışında kalma maliyetleri de artmıştır. Öte yandan, eğitimin direkt ve dolaylı olarak psikolojik maliyetler yaratması da bu maliyetlerin karşılanması ancak çalışma yoluyla mümkün olduğunu göstermektedir¹⁶⁷.

OECD ve AB ülkeleri ile yapılan kıyaslamaların yanında, benzer dini inanç ve dolayısıyla benzer geleneklere sahip ülkeler ile de kıyaslama yapılmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle aşağıda bazı İslam ülkeleri ve Türkiye'de kadın işgücüne katılım oranına ilişkin grafiğe yer verilmektedir.

¹⁶⁶ Juhn, Chinhui ve Potter, Simon (2006). Changes in labor force participation in the United States. *Journal of Economic Perspectives*, 20(3), 27-46.

¹⁶⁷ Günsoy, Güler ve Özsoy, Ceyda (2012). Türkiye'de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), s. 23-42.

Şekil 6. 2019 Yılı Seçilmiş İslam Ülkeleri ve Türkiye Kadın İşgücüne Katılım Oranları

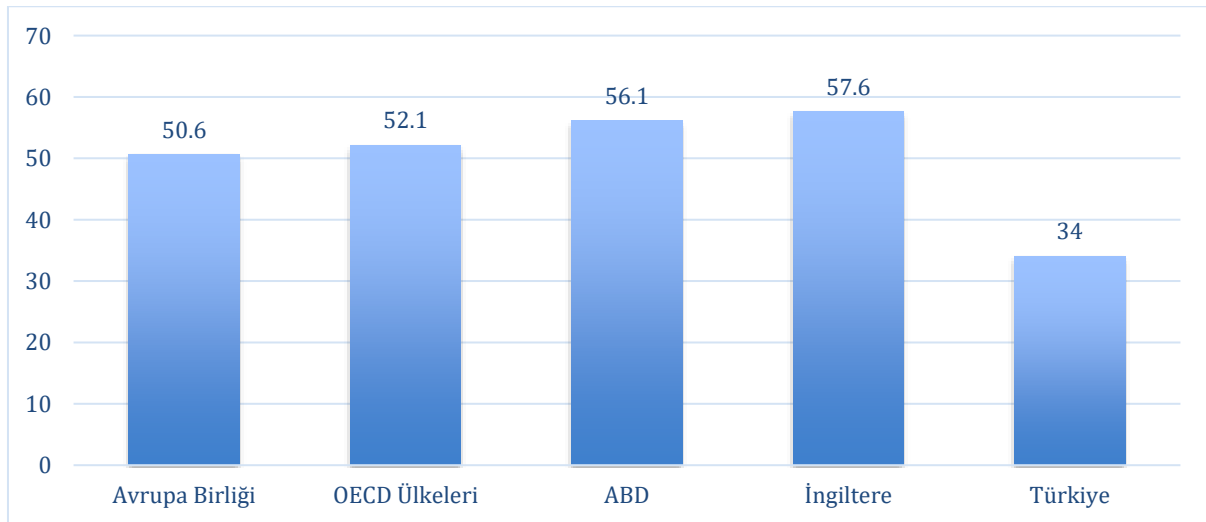
Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Şekil 6’da 2019 yılı Dünya Bankası verilerinden de görüleceği üzere, Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu ülkelerde kadınların iş gücüne katılım oranı oldukça düşük seyretmektedir. Örneğin, 2019 yılı verilerine göre en düşük kadın iş gücü katılım oranı Irak, Suriye ve İran olarak gözükmemektedir. Bunun altında yatan neden Müslüman ülkelerin genelinde görülen düşük iş gücü kadın katılım oranı olsa da sadece bundan ibaret değildir. Bu coğrafyalarda son on yılda yaşanan çatışma ve savaşların da kadınların iş gücüne katılım oranlarının bu denli düşük olmasında etkisi bulunmaktadır. Türkiye ise yüzde 34’lük kadın iş gücü katılım oranıyla Müslüman ülkeler arasında ortalamanın üzerinde bir konuma sahiptir. Bu bağlamda, Müslüman ülkeler ele alındığında, OECD kadın iş gücüne katılım oranı ve AB kadın iş gücüne katılım oranlarına kıyasla İslam ülkelerindeki kadınların iş gücüne katılımlarının önünde birçok başka engelin olduğu kabul edilmektedir. Bu engellerin kaldırılması için ise siyaset alanında geliştirmelere ve bazı ciddi önlemler alınmasına ihtiyaç vardır. Mevcut veriler üzerinden bu nedenlerin neler olduğunun tek tek belirlenmesi elbette mümkün değildir ancak dini inanış ve geleneksel toplum ve devlet yapısı, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi faktörlerin yanında, bu coğrafyaların iç çatışmalar ve dış müdahalelerle meşgul olmaları sonucunda genel ekonomilerinde yaşanan tahribatın da kadınların iş gücü katılımındaki düşüklükte etkisi büyüktür.

Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen MEDPRO (Mediterranean Prospects) projesi ile Mısır, Cezayir, İsrail, Lübnan, Ürdün, Fas, Libya, Suriye, Tunus, Filistin ve Türkiye üzerinden Güney Akdeniz ülkelerinde kadınların iş gücüne katılım oranları incelenmiş ve bu

oranın düşük olduğu tespit edilmiştir. Nedenleri üzerine ise iki senaryo ortaya atılmış ve sonuçları incelenmiştir. İlk senaryoya göre kadın iş gücü katılım oranı ile ilgili ülkenin ekonomik gelişmişliği arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu bağlamda, 2015-2030 yılları arasında gerçekleşmesi olası kadın iş gücü katılım oranı tahminleri yapılmıştır. Aynı çalışmada, aynı ülkeler için kadının iş gücüne katılım oranının olumsuz etkileyecek koşulların varlığı ve bunların etki derecesi de saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre “Bölge ülkelerde yaşanan düşük kadın iş gücü katılımının makroekonomik çıktılar üzerinde marjinal etkisi olabileceği, bu engellerin kaldırılması ve kadın iş gücü oranının artmasının kümülatif şekilde genel ekonominin de büyümesini sağlayacağı” neticesine varılmıştır¹⁶⁸.

Toplumsal Cinsiyet eşitsizliği ekonomik, siyasal, ve toplumsal alanda meydana gelen eşitsizlikleri vurgulamaktadır. Türkiye’nin de dahil olduğu Güney Akdeniz ülkelerindeki kadın iş gücü katılım oranının düşüklüğünde dini değerler ve geleneklerin de olumsuz katkısı olduğu kabul edilmektedir. Ancak, bu ülkelerde iş hayatında yaşanan cinsiyet ayrımcılıklarını sadece dini normlara bağlamak tam anlamıyla doğru olmamaktadır. Örneğin, söz konusu ülkelerin bazılarında temel gelir kaynağının petrol sanayi olması kadınların iş gücüne katılım oranlarına negatif etki etmektedir. Bunun yanında, ataerkil aile yapısı gibi toplumsal değerlerin de kadınların iş gücüne katılım oranlarının önünde engel olduğu kabul edilmektedir. Bu engellerin ortadan kalkmasını sağlayacak politikalardaki noksanlık, Türkiye gibi ülkelerden kadınların iş gücüne katılım oranının düşük olmasını da beraberinde getirmektedir. Bu durumun azalmadan devam etmesi ise bu ülkelerde uygulanan cinsiyet ayrımcılığının sürdüğünün bir kanıtıdır.

¹⁶⁸ Tsani, Stella, Paroussos, Leonidas, Fragiadakis, Costas, Charalambidis, Ioannis ve Capros, Pantelis (2013). Female labour force participation and economic growth in the South Mediterranean countries. *Economics Letters*, 120(2), 323-328.

Şekil 7. 2019 Yılı OECD Ülkeleri, Avrupa Birliği, ABD, İngiltere Türkiye Kadın İşgücüne Katılım Oranları

Kaynak: Databank, Dünya Bankası (databank.worldbank.org).

Türkiye’de kadınların iş gücüne katılım oranının AB, OECD ülkeleri, ABD ve İngiltere ile kıyaslandığı Şekil 7’de görüldüğü üzere, Türkiye, gelişmişlik düzeyi yüksek ülkelerdekine kıyasla oldukça düşük bir kadın iş gücü katılım oranına sahiptir. Kadın iş gücüne katılım oranı bakımından AB ortalamasının %50,6 olması, AB’ye girme konusunda istekli olan Türkiye’nin kadın iş gücü bakımından ne kadar geride olduğunu ve kat etmesi gereken çok yol olduğunun da bir kanıtıdır. Türkiye hariç diğer gelişmiş ülkelerde bu oran %50’nin hiç altına düşmezken, İngiltere %57,6’lık oran ile kadınların iş gücüne katılım oranı en yüksek ülkedir. ABD ise %56,1 ile İngiltere’yi takip etmektedir. Bu grafik akla, ülke ekonomilerinin genel gelişmişlik düzeyleri, toplumsal yapı, geleneklere bağlılık, kültürel yapı gibi birçok etkenin kadınların iş gücüne katılım oranlarında ne kadar etkili olduğunu getirmektedir.

Küreselleşme 1970’lerden itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelerin kadınları üzerinde ekonomik ve sosyal anlamda köklü değişikliklere yol açmıştır. Küreselleşme kavramı yalnızca sermaye anlamında değil, kişilerde, kültürel etkinliklerde ve fikirlerde de meydana gelen bir durum olmuştur¹⁶⁹. Küreselleşmeyle birlikte sektörde önemli değişimlerin yaşanması, kadın işgücüne olan ihtiyacın artmasına yol açmıştır. Ancak kadınların ucuz işgücü olarak görülmeleri sebebiyle de bir yandan fakirleşmelerine sebebiyet vermiştir. Bu alanda yapılan incelemelerde küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar açısından ne tamamıyla olumlu ne de tamamıyla olumsuz olduğunu ortaya koymuştur¹⁷⁰.

Küreselleşme ve kapitalizm iş birliği, ülkelerin istihdam sistemlerinde bazı değişikliklerin meydana gelmesine yol açmıştır. Örnek verilecek olursa, işgücü sanayileşme ile birlikte tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru kaymıştır¹⁷¹. Tarım alanında erkeklerin ve kadınların istihdamı azalmaktadır. Ancak bu süreçte kadınların ucuz işgücü olarak görülmeleri sebebiyle kadınlara olan talep daha fazladır. Bu durum ise cinsiyet ayrımının artmasına ve

¹⁶⁹ Moghadam, Val (1999). Gender and globalization: Female labor and women's mobilization. *Journal of world-systems research*, 366-389.

¹⁷⁰ Bacchus, Nazreen (2005). *The Effects of Globalization on Women in Developing Nations*. Pace University, s. 2.

¹⁷¹ Çitçi, Oya (1999). 20. yy’ın Sonunda Kadınlar ve Gelecek. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 23(215), 81-97.

düşük ücretle çalışan kadınların erkeklerden daha aşağı statülerde istihdam edilmelerine sebebiyet vermektedir¹⁷².

İşgücü piyasasındaki kadınların sayısında meydana gelen artışına rağmen, kadınlara aleyhine yönelik yapılan ayrımcılıkta bir azalma meydana gelmemiştir. Bu nedenle 1970’li yıllardan sonra pek çok ülkede “eşit fırsat yasaları” başlığı altında pek çok düzenleme yapılmıştır. Bu kapsamda kadınların lehine olacak bir şekilde pozitif ayrımcılık stratejileri geliştirilmiştir. Öte yandan küreselleşme ile birlikte kadının işgücüne olan katılımının yükselmesi ve cinsiyetçi ayrımcılığın bazı ülkelerde halen devam etmesi mümkün olan bir durum olarak görülmektedir¹⁷³. Kadınlar geleneksel rollerinden kopmadan yarı zamanlı işlerde çalışma olanağına sahip olmuşlar ve aynı zamanda ev içindeki sorumluluklarını da yerine getirebilecek bir durumda kalmışlardır. Böylelikle çalışma hayatı yüzünden kadınların ailevi sorumluluklarının aksaması engellenmiştir. Gelişmiş ülkeler tarafından üretim süreçleri gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu durumdan ilk olarak kadınlar etkilenmiştir. Böylece kadın işgücü artış göstermiştir.

SONUÇ

Kadın istihdamının, 1980 li yıllardan itibaren dünya ekonomisinde yaşanan kriz ve ardından küreselleşme süreciyle ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak arttığı görülmektedir. Ekonomik krizle birlikte, pek çok ülkede büyük oranda azalan aile gelirlerine katkı sağlamak amacıyla, kadınlar yoğun bir şekilde işgücüne katılmaya başlamışlardır. Kriz, dünya ekonomisinde dönüşüm yaratmış, küreselleşmeyle birlikte üretim, gelişmekte olan ülkelere emek yoğun ve ihracata yönelik üretim yapan firmalara kaydırılmıştır. Bu durum, söz konusu ülkelere başta kadınlar olmak üzere ucuz işgücüne olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu dönemde gelişmiş ülkelere ise istihdam daha çok hizmet sektörüne yönelmiş ve kadın istihdamı bu

¹⁷² Bacchus, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁷³ Değirmenci, Emet (2003). Küreselleşme Kadına Ne Getirdi? *Toplumsal Ekoloji*, (32), 17-26.

alandan artmıştır. Hem gelişmiş ülkelerde yaygın olan yarı zamanlı çalışma şekli ile hizmetler sektöründe kadın çalışan sayısının artış göstermesi, hem de gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun sektörlerde ihracata yönelik üretimde ucuz emek olarak istihdam edilen kadın sayısının artış göstermesi “işgücünün kadınlaşması” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada, küreselleşme sürecinin kadın işgücü üzerindeki etkisi, dünya genelinde ve Türkiye’deki durum çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Dünya Bankası veri tabanından elde edilen veriler ile OECD ülkeleri, AB ülkeleri, düşük ve yüksek gelirli ülkeler, seçilmiş İslam ülkeleri ve G8 ülkelerinde kadın işgücü piyasasının genel görünümü sunulmuş, Türkiye verileri de tablolar ve grafikler aracılığıyla sunulularak bir karşılaştırma yapılması amaçlanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlar, “Küreselleşme, kadın işgücünü olumlu yönde etkilemektedir” hipotezini doğrular niteliktedir. Küreselleşme ve istihdam kavramları bir arada kullanıldığında elbette akla gelen ilk unsur “ucuz işgücü” olmaktadır. Buna karşın, kadın işgücünün hizmet sektöründe yoğunlaşması ve kadın işgücü istihdamının artması, işgücünün maliyetinden çok kadının ekonomik yaşama dahil olması ve toplumsal cinsiyet ile örülen duvarların sarsılmaya başlamasını ön plana çıkarmaktadır.

Çalışmada incelenen veriler ışığında, dünyada gelişmiş ülkelerde kadının işgücüne katılım oranının yüksek olduğu, genel işsizlik oranı gibi kadın işsizlik oranlarının da düşük olduğu, eğitim seviyesi yüksek kadınlarda işsizlik oranının temel eğitim almış kadınlara kıyasla daha az olduğu saptanmıştır. Gelişmiş ülkelerde istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde ise, tarım sektörünün oldukça küçük bir orana sahip olduğu, istihdamın yoğun biçimde hizmet sektörüne yığıldığı dikkati çekmektedir. AB ülkelerinde kadın işsizlik oranı OECD ülkelerine göre daha yüksek olduğu ve hizmet sektöründe istihdam oranlarının benzer olduğu, istihdam oranında OECD ülkelerinin küçük bir farkla daha önde olduğu saptanmıştır. Genel olarak küreselleşmenin gelişmiş ülkelerde kadın işgücü ve istihdamı üzerindeki etkisi; üretimin küreselleşmesiyle beraber gelişmiş ülkelerin ucuz işgücü arayışlarını geliştirmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücünden karşılamaları biçiminde gerçekleşmiştir. Gelişmişlik düzeyi daha yüksek olan ülkelerde kadın ve erkeklerin sektörlere göre istihdam oranları birbirine çok yakındır. Gelişme düzeyi düşük ülkelerde kadınların büyük bir oranının ise tarım kesiminde istihdama katıldıkları tespit edilmiştir. Aynı biçimde gelişmiş ülkelerde statüye göre kadın ve erkek istihdamının dağılımında bir paralellik varken, gelişme düzeyi daha düşük ülkelerdeki kadınlar daha çok aile işçisi olarak çalışmaktadırlar.

Çalışmada, Türkiye'nin verilerine ilişkin bakıldığında ise; kadın istihdamı oranlarının hala yeterli seviyede olmadığı, gelişmiş ülkelere kıyasla hizmet sektöründeki yığılmanın daha az olduğu ve yüksek düzeyde eğitim alan kadınlarda işsizlik oranının daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de kadının işgücüne katılımının düşük olmasının sebeplerinden biri, düşük eğitim düzeyidir. Kadınların eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak işgücüne katılım oranları da artmaktadır. Bu çerçevede en yüksek katılıma yükseköğrenim düzeyinde ulaşılmaktadır. Bu durum kadınların işgücüne katılımında eğitim düzeyinin önemini gözler önüne sermektedir. Son yıllarda okullaşma oranında görülen artışla birlikte, kadınların eğitim seviyesi yükselmiş ve yükseköğrenim mezunu olan kadınların sayısı büyük oranda artmıştır. Söz konusu durum kadınların bir dönüşüm evresinde oldukları ve gelecek yıllarda eğitim düzeyi yüksek kadın sayısının artacağı şeklinde yorumlanabilmektedir. Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları bu sorunların başında eğitim düzeylerinin yetersiz ve alınan eğitimin niteliksiz olmasından kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle eğitim düzeylerinin yükselmesi ve nitelikli eğitim alınması için kadınlara yönelik eğitim politikaları geliştirilmelidir.

Kadınların işgücüne katılımının düşük olmasının sebeplerinden bir diğeri ise, “toplumsal cinsiyet etkisi” olarak ifade edilen sebepler bütünüdür. Zira bu etki, diğer sebepleri de doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Toplumsal cinsiyet etkisi, Türkiye’de toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün kadınlara yüklediği ev ve aileye yönelik sorumluluklar ve “kadının yeri evidir” anlayışının hâkim olması, kadınların eğitim hakkı elde etmelerinden, işgücüne katılmalarına ve mesleki konumlarına kadar olumsuz yönde etkilenmelerine yol açmaktadır. Türkiye’de kadınların ev içi sorumlulukları eşleri tarafından paylaşılmamakta, ev işi ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları onların işgücüne katılımının zorlaşmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede özellikle çocuk sahibi olan kadınlar işgücüne katıldıklarında çocuklarını bırakabilecekleri bir yer bulma problemiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durumda yeterli gelir seviyesine sahip olan kadınlar kreşleri ve yuvaları tercih etmektedir. Ancak gelir seviyesi yetersiz olan kadınlar çocukların bakımı konusunda anne veya akraba yardımı almak zorunda kalmaktadırlar. Bu kapsamda çocuk bakımı konusunda devlet tarafından sağlanan imkânlar son derece kısıtlıdır. Kadınlar genellikle ailenin kreş, yuva, anne veya akraba yardımı gibi olanaklara sahip olmadığı durumlarda çalışma hayatına dahil olmamayı tercih etmektedirler. Bu alanda yapılan araştırmalar incelendiğinde kadınların işgücüne katılım oranlarının genellikle 20-29 yaş aralığında yüksek olduğu ve ileri yaş gruplarında azaldığı görülmektedir.

Çünkü kadınlar genellikle evlendikten ve çocuk sahibi olduktan sonra işgücü piyasasından çekilmektedirler. Evli kadınların işgücüne katılma oranlarının bekâr ya da boşanmış kadınlara kıyasla çok daha düşük olduğu bilinmektedir. Bunların yanı sıra 35-39 yaş aralığındaki kadınların işgücüne katılım oranlarının tekrar artış göstermesi de kadınların çocuklarının belli bir yaşa geldikten sonra işgücü piyasasına geri döndüklerini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün kadının işgücüne katılımını yönlendirdiğini de gözler önüne sermektedir.

Türkiye’de kadın işgücü istihdamı ile ilgili bir diğer önemli sonuç ise, hizmet sektörünün sanayi sektörüne kıyasla kadın istihdamında daha fazla paya sahip sektör olmasıdır. Hizmet sektöründe kadınların özellikle toplumsal ve sosyal hizmetler, eğitim, sağlık, turizm, ticaret ve finansal hizmetler gibi alanlarda faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Bunların yanı sıra kadın istihdamının en çok toplumsal ve sosyal hizmetler alanında artış göstermesinin nedeni sosyal devlet anlayışının geri plana atılmasıyla açıklanabilir. Sözü edilen “geri plana atılma”, yaşlı ve hasta bakımı gibi işlerin özelleşmesi ile örneklenebilir. Yaşlı ve hasta bakımı gibi işlerde genellikle kadınlar istihdam edilmektedir. Bunların yanı sıra toplumda kadın işi olarak tabir edilen meslekler arasında hemşirelik, öğretmenlik ve bankacılık gibi meslekler de yer almaktadır. Son yıllarda turizm, ticaret, konaklama ve yiyecek-içecek faaliyetleri gibi alanlarda da kadın istihdamının arttığı görülmektedir. Ayrıca hizmet sektöründe kadınların istihdam edildiği alanların ortak noktası bu alanlarda genellikle insan ilişkilerinin ve iletişimin yoğun olmasıdır. Ancak kadınlar bu sektörde de üst yönetim kademelerine çıkamamakta ve daha çok alt ve orta kademelerde faaliyet göstermektedirler.

Sonuç olarak; küreselleşmenin Dünyada ve Türkiye’de kadın işgücü istihdamını arttırıcı etkisi olmakla birlikte, daha çok hizmet sektöründe ve ucuz işgücü talebini karşılar nitelikte olduğunu da söylemek gerekir. Özellikle Türkiye açısından bakıldığında ise, küreselleşmenin kadın işgücü istihdamını arttırıcı olumlu etkisine rağmen, kadınların eğitim hayatına başlamalarından, iş hayatına katılmalarına kadar geçen her aşamada toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle karşı karşıya kaldıkları da gözardı edilmemesi gereken bir durumdur. Sözü edilen toplumsal cinsiyet etkisi, küreselleşmenin kadın işgücü üzerindeki potansiyel olumlu etkileri önünde bir engel teşkil etmektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılması ise kadın-erkek eşitliği anlayışının ailede, çalışma hayatında ve hayatın her alanında benimsenmesi ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Adda, Jacques (2007). *Ekonominin Küreselleşmesi* (4 b.). (S. İnceci, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Akdeniz, Hüsmen (2003). Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 81-109.

- Akkaya, Yüksel (2004). Düzen ve Kalkınma Kıskaçında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık. N. Balkan, & S. Savran içinde, *Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li Yıllarda Türkiye II* (s. 151). İstanbul: Metis Yayınları.
- Akkaya, Yüksel (2005). Türkiye'de Kapitalizmin Restorasyon Sürecinde Sosyal Politika ve Çalışma Yasaları. F. Ercan, & Y. Akkaya içinde, *Kapitalizm ve Türkiye II Emek, Siyasal Yaşam ve Bölgesel Kalkınma* (s. 31). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aksoy, Sevgi (2006). Küreselleşme ve Çok Uluslu İşletmeler Çerçevesinde Türkiye'de Özelleştirme. *Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktan, Coşkun Can (2002). *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*. Ankara: Hak İş Konfederasyonu Yayınları.
- Aktan, Coşkun Can, & Şen, Hüseyin (1999). *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*. Ankara: TOSYÖV Yayınları.
- Aktaş, Gülhan (2007). Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve Sosyal Politikaların Evrimi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ansal, Hacer (1996). *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar* (1 b.). İstanbul: Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları.
- Ansal, Hacer, Küçükçifçi, Suat, Onaran, Özlem, & Orbay, Benan (2000). *Türkiye Emek Piyasasının Yapısı ve İşsizlik*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Aslan, Nurdan (2005). Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme. O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, & Ş. Tüylüoğlu içinde, *Ekonomik Entegrasyon* (s. 5-22). Ankara: Ekin Kitabevi.
- Atasoy, Fahri (2005). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Bacchus, Nazreen (2005). *The Effects of Globalization on Women in Developing Nations*. Pace University.
- Başkan, Recai (1999). Çalışma Barışı ve Esneklik Tartışmalarında Farklı Bir Yaklaşım. *Mercek Dergisi*, 33(15), 37.

- Baştürk, Şenol (2001). Bir Olgu Olarak Küreselleşme. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 3(2).
- Bauman, Zygmunt (2006). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları* (2 b.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayar, Fırat (2006). Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Gücü: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açıdan Bir Değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(4), 137-156.
- Bayar, Fırat (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32, 25-34.
- Belek, İlker (1999). *Post Kapitalist Paradigmalar* (2 b.). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Beneria, Lourdes ve Sen, Gita (1981). Accumulation, reproduction, and women's role in economic development: Boserup revisited. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 7(2), 279-298.
- Berber, Metin ve Eser, Burçin Yılmaz (2008). Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke Ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(2), 1-16.
- Biçerli, M. Kemal (2000). *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Bolcan, Aybike (2006). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadının Yeri ve Kadın İşsizliği. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, Veysel (2000). Küreselleşme: Kavram-Gelişim ve Yaklaşımlar. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 2(1), 17-30.
- BSB. (2008). *Kavşağında Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap.
- BSB. (2009). *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Canbay, Bülent (2007). Küreselleşmenin Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Etkileri ve Türkiye'nin Ulusal Stratejisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ciner, Özgür (2003). Halkla İlişkiler Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çetin, Cafer (2006). Küreselleşme ve Küresel Ekonomi İçerisinde Türkiye'nin Konumu. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çitçi, Oya (1999). 20. yy'ın Sonunda Kadınlar ve Gelecek. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 23(215), 81-97.
- Dalkıran, Tülin (2006). Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü ve Cinsiyet Ayrımcılığı: Konakama İşletmelerinde Bir Uygulama. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Değirmenci, Emet (2003). Küreselleşme Kadına Ne Getirdi? *Toplumsal Ekoloji*, (32), 17-26.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler*. Ankara: Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- Doğramacı, Emel (1997). *Türkiye'de Kadının Dünyası ve Bugünü*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Ecevit, Yıldız (1997). Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emegi. *İktisat Dergisi* (365), 95-104.
- Ellwood, David (2002). America as a European Power: Four Dimensions of the Transatlantic Relationship: 1945 to the Late 1990s. *Three Postwar Eras in Comparison*. içinde London: Palgrave Macmillan.
- Ener, Meliha ve Demircan, Esra (2006). Küreselleşme Sürecinde Yeni Devlet Anlayışı ve Türkiye. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 197-218.
- Erarslan, İlkey (2009). Türkiye'de Kadın İstihdamının Artırılması: Tespit ve Öneriler, *Yüksek Lisans Tezi*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdut, Tijen (2003). Çalışma Yaşamında Esneklik ve Kuralsızlaştırma. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 18(4), 22.
- Erdut, Zeki (1998). *Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi*. İzmir: Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası (TÜHİS).
- Eyüboğlu, Dilek (1999). *Kadın İşgücünün Değerlendirilmesinde Yetersizlikler*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Eyüboğlu, Dilek, İncir, Gülten, Ilgaz, Nurdan, Erdemir, Fidan ve İnce, Yücel (2000). *Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık*. Ankara: Cem Web Ofset.

- Gerbier, Bernard (1999). Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm, *Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü*, F. Başkaaya (Ed.), Ütopya Yay. Ankara, s. 105-116.
- Giddens, Anthony (1994). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1999). Küreselleşmenin İkilemleri, *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*.
- Gramsci, Antonio (1997). *Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları*. (A. Cemgil, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Güner, Merve Tuğçe (2010). Kadın İşgücü ve Kadının İşgücüne Katılımı: Kriz Dönemlerinde Kadın İstihdamı. *Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günsoy, Güler ve Özsoy, Ceyda (2012). Türkiye’de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), s. 23-42.
- Held, David, McGrew, Anthony, Goldblatt, David v e Perraton, Jonathan (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Cultures*, Polity Press.
- ILO (2016). *Global Employment Trends 2014- World Employment Social Outlook: Trends*.
- INSEE. (1995). *Les Femmes: Contours et Caractères*. Paris: INSEE.
- Juhn, Chinhui ve Potter, Simon (2006). Changes in labor force participation in the United States. *Journal of Economic Perspectives*, 20(3), 27-46.
- Karakayalı, Hüseyin (2007). *Ekonomi Kuramı: Mikro ve Makro Çözümleme*. Manisa: Emek Yayıncılık.
- Karakışla, Yavuz Selim (2002). Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası. *Tarih ve Toplum*, 37(219), 27-40.
- Karluk, Rıdvan (1995). *Küreselleşen Dünyada Uluslar arası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar* (2 b.). Eskişehir: Tütünbank.
- Kazgan, Gülten (1993). 2000 Yılına Doğru Yeni Ekonomik Düzen ve Türkiye. *2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi ve Ekonomi Öğretimi*. içinde Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Kazgan, Gülten (2000). *Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kepenek, Yakup (1996). Kullanıcı Gözüyle Türkiye'nin İşgücü Piyasası Verileri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 23(1), 36.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2007). *Türkiye Ekonomisi* (20 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıç, Cem (2001). Türkiye'de Kadın İşgücüne Katılım Oranları ve Gelişen Sanayi Merkezleri Açısından Görünüm. *Yüksek Lisans Tezi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınç, Nazan Şahbaz (2015). Küresel Eğilimler Çerçevesinde Kadın İstihdamı, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2015(2), s. 120-135.
- Kıvılcım, Fulya (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.
- Koç, Kübra (2014). Türkiye' de Kadın İstihdamını Artırmaya Yönelik Çabalar: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, Serap (1999). Gender Discrimination in the Turkish Labour Market. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Leicester: De Monfort University.
- Koçar, Feyza (2006). Küreselleşme Sürecinin Türkiye Ekonomisini Etkileme Kanalları. *Doktora Tezi*. İzmir: DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçdemir, Kadir (2000). Atatürk Dönemi Kültür Politikası ve Küreselleşme. *Türk İdare Dergisi*, 72(429), 147-169.
- Kongar, Emre (1997). *Küreselleşme ve Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Ulusal Kültür*. 05 02, 2020 tarihinde Emre Kongar'ın Resmi İnternet Sitesi: https://www.kongar.org/makaleler/mak_ku.php adresinden alındı
- Kongar, Emre (2002). *Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koray, Meryem (1995). Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi. Petrol-İş içinde, *etrol-İş 1994-1995 Yıllığı* (s. 755). İstanbul: İstanbul Petrol-İş Sendikası Yayınları.

- Krugman, Paul, Cooper, Richard, & Srinivasan, Nilakanta (1995). Growing World Trade: Causes and Consequences. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1995(1), 327-377.
- Kulal, Metin (1999). Küreselleşme Karşısında UCO. *İşveren Dergisi*, 37(10), 24-25.
- Lordoğlu, Kuvvet ve Özkaplan, Nurcan (2007). *Çalışma İktisadı*. İstanbul: DER Yayınları.
- MESS. (1996). *Endüstri İlişkilerinde Son Durum* (Cilt 233). İstanbul: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası Yayını.
- Moghadam, Val (1999). Gender and globalization: Female labor and women's mobilization. *Journal of world-systems research*, 366-389.
- Mütevellioğlu, Nergis ve Işık, Sayım (2009). Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm. N. Mütevellioğlu, & S. Sönmez içinde, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm* (s. 182). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Odaman, Serkan ve Erdek, Erdem (2002). Küreselleşme ve Rekabet Açısından Toplu Çalışma İlişkileri. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 17(3), 51.
- Onaran, Özlem (2004). Emek Piyasasına Dayalı Yapısal Uyum: Katılık Miti. N. Balkan, & S. Savran içinde, *Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li Yıllarda Türkiye 2* (s. 211-233). İstanbul: Metis Yayınları.
- Oran, Baskın (2001). *Küreselleşme ve Azınlıklar* (4 b.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Özar, Şemsa ve Ercan, Fuat (2004). Emek Piyasaları: Uyumsuzluk mu, Bütünleşme mi? N. Balkan, & S. Savran içinde, *Neoliberalizmin Tahribatı 2000'li Yıllarda Türkiye 2* (s. 211-233). İstanbul: Metis Yayınları.
- Petrol-İş. (2000). Esnek Çalışma. Petrol-İş içinde, *Petrol-İş 1997-1999 Yıllığı* (s. 892). İstanbul: İstanbul Petrol-İş Sendikası Yayınları.
- Pieterse, Jan Nederveen (2003). Hyperpower Exceptionalism: Globalization the American Way. *Global America?: The Cultural Consequences of Globalization*, 8.
- Sapancalı, Faruk (1998). 1980 Sonrası Ekonomik Gelişmelerin İşgücü ve İstihdama Etkisi. *Kamu-İş Dergisi*, 4(3), 142.
- Serdaroğlu, Ufuk ve Özkaplan, Nurcan (1998). İktisat ve Toplumda Cinsiyet. *İktisat Dergisi*(377), 8-15.

- Soros, George (2003). *Küreselleşme Üzerine*. (M. Keçik, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Steger, Thomas (2006). Heterogeneous Consumption Goods, Sectoral Change and Economic Growth. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 10(1).
- Şahin, Hüseyin (2000). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şen, Sabahattin (1999). Esnek Üretim ve Esnek Çalışma. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 15-16(6-1), 36.
- Şenesen, Günay ve Pulhan, Ergin (2000). *Kadın İstihdamı için Yeni Perspektifler ve Kadın İsgücüne Muhtemel Talep*. Ankara: Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Tağraf, Hasan (2002). Küreselleşme Süreci ve Çok Uluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 33-47.
- Taner, Okan (2004). Dünyada ve Türkiye’de Küreselleşme ve Yoksulluk Süreci. *Yüksek Lisans Tezi*. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tansel, Aysit (2002). Determinants of Schooling Attainment for Boys and Girls in Turkey, *Economics of Education Review*, Forthcoming.
- TDK. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tireli, Münir (2009). *Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler (UNDP) ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- TİSK. (1997). Esneklik. *İşveren Dergisi*, 35(5), 28.
- TİSK. (1999). *Çalışma Hayatında Esneklik* (Cilt 190). Ankara: TİSK Yayını.
- Toksöz, Gülay (2009). Neoliberal Piyasa ve Muhafazakar Aile Kısılacında Türkiye’de Kadın Emeği. N. Mütevellioğlu, & S. Sönmez içinde, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (s. 210-211). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tsani, Stella, Paroussos, Leonidas, Fragiadakis, Costas, Charalambidis, Ioannis ve Capros, Pantelis (2013). Female labour force participation and economic growth in the South Mediterranean countries. *Economics Letters*, 120(2), 323-328.
- Tunca, Zafer (2001). *Makro İktisat*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Turan, Sibel ve Aykoç, Emre (2002). Küreselleşme: Dünyü, Bugünü, Yarını. *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 128-144.
- TÜİK. (2010). *Hanehalkı İşgücü Anketi, İşteki Duruma Göre İnceleme*. 05 02, 2020 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu: www.tuik.gov.tr adresinden alındı
- Türe, İlknur (2009). Küreselleşme, Kapitalizm ve Ulus-Devlet. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(530), 41-52.
- TÜSİAD. (2004). *Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik*. Ankara: TÜSİAD.
- Ulagay, Osman (2000). *Quo Vadis?: Küreselleşmenin İki Yüzü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Vilas, Carlos, & Pérez, Carlos (2002). Globalization as Imperialism. *Latin American Perspectives*, 29(6), 70-79.
- Yavuz, Arif (1997). Çalışma Sürelerinin Esnekliği ve Esnek Zaman Modeli. *Çimento İşveren Dergisi*, 11(6), 13.
- Yeldan, Erinç (2008). *Küreselleşme Kim İçin?* İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldız, Naciye (2008). Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim. *DÜ Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 13-32.
- Yılmaz, Aytekin (2007). *Romantizmden Gerçeğe Küreselleşme*. İstanbul: Minima Yayıncılık.
- Zengingönül, Oğul (2004). *Yoksulluk Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme*. Ankara: Adres Yayınları.